

Titelblad

Specialetitel: "Skal vi have én til, skat? – Betydningen af uddannelse og branche for overgangen fra to til tre børn for danske par"

Studerende: Mette Wiik Kristensen

Studienummer: 2006-2647

Vejleder: Lisbeth B. Knudsen

Afleveringsdato: 6. Februar 2013

Antal ord: 30.032 (eksklusiv litteraturliste og engelsk referat)

Billede på forsiden: Three Children af Edward B. Gordon

Mette Wiik Kristensen

AALBORG UNIVERSITET

Forord

Siden mit bachelorprojekt om ungt moderskab har jeg beskæftiget mig med fertilitet og familiedannelse. Grunden til, at netop dette emne fanger min interesse er, at det er emne alle kan relatere sig til, og derfor virker det evigt aktuelt. Alle kan forholde sig til at komme fra en familie, at have søskende, at have et ønske om at danne en familie eller selv at have fået en kæreste og måske også fået børn sammen. I fortiden, i nutiden og i fremtiden vil dette emne være relevant for udvidende analyser.

Jeg har altid fundet inspirationen til mine projekter i den familie, jeg selv kommer fra, da jeg ikke har kunnet lade være med at tænke tanken: "Gad vide, om vi nu er så normale, som jeg opfatter os? Hvordan ser andre familier ud egentlig ud?" Således blev interessen for ungt moderskab vagt, da jeg fandt ud af, hvor ung min egen mor egentlig var, da hun fødte mig, og interessen for et undersøge familier med tre børn blev til, ved et kig på mine to søstre.

En stor tak skal lyde til min vejleder gennem flere projekter, og elitevejleder gennem kandidatstudiet, Lisbeth B. Knudsen, for altid konstruktiv og kompetent kritik, samt venlig vejledning gennem flere år.

Tak til mine tidligere medstuderende, Anja Kirkeby og Karen Gerstrøm, for at hjælpe mig ud af problemer, jeg ikke selv kunne komme videre fra.

Tak til min mand, Rune, for evig tro på mine evner, for opbakning og tålmodighed.

Prolog

Helle og Michael er et par i slutningen af 30'erne. Helle og Michael har en dreng og en pige. Noah er 7 år og Isabella er 2 år. Helle er frisør, og må tit tage de sene vagter i salonen. Michel er tømrer, og han har fast 37 timer om ugen. Han tager sjældent overarbejde og siger nej til sort arbejde i weekenderne. Når Helle arbejder sent, henter Michael børnene og handler ind inden aftensmaden. De er glade for deres rækkehus med to børneværelser, og de holder ferie hver sommer i Helles forældres sommerhus på vestkysten.

En søndag formiddag siger Helle til Michael: "Jeg har sådan tænkt over noget. Skal vi have én til, skat?"

I den anden ende af byen bor Anne og Jesper, der er i midten af 30'erne. De har to drenge sammen, Mikkel og Magnus, som er 6 og 4 år gamle. Anne er folkeskolelærer, og hun arbejder 30 timer om ugen på den nærliggende folkeskole. Jesper er bygningskonstruktør og arbejder for det meste omkring 45 timer om ugen for en privat virksomhed. Han tjener rigtig godt, så familien bor et stort hus, og har råd til en ferie sydpå hver sommer.

En søndag formiddag siger Anne til Jesper: "Jeg har sådan tænkt over noget. Skal vi have én til, skat?"

Indhold

1. Indledning	8
1.1 Fertilitetsudviklingen i Danmark	8
1.1.1 Antal børn i familien	12
1.2 Uddannelse, arbejdsliv og fertilitet i et politisk og samfundsmæssigt perspektiv	13
1.3 Udvalgt forskning om fertilitet, uddannelse og branche	18
1.4 Erfaringer fra tidligere projekt	21
1.5 Problemformulering	23
1.5.1 Læsevejledning	24
2. Design	25
2.1 Præsentation af datamaterialet og udvælgelse af population	25
2.2 Teoriens rolle	27
2.2.1 Teoretisk inspiration	28
3. Databehandling og operationalisering	31
3.1 Samling af datasæt	31
3.2 Rekodning af variable	32
3.2.1 To eller tre børn	33
3.2.2 Uddannelse	34
3.2.3 Branche	38
3.2.4 Manden og kvindens alder ved første barns fødsel	40
3.2.5 Afstand mellem første og andet barn	40
3.3 Tilskæring af datasæt	41
3.4 Statistiske analyser	42
4. Analyse	44
4.1 Uddannelsens betydning for overgangen til et tredje barn	44

4.1.1 Uddannelse som forskelle mellem sociale klasser	47
4.1.2 Uddannelse påvirker mænd og kvinder forskelligt	51
4.1.3 Uddannelsens betydning over tid	58
4.2 Branchens betydning for overgangen til et tredje barn	76
4.3 Alderens betydning for overgangen til et tredje barn.....	81
4.4. Afstanden mellem første og andet barns betydning for overgangen til det tredje barn.....	83
5. Konklusion.....	86
6. English summary	87
7. Litteraturliste	89

Bilag

Bilag 1: Samlet fertilitet

Bilag 2: Antal børn i familien

Bilag 3: Resultater fra tidligere projekt

Bilag 4: SAS-Editor

Bilag 5: Statistiske resultater

Bilag 6: Supplerende tabeller

Bilag 7: Fødsel af det tredje barn for aldersgrupper

1. Indledning

Dette speciale handler om danske familier, der overgår fra to til tre børn. Jeg vil undersøge, hvilken betydning uddannelse og branche har for overgangen, og jeg vil inddrage alder ved første barns fødsel og afstand mellem første og andet barn som kontrollerende faktorer.

Men hvorfor er det vigtigt at undersøge den type af familier? Det er det, fordi de familier, der får tre børn, befinder sig i et midterfelt, hvor de får lidt flere børn end gennemsnittet, hvilket pt. er lidt under to børn, men heller ikke får så mange børn, at de betragtes som outsider. At få tre børn er i princippet en mulighed for alle, der skulle ønske det, men den reelle udvikling viser, at der er forskelle mellem de familier, der får henholdsvis to og tre børn. Det er også vigtigt, fordi familier med tre børn trækker den gennemsnitlige fertilitet op i et samfund, der ikke reproducerer sig selv. Familier med tre børn er også spændende at undersøge, fordi undersøgelser viser, at kvinder generelt ønsker sig flere børn, end de ender med at få. En undersøgelse fra 1975 viste, at kvinderne ønskede 2 til 3 børn. Man kan senere konkludere, at de ikke har fået så mange børn, som de ønskede sig (Knudsen 2004:251f).

At få et barn er en stor beslutning, og betragtes af mange som et individuelt valg, men faktum er nok nærmere, at børnefødsler sker i et samspil mellem personlige præferencer, den arbejds- og samfundsmæssige tilstand og de aktuelle politisk bestemte muligheder. Det er for eksempel beskrevet således:

"Fertility decisions are located in the triangle between the state, the market and the family (...) Fertilty and thus the size of the family are considered to be heavily influences by conditions in both the market and the state, as well as by the internal conditions in the family, and the situation in the family must be interpreted in relation to these two external influences." (Knudsen 1999:2)

Det er den strukturelle ramme, der omhandler branche, uddannelse og samfundets udvikling, jeg vil placere mig i, med dette speciale.

I denne indledning vil jeg præsentere udvalgte begreber og fakta omkring fertilitet. Jeg vil også ramme emnet ind i den politiske og samfundsmæssige kontekst, der danner den virkelighed, i hvilken de familierne har fået deres tredje barn. Dernæst vil jeg beskrive mine egne tidligere erfaringer med emnet og udvalgt forskning, der beskriver fertilitet, uddannelse og brancher, inden jeg slutteligt vil præsentere en konkret problemformulering.

1.1 Fertilitetsudviklingen i Danmark

Indledningsvist vil jeg gennemgå vigtige begreber, der knytter sig til fertilitet samt beskrive den relevante udvikling i fertiliteten i Danmark.

Til at beskrive fertiliteten anvendes blandt andet begrebet den samlede fertilitet.

”Den er et mål for det antal levendefødte børn, som 1.000 kvinder ville føde i løbet af deres fertile alder (15-49 år) under forudsætning af, at ingen af kvinderne dør, før de fylder 50 år, og at de i hvert aldersinterval føder som angivet ved det pågældende kalenderårs aldersspecifikke fertilitetsrater.” (Knudsen 2007:61)

De aldersspecifikke fertilitetsrater er gennemsnitlige det antal børn, som hver gruppe af kvinder, i de specifikke aldersintervaller, hvilket normalt angives som femårs-intervallerne: 15-19 år, 20-24 år, 25-29 år, 30-34 år, 35-39 år, 40-44 år samt 45-49 år, får i et givent år (Knudsen 2007:59f).

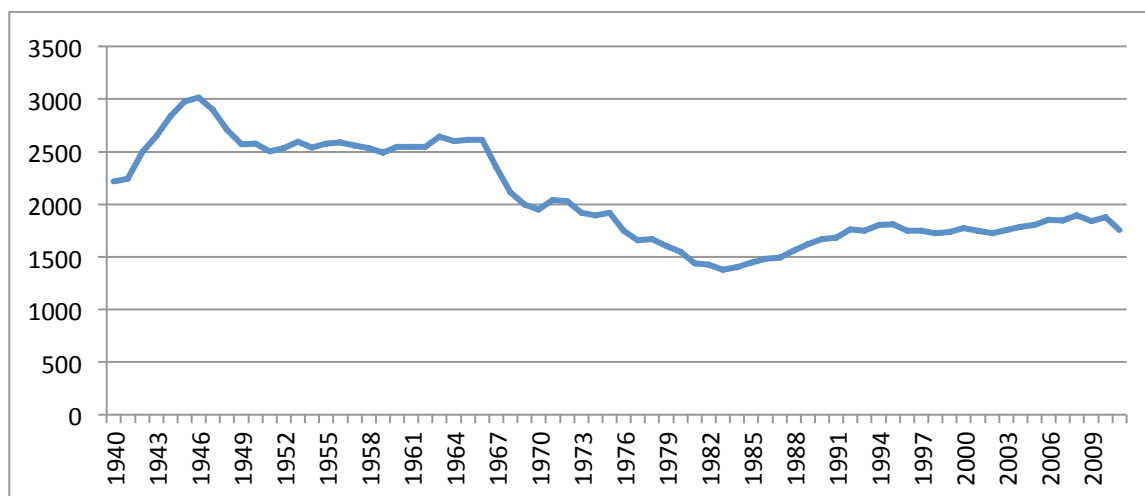
For at en befolkning reproducerer sig selv, må den samlede fertilitet være 2,117 for at tage hensyn til det aktuelle dødelighedsniveau. Danmarks Statistik beskriver dette således:

”Med de seneste dødelighedsforhold, det antalsmæssige forhold mellem drenge og piger ved fødslen og de aldersbetingede fødselshyppigheder skal den samlede fertilitet være på 2,117 børn pr. kvinde, for at reproduktionsniveauet nøjagtigt nås.” (Danmarks Statistik 2011 a:17).

Dette tal kan både udtrykkes som 2,117 børn pr. kvinde eller 2117 børn pr. 1000 kvinder. Jeg vil benytte formuleringen: 2117 børn pr. 1000 kvinder. Den aktuelle tilstand i Danmark og det meste af den vestlige verden er, at fertiliteten så lav, at befolkningerne ikke reproducerer sig selv.

Et overblik over udviklingen i den samlede fertilitet i Danmark som periodemål kan ses i figur 1.

Figur 1. Samlet fertilitet, Danmark, 1940-2011, antal børn pr. 1000 kvinder.

Kilde: Statistikbanken (bilag 1)

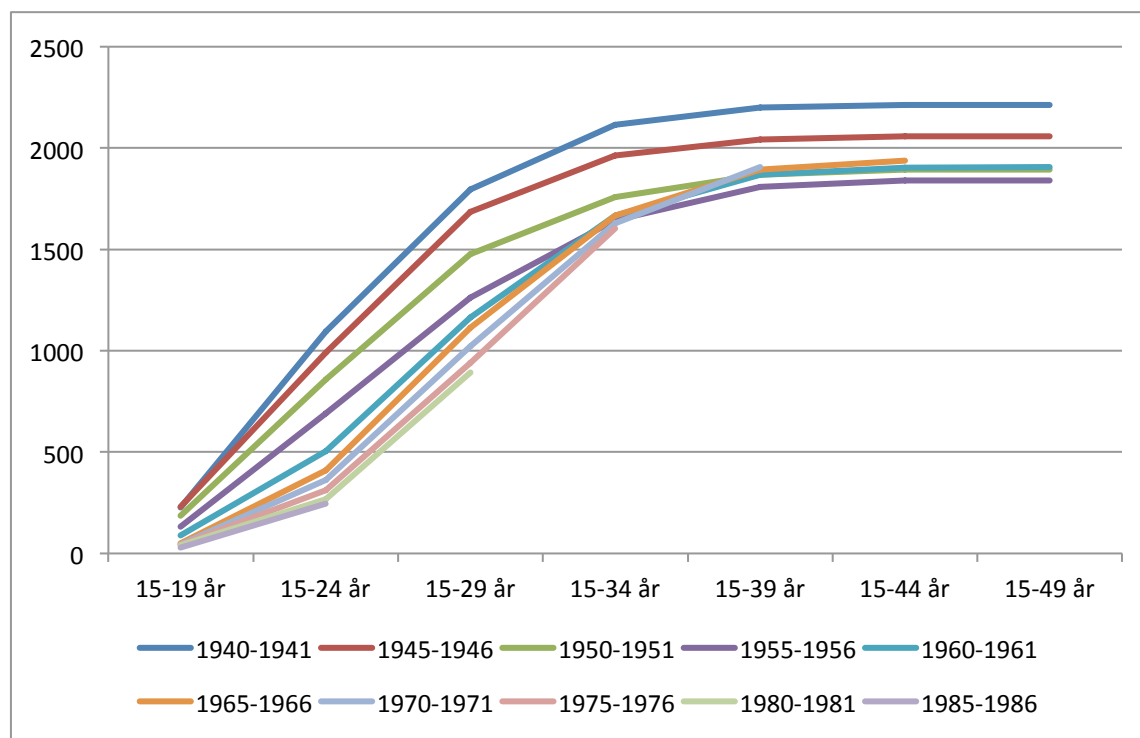
Grafens starttidspunkt er år 1940, hvor den samlede fertilitet var på 2216 børn pr. 1000 kvinder. I årene under og efter 2. Verdenskrig var den samlede fertilitet stigende, og det højeste registrerede mål var i 1946 med 3016 børn pr. 1000 kvinder, hvilket også var det højeste mål i nyere tid. I denne periode er det især de yngre kvinder, der bidrager til de store børnetal, da fertiliteten er stigende

for kvinder under 30 år men faldende for kvinder over 30 år. Der ses en tidligere første fødsel og de fleste unge mødre er gift, når de føder (Knudsen 2007:56). Efter 1946 falder fertiliteten kortvarigt, og fra 1949 og frem til omkring 1963 ligger den samlede fertilitet stabilt på et niveau omkring 2600 børn pr. 1000 kvinder. Mellem 1963 og 1983 falder fertiliteten. I 1983 registreres det laveste niveau nogensinde. Her er den samlede fertilitet 1377 børn pr. 1000 kvinder. Det er især udsættelsen af første fødsel og nye familieformer, samt indførelsen af p-pillen i 1967 og abortens frigivelse i 1973, der fører til denne stagnering (Knudsen 2007:56). Efter lavpunktet i 1983 stiger fertiliteten til omkring 1700 børn i 1992, hvorefter stigningen stagnerer. I 2011, hvor de nyeste data stammer fra, var den samlede fertilitet 1756 børn pr. 1000 kvinder. I denne periode er det især kvinderne, der tidligere havde udskudt børnefødslerne, der nu føder børn. Dog er der stadig en stigende gennemsnitsalder ved første fødsel, og siden 1995 er det kun kvinderne over 29 år, der har haft en stigende fertilitet (Knudsen 2007:56).

Som summerende konklusion på det lave reproduktionsniveau kan berettes, at den samlede fertilitet i Danmark ikke har nået et niveau på 2117 børn pr. 1000 kvinder siden 1968 (Danmarks Statistik 2011 a:24).

En anden måde at beskrive fertilitetsudviklingen på er den kumulerede fertilitet. Her opgøres hvert år den samlede fertilitet for alle kohorter, der præsenteres som kumulerede værdier. Denne beskriver både hvor mange børn kohorten i gennemsnit opnår pr. kvinde, samt hvordan udviklingen har været gennem kohortens aldre. Fordelen ved denne type af beskrivelse er, at man udelukker eventuelle årlige udsving i børnefødsler, der for eksempel kan være påvirket af politiske eller samfundsmæssige forandringer, og præcist vurderer, hvor mange børn en kohorte af kvinder når at få gennem hele deres livsforløb, samt hvornår i livet de får dem (Knudsen 2007:63f).

Figur 2. Den kumulerede fertilitet for udvalgte kohorter. Danmark. 1940/1941-1985/1986. antal børn pr. 1000 kvinder. 5 års aldersintervaller.

Kilde: Danmarks Statistik 2012:46

I figur 2 er præsenteret udvalgte kohorters kumulerede fertilitet. Det kan ses, at de yngre kohorter starter med at få børn senere i livet end de ældre kohorter. Kvinder i kohorten født i 1940-1941 fået gennemsnitligt 1 barn i aldersintervallet inden de nåede 20-24 år, mens dette først var opnået for kvinderne kohorten født i 1980-1981 i aldersintervallet 25-29 år. Denne tendens støttes ligeledes af det faktum, at gennemsnitsalderen for en kvindes første fødsel er steget de sidste 15-20 år (Danmarks statistik 2012:36+46).

Derudover kan det ses, at kvinderne fra de tidligste kohorter har fået flest børn, når den reproduktive periode er ovre. Fx er kvinderne fra 1940-1941 dem, der har opnået det største gennemsnitlige antal børn. De havde i gennemsnit fået 2,213 børn, da den reproduktive periode sluttede. Kohorten fra 1955-1956 havde derimod blot fået 1,840 børn, da de blev 49 år. De kohorter, der er i stadig er i den reproduktive alder, vil dog ende med et lidt større gennemsnitligt børnetal end kvinderne fra 1955-1956. For eksempel har kohorten fra 1970-1971 fået 1,908 børn i aldersintervallet 40-44 år, hvor de stadig er indenfor den reproduktive alder.

Ser vi på den samlede fertilitet for de kohorter, der er færdige med at få børn, er der ikke opnået en samlet fertilitet på over 2,117 siden den kohorte, der selv blev født i 1943/1944 (Danmarks Statistik 2011 a:28).

1.1.1 Antal børn i familien

Jævnfør figur 2 har de danske kvinder født siden 1940 fået omkring 2 børn pr. kvinde (nogle kohorter op til 2,2, andre ned til 1,8). Dette gennemsnit kan i princippet dække over store personlige forskelle, hvor nogle kvinder ingen eller blot 1 barn fik, mens andre fik meget store børneflokk. I lyset af fokuset på det tredje barn, vil jeg derfor også her præsentere, hvordan de danske børnefamilier ser ud.

I 2010 blev der født 63.487 børn i Danmark. En oversigt over børnenes nummer i søskendeflokken kan ses i tabel 1 herunder.

Tabel 1. Børn født i Danmark efter kvindens paritet. 2010. Antal samt procentfordeling.

	Antal	Andel
1. barn	27.831	43,8%
2. barn	22.930	36,1%
3. barn	8.510	13,4%
4. barn	2.028	3,2%
5. barn eller derover	884	1,4%
Uoplyst	1.304	2,1%
I alt	63.487	100%

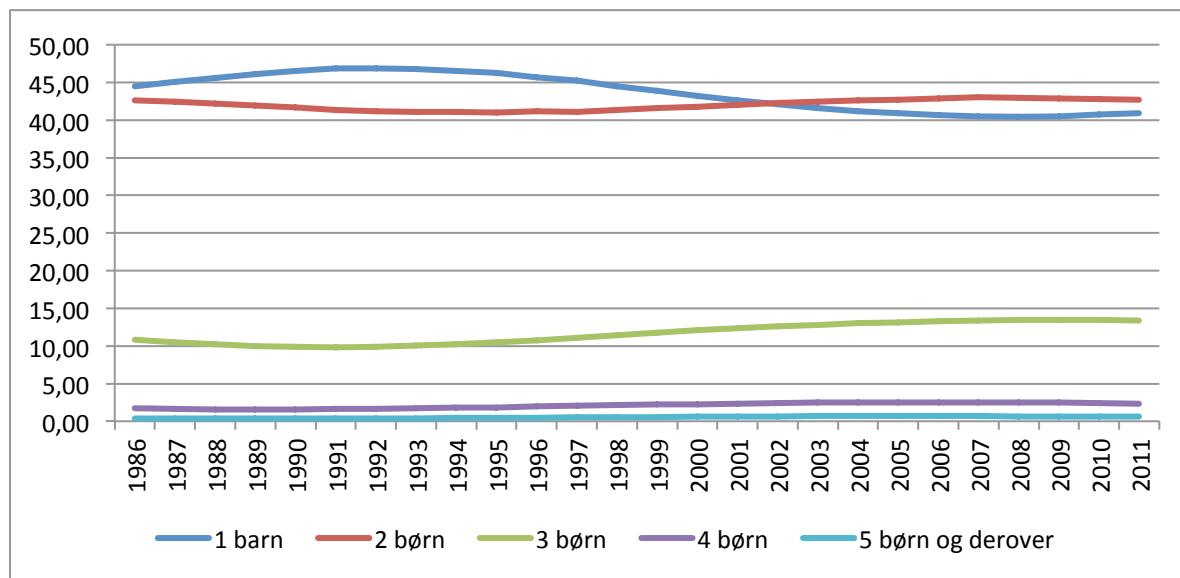
Kilde: Danmarks Statistik 2011a:33.

I 2010 var 43,8% af børnene født som deres mors første barn. 36,1% var født som det andet barn og 13,4% som det tredje.

Der er forholdsvis mange af børnene, der bliver født som enten første eller andet barn, mens der er et stort spring ned til andelen af børn, der fødes som det tredje. En endnu mindre andel bliver født som fjerde barn eller derover. Dette indikerer, at det i dag er mest hyppigt at blive født som barn nr. 1 eller 2 og sjældnere at være derover.

Hvor mange børn der findes i de danske familier kan ses i figur 3, der viser, hvordan fordelingen er af antal børn, i de familier, der bor med børn. Fra 1986 og frem boede de fleste med ét barn, men siden 2002 har der oftest været to børn i de danske familier. Disse grupper har repræsenteret 40-45% af de danske familier med børn. Familier med tre børn har i hele perioden udgjort omkring 10% dog med en stigning mod slutningen af perioden.

Figur 3. Andel af familier med henholdsvis 1, 2, 3, 4 eller 5 børn eller derover pr. 1. januar i Danmark. Andele. 1986-2011.

Kilde: www.statistikbanken.dk (bilag 2)

Denne opgørelse dækker både parrets fælles og sammenbragte børn, men ikke børn, der er fraflyttet familien. Det giver dermed ikke et præcist billede af hvor mange, der er det tredje barn, men det kan bidrage med en indikation af, at det gennem perioden har været mest hyppigt at bo i en familie med enten ét eller to børn for dem, der bor med børn.

Som konklusion på gennemgangen af den danske fertilitetsudvikling og udviklingen i de danske familier kan jeg sige, at selvom den samlede fertilitet kan svinge fra år til år, så har de danske kvindekohorter siden 1940 fået omkring 2 børn pr. kvinde i gennemsnit. Siden 1986 har desuden også været mest hyppigt at bo med ét eller to børn, hvis man bor i en familie med børn. Dermed bliver familierne med tre børn i denne sammenhæng særegne i den forstand, at det ikke er dem, der er flest af, om end de heller ikke er fuldstændig usædvanlige, som familierne med mere end tre børn, nærmere kan anses for at være.

1.2 Uddannelse, arbejdsliv og fertilitet i et politisk og samfundsmæssigt perspektiv

Med dette afsnit ønsker jeg at indramme problemstillingen i et større dansk, samfundsmæssigt perspektiv, da fertiliteten som tidligere nævnt kan beskrives som et forhold mellem personlige præferencer, den arbejds- og samfundsmæssige tilstand og de aktuelle politisk bestemte muligheder. Jeg vælger især at fokusere på, hvilke betingelser børnefamilier har levet under, da det er normalt, at unge par sammenligner sig med unge familier, når de skal beslutte sig for et få (endnu) et barn, fordi de ønsker at vide noget om den virkelighed, der i så fald vil vente dem.

Derfor bliver generelle begrænsninger og muligheder for børnefamilier vigtige for fertilitetens udvikling (Knudsen 1999:2). Jeg vil desuden diskutere uddannelses- og arbejdsudviklingen, især med fokus på forskellene mellem kønnene og betydningen for familien.

Min beretning vil omhandle perioden fra 1950'erne til nu. Jeg vælger at starte i 1950'erne, fordi det er årene, hvor de tidligste kohorter i min kommende analyse (der er født i 1940/1941) er unge, og nogle af dem også påbegynder familielivet. Opdelingen af de kommende afsnit vil følge den overordnede udvikling i fertiliteten i Danmark, jævnfør figur 1. Dermed vil den første periode beskrive den stigende fertilitet frem til 1963. Dernæst vil jeg beskrive perioden, hvor der var nedgang i den samlede fertilitet, 1963-1983, og slutteligt perioden fra 1983 til nu, hvor der har været en stigning i fertiliteten igen.

1950-1963

Som nævnt i afsnit "1.1 Fertilitetsudviklingen i Danmark", var der i perioden frem til 1963 en stigende fertilitet blandt kvinderne under 30 og en stigende samlet fertilitet. Dette blev understøttet af et samfund i økonomisk vækst og med lav arbejdsløshed (Knudsen 1999:13). Dette galt også i 1950'erne. De fleste kvinder havde et ufaglært job, inden de blev gift, men efter ægteskab og børn var jobtilknytningen enten begrænset til deltid eller slet ikke (Knudsen 2004:244). Kvinderne blev tidligt gift og fik deres første barn tidligt. Gennemsnitsalderen for indgåelse af ægteskab var i 1950 omkring 26 år for kvinder og 30 år for mænd. I 1963 var denne faldet til henholdsvis 24 og 28 år. Gennemsnitsalderen for første barns fødsel var 24 år i 1960 (Christoffersen 2004:38,47). Perioden kaldes ofte for "husmor-parentesen", da det var den periode, hvor der har været flest hjemmegående husmødre. En fjerdedel af de gifte kvinder var i beskæftigelse, og for alle kvinder mellem 15 og 69 år var det lidt under halvdelen (Knudsen 2004:239,243) (Knudsen 1999:13). De fleste børn blev også passet af deres mødre eller i nærmiljøet. Af de 0-6-årige blev 6,6% i 1960 passet i en daginstitution (Borchorst og Dahlerup 2003:225)

I 1958 blev den officielle arbejdstid ændret fra 48 til 45 timer om ugen. Muligheden for barsel var dårlig sammenlignet med de vilkår, der findes i dag. I 1960 blev barslen udvidet fra 2 til 14 uger, dog blev eventuel sygdom før fødslen fratrukket barslen (Knudsen 1999:13ff).

I denne periode var der en svag stigning i unge, der fik en studentereksamen, og stigningen galt både for piger og drenge (Christoffersen 2004:26).

I denne periode begyndte nogle af de tiltag, der senere skulle føre til en nedgang i fertiliteten. Det blev mere almindeligt med familieplanlægning, for eksempel blev der ført en kampagne under sloganet "Alle børn burde være ønskebørn", og der var offentlig rådgivning om tidens præventionsformer (Knudsen 1999:9). I 1956 blev abortlovgivningen revideret, og det blev nemmere at få tilladelse til en abort gennem Mødrehjælpen, der skulle godkende en abort hos kvinder med visse fysiske og psykiske begrænsninger eller ved etiske dilemmaer som for eksempel

voldtægt (www.denstoredanske.dk a). Dette var ét blandt flere opblødende skridt i abortlovgivningen, der senere førte til indførelse af fri abort i 1973.

1963-1983

Fra 1963 og frem skete der flere store ændringer. Fertiliteten begyndte at falde i alle aldersgrupper, hvilket kan tilskrives flere faktorer: stigning i uddannelse, ændringer i beskæftigelse og lovændringer i forhold til prævention og abort (Knudsen 1999:18f).

Den første faktor, som menes at have haft den største indflydelse på den faldende fertilitet, var den øgede uddannelse for begge køn. Skolepligten blev udvidet fra 7 til 9 år i 1972/1973, og flere end tidligere fortsatte i et uddannelsesforløb efter folkeskolen (Knudsen 2004:246). Der var en stor stigning i andelen af unge, der tog en studentereksamen; fra ca. 8 % af pigerne og 10% af drengene i 1960 til 35% af pigerne og 25% af drengene i 1980. Omkring 1975 stagnerede udviklingen i, hvor mange af drengene, der fik en studentereksamen, mens udviklingen fortsatte for pigerne. Fra 1974 og frem til 1990 er der desuden sket en kraftig stigning i den tid, hvor unge har været beskæftiget af studier (Christoffersen 2004:26f)

Hvor kvinderne tidligere havde stoppet med at arbejde, når de fik børn, blev den øgede viden blev i højere grad anvendt i et job efterfølgende, selvom kvinden fik børn. For mænd var tilknytningen til arbejdsmarkedet på et konstant, højt niveau. Dette blev understøttet af, at der var stor mangel på arbejdskraft, så erhvervsfrekvensen for kvinder steg fra 42,5% i 1960 over 54% i 1970 til 65% i 1980, samtidig med, at færre kvinder arbejdede deltid (Knudsen 1999:13f) (Knudsen 2004:244). Der var blandt kvinderne også et ønske om at kunne kombinere rollerne som husmor, mor og arbejder (Knudsen 1999:18). Dette afførte et større behov for kvalificeret børnepasning, og der blev indført børnehaveklasse i 1964, pasning i private hjem hos dagplejere i 1967, og de allerede kendte pasningsmuligheder (vuggestue og børnehave) blev udvidet (Knudsen 2004:239). Dette var i sig selv en forstærkende effekt for kvindernes erhvervsfrekvens, da kvinder i høj grad blev ansat til børnepasning. Af de 0-6 årige steg andelen, der blev passet i en daginstitution fra 7,3% i 1965 til 43,7% i 1980 (Borchorst og Dahlerup 2003:225)

En anden faktor, der havde betydning for den faldende fertilitet i perioden var den øgede adgang til prævention og abort. I 1967 frigives p-pillen og det er ikke længere forbudt at reklamere for og sælge præventionsmidler. I 1973 godkendes loven om fri abort (efter endnu en revidering i 1970) (Knudsen 2004:239).

Kvinderne arbejdede hovedsagelig med jobs, der mindede om de opgaver, de havde haft i hjemmene, hvilket var rengøring, pleje og omsorg, og der var stor kønssegregering. Mange af kvinderne arbejdede deltid, mens deres mænd arbejdede fuld tid. For kvinder med små børn var det den foretrukne arbejdsfordeling i 1975 (Knudsen 2004:245). I 1974 begynder dog en stigende arbejdsløshed, der peaker i 1983, og arbejdsløsheden er større hos kvinder end hos mænd, men

ikke desto mindre fastholder kvinderne en stigende tilknytning til arbejdsmarkedet (Knudsen 2004:244) (Knudsen 1999:13f).

I 1974 blev den officielle arbejdstid ændret til 40 timer om ugen (Knudsen 2004:239). Den reelle gennemsnitlige arbejdstid for kvinder var i 1964 2 timer og 12 minutter om dagen for kvinder og 6 timer og 46 minutter om dagen for mænd. Til gengæld lavede kvinderne husarbejde i cirka 3 timer og 30 minutter, og manden under 30 minutter om dagen. I 1975 var arbejdstiden faldet til 5 timer og 40 minutter for mænd og steget til 2 timer og 38 minutter for kvinder. Samtidig var kvindernes andel i husarbejdet faldet og mandens steget (Lausten og Sjørup 2003:32f).

I denne periode opstod der desuden flere nye familieformer. Hvor det i begyndelsen 1950'erne var mest normalt at få børn indenfor ægteskabet (93-94% af alle børn var født af gifte forældre), blev det langsomt mere og mere almindeligt at bo sammen uden at være gift og få børn udenfor ægteskabet. I 1983 var 40% af børnene født udenfor ægteskabet, men langt de fleste af disse af samlevende forældre (Knudsen 2004:245f) (Christoffersen 2004:42f,51). Alderen for indgåelse af første ægteskab steg også støt gennem perioden. I 1963 var gennemsnitsalderen cirka 24 år for kvinder og 27 år for mænd og i 1983 var den steget til cirka 29 år for kvinder og 32 år for mænd (Christoffersen 2004:38). De samlevende par begyndte samtidigt at få samme rettigheder som par, der levede sammen som ægtefolk (Knudsen 1999:19). Generelt skete der i disse år også en øget sekularisering (www.denstoredanske.dk b)

Siden 1960'erne har der generelt været et fokus på at forme social lovgivning på en måde, der tilgodeser, at både mænd og kvinder er på arbejdsmarkedet, at både mænd og kvinder deltager i børnepasningen, og at sociale rettigheder skulle tilfalde individet, ikke manden eller familien som hele (Andersson et al 2009:314). I denne periode begyndte også den politiske fokus på ligestilling. I september 1975 blev Ligestillingsrådet dannet. Fra 1975 til 1999 var Statsministeren og Arbejdsministeren ansvarlige for ligestillingspolitikken og repræsenterede området i Det nordiske Råd. I 1976 blev Lov om ligeløn indført (Borchorst og Dahlerup 2003:57,63f).

I slutningen af 1960'erne starter det, Ron Lesthaeghe og Dirk van de Kaa kalder "den anden demografiske transition". Dette er en forklaring på den lavere fertilitet og forandringer i familieformation og partnerskab (Sobotka 2008:172). Den første demografiske transition henviser til den nedgang i dødelighed og fertilitet, der skete i starten af det 20. århundrede (Knudsen 2007:15ff)

1983-nu

I 1983 havde de danske kvinder den laveste samlede fertilitet nogensinde registreret, jævnfør figur 1. Herefter begynder de kvinder, der tidligere har udskudt børnefødsler i slutningen af 1970'erne og starten af 1980'erne at få børn. Det er især de ældre kvinder, der får børn, og fra 1995 er det kun kvinderne over 25 år, der har en stigende fertilitet, hvorimod fertiliteten er faldende for kvinder under 25 år (Knudsen 2007:56).

Der sker stadig ændringer i måden, hvorpå familien organiseres. Et-barns familien blev almindelig i 1980'erne (Knudsen 2004:252), hvilket også støttes af figur 3, hvoraf det ses, at det var mest hyppigt at bo i en familie med ét barn frem til 2001. Andelen af børn født udenfor ægteskabet steg til det højeste niveau i 1995 med ca. 47% af alle fødte børn, der er født udenfor ægteskab (Christoffersen 2004:51). I 2011 var 45% af alle nyfødte født af ikke-gifte forældre (Danmarks Statistik 2012:51)

Generel var der større politisk fokus på ligestilling, familie og arbejdsliv i 1980'erne og 1990'erne (Borchorst og Dahlerup 2003:65f). I juni 1999 blev den første Ligestillingsminister, socialdemokraten Jytte Andersen, udpeget. Ligestillingsrådet blev nedlagt, men der blev oprettet en et klagenævn for ligestilling samt et videnscenter for ligestilling. I perioden kom der også et større fokus på også mandlig ligestilling (Borchorst og Dahlerup 2003:69f).

Der har været et større politisk fokus på social ligestilling, og understøttelse af, at familierne skulle kunne få kabalen med familie og arbejde til at gå op gennem diverse sociale støttesituationer. Man ville gerne justere politikkerne til at harmonere med den nye virkelighed, og støttede især et familievenligt arbejdsmarked (Knudsen 1999:24). I perioden steg andelen af 0-6-årige i daginstitution da også yderligere, fra 52,8% i 1985 til 76,7% i 2000 (Borchorst og Dahlerup 2003:225)

I 1987 blev den almindelige arbejdstid ændret til 39 timer om ugen, og i 1999 blev den ændret til det niveau, den er i dag, 37 timer om ugen (Knudsen 1999:13). Samtidigt fortsatte de gifte kvinders erhvervsfrekvens med at stige, i 1982 var den omkring 72%, i 1990 på 79% og i år 2000 var den dog faldet en smule til 78% (Borchorst og Dahlerup 2003:199). I den såkaldte Omnibus-undersøgelse fra 1990 angav 5% af de adspurgte kvinder mellem 15 og 74 år, at de var husmødre, hvilket er et drastisk fald siden 1960'erne (Christoffersen 2004:129). I slutningen af 1980'erne og starten af 1990'erne blev færre og færre kvinder ansat på deltid (Knudsen 1999:15). I 2001 var omkring 4% af de beskæftigede kvinder mellem 30 og 39 år på deltid, hvilket er lavere end alle de andre aldersgrupper og endnu lavere end tidligere (Borchorst og Dahlerup 2003:229).

I 1981 blev det tilladt at holde barsel 4 uge før fødslen. I 1983 blev barslen ændret til 20 uger efter fødslen, og senere igen udvidet til 24 uger. Faren fik også barsel i 2 uger efter fødslen (sammen med moren), og familien kunne vælge, hvem af forældrene, der ville holde de sidste 10 ugers barsel. Det er desuden blevet lettere at få forældreorlov, der giver en mindre økonomisk kompensation (Knudsen 1999:16). I 2006 blev barselsorloven ændret, så den tilgodeså manden i højere grad. Kvinden har ret til 4 uger før og 14 uger efter fødslen, og faderen har ret til 2 uger efter fødslen. Herefter har både manden og kvinde ret til 32 ugers orlov (www.denstoredanske.dk c).

Gennem 1980'erne og 1990'erne var der en konstant stigning i andel af unge kvinder, der fik en studentereksamen. I 2001 var der 45% af de unge 19-årige piger, der havde en studentereksamen. For de unge mænd har stigningen været beskeden, og efter en mindre stigning i 1990'erne til

omkring 28% ligger niveauet i 2001 på omkring 25%, hvilket er det samme som i 1980 (Christoffersen 2004:26). I perioden steg andelen af unge, der fik en erhvervsuddannelse ligeledes. I 1985 fik 24,8% af kvinderne og 36,5% af mændene en erhvervsfaglig uddannelse, og i 2000 var dette steget til 33,0% af kvinderne og 41,8% af mændene (Borchorst og Dahlerup 2003:222)

Nyere undersøgelser af tidsforbrug viser, at der ikke længere er den store forskel på mænd og kvinders deltagelse på arbejdsmarkedet (Lausten og Sjørup 2003:31). Der er heller ikke den store forskel på mænd og kvinders reelle arbejdstid, når man lægger både tiden på at arbejde ude og lave husarbejde sammen. Hvad angår tiden på job, så var mænd i 1987 i gennemsnit på arbejde (inklusive transport) i 4 timer og 45 minutter og kvinder i 3 timer og 18 minutter. I 2001 var mænd på arbejde i gennemsnit 5 timer og 2 minutter på job om dagen og kvinder 3 timer og 53 minutter. Det er en nedgang for mændene og en stigning for kvinderne siden 1964 og 1974. Samtidigt er mænd begyndt at lave mere husarbejde, hvilket er 2 timer og 30 minutter i 2001. Kvindernes tid brugt på husarbejde faldt fra 1964 og 1975 til 1987, men steg i 2001, hvor de brugte 3 timer og 30 minutter (Lausten og Sjørup 2003:32ff). Dette betyder, at kvinder stadig er mest engageret i de huslige pligter, mens manden generelt mest er mest på job, om end forskellene er betydeligt mindsket.

1.3 Udvalgt forskning om fertilitet, uddannelse og branche

Emnet "fertilitet og uddannelse" er bredt undersøgt tidligere blandt sociologiske og demografiske forskere. I dette afsnit vil jeg præsentere et udvalg af den eksisterende viden på området, der kan bidrage til at forstå projektets ramme, og vil her også bringe nogle af de forklaringsmekanismer ind, som bliver relevante for projektets analyse.

Jeg har valgt hovedsagelig at fokusere på forskning udført med data fra Danmark, Norge, Sverige og Finland. De nordiske lande har, hvad der betegnes som "et fælles nordisk fertilitetsregime", med hvilket menes at forskellene mellem den oplevede fertilitet i landene blandt de seneste kohorter er ganske lille, men med større forskelle til resten af verdens lande (Andersson et al 2009:313). Dette skyldes især, at landene har nogenlunde samme familievenlige vilkår, hvor det er muligt, at en familie, med både en udearbejdende mand og kvinde, kan have børn (Gerster et al 2007:183) (Andersson et al 2009:339). Fælles for den danske og de andre nordiske velfærdsstater er, at de har et lovgrundlag, der er rettet mod individet, hvilket har stor betydning for en positiv tilknytning til arbejdsmarkedet for kvinder (Knudsen 1999:12).

Indenfor præcis dette emne om uddannelse og fertilitet udgør de andre nordiske lande ligeledes en god referenceramme til danske forhold. De nordiske landene oplevede alle en eksplosion i uddannelse blandt kvinder i de sidste årtier, om end der er mindre forskelle mellem landene, hvad angår niveauet for kvindernes uddannelse. Finland, Norge og Sverige har for eksempel en større andel kvinder i de yngste kohorter, der har en lang uddannelse end Danmark. Fælles for alle landene er dog, at der er sket en udvikling, hvor færre kvinder får en kort uddannelse, den samme mængde eller flere får en mellemlang uddannelse og endnu flere får en lang uddannelse (Andersson et al 2009:329) Dette gør, at forskningen fra de andre skandinaviske lande kan udvide

horisonter for forskning i en dansk kontekst, men samtidig have et meningsfuldt sammenligningsgrundlag.

Jeg har dog valgt også at anvende få resultater fra andre europæiske undersøgelser, da de kan bibringe med viden netop i et felt omkring branche og uddannelsestype, der ikke er meget undersøgt i Norden.

Den første sammenhæng mellem uddannelse og fertilitet jeg ønsker at trække frem er, at det er undersøgt, at mænd med lange uddannelser har større sandsynlighed for at få henholdsvis deres andet barn eller deres tredje barn end mænd med kortere uddannelser (Gerster et al 2007:196) (Kravdal 2007:212). Grunden hertil kan findes i, at uddannelse og indkomspotentiale er tæt forbundne, og at den positive sammenhæng mellem mænd uddannelse og fertilitet nærmere er et udtryk for økonomiske aspekter, da en højere uddannelse giver højere løn og bedre mulighed for at betale omkostningerne ved (endnu) et barn (Kravdal 2007:216).

For kvinder er effekten ikke lige så entydig som hos mænd. En stor undersøgelse af fertiliteten i de skandinaviske lande for kohorterne fra 1945/1959 konkluderer, at kvinderne uden uddannelse var de i Danmark, der havde den højeste samlede fertilitet, når den reproduktive alder var slut. For kohorten fra 1945/1949 var den samlede fertilitet for kvinderne med de korte uddannelser på cirka 2100 børn pr. 1000 kvinder, for kohorten fra 1950/1954 var den cirka 1900 børn pr. 1000 kvinder og for kohorten fra 1955/1959 var den cirka 1850 børn pr. 1000 kvinder. Niveaulet var næsten ens for kvinderne med mellemlange og lange uddannelser. Her fødte kvinderne fra med disse uddannelser fra kohorten 1945/1949 hver cirka 1900 børn pr. 1000 kvinder, og fra kohorterne 1950/1954 og 1955/1959 cirka 1750 børn pr. 1000 kvinder. (Andersson et al 2009:336).

For Norge blev forskellen mellem uddannelsesgrupperne mindre over tid, men det var for alle kohorter kvinderne med kort uddannelse, der havde den højeste fertilitet, kvinderne med mellemlang uddannelse med den andenstørste, og kvinderne med lang uddannelse som havde den laveste. For Sverige har forskellene mellem kvinderne for alle kohorter været meget lille. For Finland er forskellene også meget små, men hvor de andre lande har haft kvinderne uden uddannelse som havende den største samlede fertilitet, var det for de finske kvinder født i årgang 1955-1959 dem med mellemlang videregående uddannelse, der havde den højeste fertilitet (Andersson et al 2009:336).

En norsk undersøgelse, der undersøger den norske kvindekohorte fra 1964 konkluderer ligeledes, at kvinderne med høje uddannelser får færre børn, når alle kvinder i uddannelsesgruppen sammenlignes. Her menes det, kvindens alder bliver afgørende for antal børn. De kvinder, der tager lange uddannelser, begynder oftest med børnefødsler sent i livet, og derfor har de ikke muligheden for at føde børn i ligeså mange år, som kvinder, der hurtigere gør deres uddannelse færdig og begynder børnefødsler tidligere i livet (Kravdal 2007:212). Derfor kontrolleres der også for kvindens alder ved første fødsel, og når denne effekt bringes i spil, er der næsten ingen negativ effekt for de højt uddannede kvinder (Kravdal 2007:236). En anden norsk undersøgelse finder

ligeledes, at kvinder *under uddannelse* sjældnere får et barn, end kvinder i samme aldersgruppe, der ikke er under uddannelse, men at kvinderne, der har været mange år under uddannelse, har dog højere fertilitet efter endt uddannelse og derfor indhenter "de tabte år" (Lappegård og Rønsen 2005:31).

Nogle undersøgelser viser, hvordan uddannelse kan have en positiv indvirkning på overgange fra visse pariteter til den næste, og inkluderer dermed kvinder, der allerede har børn. I en undersøgelse af danske kvinder og andenordens fødsler konkluderes det, at en høj uddannelse har en positiv effekt på fødslen af det andet barn. Der blev kontrolleret for kvindens alder ved første fødsel, årstal, afstand mellem børnene og partners uddannelsen, og konklusionen af dette var, at uddannelse havde en selvstændig effekt, om end den havde et samspil med de nævnte faktorer (Gerster et al 2007:194).

Der kan findes forskellige forklaringsmuligheder for den høje fertilitet hos de højt uddannede kvinder, og hos en kvinde vurderes effekten af indkomstmuligheder på grund af uddannelse til at være mere tvetydig end hos mændene. På den ene side har en kvinde bedre muligheder for at betale omkostningerne ved flere børn, ligesom der argumenteres for som værende incitament hos mændene. Men på den anden side har det større reelle økonomiske omkostninger for en højtuddannet, end for en kvinde med lavere løn og lavere karrieremuligheder, når hun for eksempel udgår fra arbejdsmarkedet i forbindelse med fødsel og barsel, hvilket man mener kan begrænse hendes incitament (Lappegård og Rønsen 2005:31) (Andersson et al 2009:326) (Hoem et al 2001:253). Ligeledes kan det tænkes, at højtuddannede kvinder møder så krævende opgaver fra hendes arbejdsplads, at det begrænser hendes lyst til at udvide arbejdsmængden i hjemmet ved at få endnu et barn, eller at det bare generelt er svært at kombinere de to sfærer (Knudsen 1999:21).

Det menes dog også at bidrage til øget fertilitet, at kvinderne med høje uddannelser ofte har mere fleksible jobs, og derfor nemmere kan tilpasse deres job til familielivet ved for eksempel at arbejde hjemmefra om aftenen, mens barnet sover (Kravdal 2007:216). Deres jobmuligheder er nemlig oftere indenfor det offentlige, der har mere familievenlige vilkår end private arbejdspladser, og derfor mener man dette stimulerer en øget fertilitet (Hoem et al 2001:254). En forklaring på den øgede fertilitet hos kvinder med høje uddannelser kan også være, at denne gruppe har en større grad af autonomi, og derfor får præcis det antal børn, de selv ønsker. De kan dermed lettere sige fra overfor en eventuel to-barns-norm. Det er også sandsynligt at kvinder, der lever i par, hvor begge har høje uddannelser, får mere hjælp til de huslige forpligtelser af deres partnere. Dertil skal nævnes, at kvinderne med høje uddannelser og to børn allerede er en selektiv gruppe, der har fået puslespillet med familie og et job til at gå op (Alich 2010:168).

Det nævnes desuden som en mulighed, at det egentligt er mændenes uddannelse, der har den største effekt på kvindernes fertilitet, og at dette blot "aflæses" i studier af kvinders fertilitet, da der sker en selektion af partnere, således at parrene har en bestemt sammensætning (Kravdal 2008:218) (Hoem et al 2001:257f). Disse konklusioner stammer fra undersøgelser foretaget med

norske og østrigske data, og kan dog ikke genkendes i den danske undersøgelse, der har studeret overgangen fra et til to børn (Gerster et al 2007:194).

Andre undersøgelser påpeger desuden, at familieønsker muligvis skal findes *før* uddannelsens start. Det er meget sandsynligt, at nogle kvinder fravælger en videregående uddannelse, fordi de har et ønske om at få en stor familie, og mener, at en hurtigt overstået uddannelse (og dermed en "lav" uddannelse) og et arbejde med meget lave karriereforventninger giver dem de bedste muligheder for at fokusere på familien. I samme tråd vurderes det, at kvinder uden præferencer for en stor familie føler større mulighed for og lyst til en længere uddannelse med større karrierekrav efterfølgende (Kravdal 2007:219) (Hoem et al 2006:398) (Martín-García og Baizán 2006:260).

En norsk undersøgelse påpeger desuden, at kvinder med lav uddannelse (skelner mellem lav, mellem og høj) havde en større hyppighed af ubeskyttet sex på trods af, at de ikke ønskede flere børn, og at dermed er den manglende adgang til eller den korrekte brug af prævention, der bidrager til denne gruppes højere fertilitet (Træen 2002:90).

Derudover er der studier, som har fokuseret på muligheden for, at det snarere er uddannelsesstypen (eller branchen) end uddannelseslængden, der har indvirkning på fertiliteten. Undersøgelser konkluderer, at kvinder, der er uddannet indenfor pleje, omsorg og læring får flere børn end kvinder, der er for eksempel er uddannet indenfor teknik eller salg (Martín-García og Baizán 2006:260) (Hoem et al 2006:385). Årsagen til disse forskelle er til dels, at personer, der uddanner sig indenfor disse felter i forvejen har værdier, der knytter sig til det familiære, og dels at socialiseringen på uddannelsen samt arbejdsbetingelserne efterfølgende er væsentlig mere familieventlige (Hoem et al 2006:382).

Denne undersøgelse kan ligeledes konkludere, at der indenfor de forskellige uddannelsesfelter fødes flere børn af de, der er lavt uddannet. For eksempel er en sygeplejerske lavere uddannet end en tandlæge, og en sygeplejerske får i gennemsnit også færre børn end en tandlæge, selvom de begge befinder sig indenfor pleje og omsorgs-sektoren. Denne tendens er til stede for alle uddannelsesfelterne (Hoem et al 2006:387).

1.4 Erfaringer fra tidligere projekt

Interessen for overgangen fra to til tre børn, og udgangspunktet for dette speciale, er et projekt, jeg udarbejdede i forbindelse med specialiseringen "Socio-demografi" i efteråret 2011. Projektet hed "Det tredje barn – En sociologisk undersøgelse af overgangen fra to til tre børn", og handlede om, hvad der karakteriserer personer, der overgik fra at have to til tre børn. Overgangen fra to til tre børn kaldes et skift i paritet. Paritet er det antal levendefødt børn, kvinden har født (Preston m.fl. 2001:104).

Formålet med projektet var at finde forskellige, overordnede karakteristika ved personer, der får det tredje barn, og konklusionerne var, at der var større hyppighed for at få et tredje barn...:

1. ... jo yngre kvinden er, når hun får sit første barn
2. ... jo yngre manden er, når hans partner får sit første barn
3. ... hvis der er kort afstand mellem det første og det andet barn
4. ... hvis de to første børn er af samme køn (gælder i højere grad hvis de to første børn er drenge end hvis det er piger)
5. ... hvis parret er gift i stedet for samlevende
6. ... hvis parret har mange søskende
7. ... hvis kvinden har enten ingen eller en mellemlang videregående uddannelse
8. ... hvis manden har enten ingen eller en lang videregående uddannelse
9. ... hvis familien har en høj indkomst (Kristensen 2011:35)

Disse 9 emner dækker over forskellige årsagsforklaringer. Punkt 1, 2 og 3 forklares af demografiske determinanter, punkt 4, 5 og 6 forklares med socio-sociale forklaringsmekanismer og punkt 7, 8 og 9 forklares ud fra socio-økonomiske og velfærdsbaserede forklaringer (Alich 2010:147ff).

Jeg havde mulighed for at teste de sammenhænge, der omhandler afstanden mellem de to første børn, uddannelsens betydning for mænd og uddannelsens betydning for kvinder. Dette kunne jeg med data fra Den Sociodemografiske Database på Institut for Sociologi og Social arbejde, der er baseret på Danmarks Statistiks komplette registre. Til denne analyse havde jeg udvalgt etniske danskere, der har født børn mellem 1945 og 2005, og jeg anvendte informationer om antal børn, børnenes fødselstidspunkt, uddannelsesniveau og fødselsår for mænd og kvinder. Jeg udvalgte de mænd og kvinder, der i forvejen havde to børn, og fandt sandsynligheden for at få et tredje barn i denne periode, opdelt på 1.) afstand mellem de to første børn (kun kvinder) og 2.) længden af uddannelsen. Jeg anvendte logistisk regression til analysen, og rapporterede sammenhængen som odds ratio¹. Jeg anvendte desuden udvalgte kohorter til at se på udviklingen over tid (Kristensen 2011:15ff). Resultaterne er vedlagt som bilag 3.

Jeg fandt, at jo større afstand, der var mellem en kvindes børn, jo sjældnere fik de et tredje barn. Jeg anvendte kvinderne med under 2 års forskel som referencegruppe for analysen, der dermed havde odds ratio 1. Kvinderne med 2-4 års afstand mellem børnene havde odds ratio 0,465 og havde dermed fået et tredje barn lidt under halvt så hyppigt. Kvinderne med 4-6 års afstand havde odds ratio 0,277 og kvinderne med mere end 6 år mellem de to første børn havde 0,226. Kohorten af kvinder født i 1940 og 1941 havde den største forskel mellem referencegruppen og de øvrige grupper, hvorimod tendensen blev mindsket, jo yngre kohorterne blev (Kristensen 2011:21ff).

Jeg fandt, at kvinderne uden videregående uddannelse hyppigst fik et tredje barn. De blev anvendt som referencegruppe i undersøgelsen, og havde dermed odds ratio 1. Kvinderne med mellemlange uddannelse fik næst hyppigst et tredje barn. De havde odds ratio 0,717. Dernæst kom kvinderne med en lang videregående uddannelse med odds ratio 0,583, dernæst de faglærte kvinder med

¹ I afsnit "3.4 Statistiske analyser" vil være en beskrivelse af odds ratio.

odds ratio 0,570 og slutteligt kvinderne med en kort videregående uddannelse med odds ratio 0,496. For den ældste kohorte fra 1940 og 1941 var forskellen mellem grupperne størst, og kvinderne med lange videregående uddannelse fik sjældnere et tredje barn end de faglærte kvinder. Men for de yngre generationer bliver forskellen mindre, og for generationen fra 1960/1961 var der næsten ingen forskel på, hvor ofte kvinderne uden videregående uddannelse og kvinderne med mellemlange videregående uddannelser fik et tredje barn (Kristensen 2011:28).

Jeg foretog den samme analyse for mænd, og jeg fandt, at det ligeledes var mændene uden videregående uddannelse, der oftest fik et tredje barn. De blev i analysen anvendt som referencegruppe, og havde dermed odds ratio 1. Mændene med lange videregående uddannelser fik næst hyppigst et tredje barn, de havde odds ratio 0,825. Dernæst kom mændene med mellemlange videregående uddannelser med odds ratio 0,747, så de faglærte mænd med odds ratio 0,684 og slutteligt mændene med korte videregående uddannelser med odds ratio 0,644. Ligesom hos kvinderne er forskellen mellem uddannelsesgrupperne mindsket over tid. De ældste generationer havde den største forskel mellem referencegruppen og de øvrige grupper. For kohorten født i 1960/1961 var det desuden mændene med lang videregående uddannelse, der hyppigst havde fået et tredje barn. De havde odds ratio 1,010 (Kristensen 2011:32).

Med dette speciale ønsker jeg at forbedre og udbygge analyserne, jeg har tidligere har udført samt videreudvikle forklaringerne på sammenhængen ved at inddrage ny teori og viden. Det handler konkret om, at jeg for det første ønsker at forbedre analysen af uddannelsens betydning for fødslen af det tredje barn ved at udelukke familier, hvor der er forskellige fædre til kvindens børn, og ved at identificere mænd og kvinder i par, hvor jeg tidligere måtte analysere mænd og kvinder separat. For det andet ønsker jeg at udbygge analysen ved at se nærmere på, om den branche en person er beskæftiget indenfor har betydning for hyppigheden af det tredje barns fødsel. Og for det tredje ønsker jeg at udvide analysen ved at bringe to klassiske demografiske forklaringsvariable i spil, og dermed vurdere betydningen af faktorerne: uddannelse, branche, alder ved første fødsel og afstand mellem de to første børn i en samlet analyse.

1.5 Problemformulering

I det foregående har jeg præsenteret flere emner, som jeg ønsker at bringe i spil i forbindelse med problemstillingen "det tredje barn".

For det første finder jeg det interessant at udvide undersøgelse af uddannelsens betydning for mænd og kvinder ved at undersøge betydningen for par. Dernæst finder jeg det interessant at undersøge, hvilken betydning branche har for overgangen fra to til tre børn. Jeg ønsker desuden at bringe to klassiske demografiske forklaringsmekanismer, der menes at have en tæt forbindelse med overgange i pariteter, i spil som kontrollerende variable. Det gælder alderen ved første fødsel og afstanden mellem det første og det andet barn, også kaldet timing og spacing (Alich 2010:147,166f) Slutteligt ønsker jeg at bidrage til udviklingen af disse over tid. Jeg vælger, at

problemformuleringen skal bestå af ét hovedspørgsmål (markeret med fed) og to underspørgsmål (markeret med kursiv).

Hvilken betydning har uddannelse og branche for henholdsvis mænd og kvinder overgang fra to til tre børn, og hvordan kan det forklares?

Hvilken effekt har alder ved første fødsel og afstand mellem første og andet barn for uddannelsens og branchens betydning, og hvordan kan dette forklares?

Sker der ændringer over tid, og hvordan kan disse forklares?

Der er flere ord og udtryk i den ovenstående problemformulering, jeg ønsker at præcisere:

Med *uddannelse* menes, at jeg ønsker at undersøge, hvilken effekt uddannelseslængde har på overgangen fra to til tre børn.

Med *branche* menes, at jeg ønsker at undersøge, hvilken effekten den branche en person arbejder indenfor, har for overgangen fra to til tre børn.

Med *mænd og kvinder* menes, at jeg ønsker at undersøge disse effekter særskilt for mænd og kvinder. Derudover ønsker jeg at analysere dette indenfor par, således, at jeg kender partnerens uddannelse, branche og alder ved første barns fødsel for alle mænd og kvinder.

Med *overgang fra to til tre børn* menes, at jeg ønsker at undersøge, hvad der karakteriserer dem, der får tre børn (paritet 3), frem for dem, der blot får to børn (paritet 2).

Med *forklares* menes, at jeg ønsker at bruge teori og eksisterende litteratur omkring emnet, til at give forklaringsmuligheder for de sammenhænge, jeg finder.

Med *alder ved første fødsel* menes, at jeg ønsker at bruge mandens og kvindens alder i den enkelte familie som baggrundsvariabel i analysen.

Med *afstand mellem første og andet barn* menes, at jeg ønsker at anvende afstanden mellem familiens første og andet barn som baggrundsvariabel i analysen.

Med *ændringer over tid* menes, at jeg vil udvælge fire kohorter (1940/1941, 1950/1951, 1960/1961, 1970/1971), som ved særskilte analyser skal beskrive udviklingen over kohorter og dermed over tid.

1.5.1 Læsevejledning

I det kommende afsnit vil jeg præsentere designet for den undersøgelse, der skal svare på den ovenstående problemformulering. Dernæst vil være en gennemgang af, hvordan jeg har foretaget databehandlingen og udført de statistiske analyser. Derefter kommer projektets analyse, hvor jeg løbende vil præsentere den teori, der bringes i spil til at forklare de sammenhænge, jeg finder.

2. Design

I dette afsnit vil jeg forklare, hvordan jeg vil designe undersøgelsen af den opstillede problemformulering.

Undersøgelsen vil blive designet dels som komparativt studie, dels som et longitudinelt studie. Det komparative består i, at jeg vil operationalisere "overgangen fra to til tre børn" som en sammenligning mellem de personer, der får to børn og de personer, der får (mindst) tre børn. Det bliver dermed de karakteristika, hvormed de to grupper adskiller sig fra hinanden, jeg vil tolke som karakteristika, der har sammenhæng med, hvorvidt en specifik gruppe overgår til tre børn. Det longitudinelle består i, at jeg har udvalgt fire kohorter: 1940/1941, 1950/1951, 1960/1961 samt 1970/1971, som jeg vil analysere hver for sig, ud over en analyse af alle mænd og kvinder. Dermed kan forskellene mellem disse kohorter bidrage til at forklare, hvordan udviklingen har været over tid.

Metoden til at undersøge dette vil være en kvantitativ metode. Jeg har adgang til Den Sociodemografiske Database på Institut for Sociologi og Socialt arbejde, der er baseret på Danmarks Statistiks komplette registre, og med dette til jeg undersøge, den statistiske forskel mellem de familier, der får to børn, og de familier, der får (mindst) tre børn.

Angående forholdet mellem teori og empiri vælger jeg at benytte en abduktiv tilgang. Dette placerer mig i spændingsfeltet mellem den induktive og den deduktive tilgang, hvilke ubetinget tager udgangspunkt i henholdsvis empiri og teori. Den deduktive tilgang siges derimod at give "*velbegrundede gæt om sammenhænge*" (Langergaard et al 2006:111). Rent praktisk betyder dette, at jeg tager udgangspunkt i min viden om litteratur om emnet, når jeg udvælger hvilke antagelser, jeg vil teste. Jeg finder inspiration i teori, når jeg vælger, hvordan jeg vil tilrettelægge undersøgelsen. Slutteligt vil jeg bruge eksisterende teori til at forklare de sammenhænge, jeg finder i den statistiske analyse.

I de følgende afsnit vil jeg præsentere mit datamateriale mere indgående samt berette om, hvilke overvejelser, jeg har haft omkring teori i undersøgelsen.

2.1 Præsentation af datamaterialet og udvælgelse af population

De kvantitative data består som nævnt af informationer fra Den Sociodemografiske database på Institut for Sociologi og Socialt arbejde, der er baseret på Danmarks Statistiks registre. Datasættet har først og fremmest den kvalitet, at det indeholder alle respondenter i Danmark, og jeg derfor kan give en præcis hyppighed for, hvordan sammenhængen er i undersøgelsesspørgsmålet modsat undersøgelser, der er baseret på stikprøver, der blot angiver sandsynligheder. Der er desuden informationer fra så mange år, at det er muligt for mig at analysere på udvalgte kohorter, hvilket jeg mener giver en god mulighed for at nuancere analyserne, og give et bud på, hvordan sammenhængen ændres over tid.

Fokus for undersøgelsen er mænd og kvinder, der får deres tredje barn. Jeg ønsker at undersøge, hvilke personer, der får deres tredje barn fremfor "blot" to børn. Derfor har jeg udvalgt alle de personer, der har to børn, og jeg har markeret, hvorvidt de får et tredje barn i løbet af undersøgelsesperioden eller ej. I denne analyse skelner jeg ikke mellem, hvorvidt respondenterne får flere børn end tre. Det er kun overgangen fra det tredje barn, der vil være i fokus.

Jeg har valgt at udelade mænd og kvinder, der har fået tvillinger i anden graviditet, og dermed fået deres andet og tredje barn på én gang. For de personer, der har fået tvillinger finder jeg det rimeligt at antage, at det ikke har været planlagt, at der skulle komme to børn på én gang, og det derfor ikke har været et bevidst valg at få tre børn. Derfor vil jeg ikke anvende disse respondenter, da jeg arbejder med et teoretisk udgangspunkt, der forudsætter, at det har været et bevidst valg at udvide sin familie². Jeg har ikke udelukket de personer, der har fået tvillinger i en første eller tredje graviditet, da jeg stadig mener, at disse kvinder bevidst har valgt den graviditet, der giver det tredje barn.

Derudover udelader jeg mænd og kvinder, som er indvandrere eller efterkommere, jævnfør Danmarks Statistiks definition. Dette vælger jeg fordi indvandrere og efterkommere har en samlet fertilitet, der gennemsnitligt er nogenlunde på niveau med de etniske danske kvinders fertilitet, men dækker over store forskelle alt efter, hvilket land kvinderne oprinder fra. Det er hovedsagligt kvinderne fra ikke-vestlige lande, der har en højere fertilitet, mens kvinderne fra andre vestlige lande, der har en lavere fertilitet (Danmarks Statistik 2011a:30). Derfor vælger jeg helt at udelukke de etniske kvinder og mænd fra analysen, og det gælder både par, hvor enten manden, kvinden eller begge ikke er etniske danskere, da disse rent statistisk kan påvirke analyserne i en uhensigtsmæssig retning.

Derudover har jeg valgt at udelukke de familier, hvor der ikke er samme forældre til enten de to eller de tre børn. Årsagen til dette valg bunder til dels i, at stedfamilier er svære at håndtere rent statistisk, da man ikke entydigt kan fastslå placering i søskenderækken, eller hvilke værdier for forældrenes uddannelsesniveau, branche, alder med videre, der skal vælges, modsat familier, hvor det er samme forældre til alle tre børn, og der derfor uden tvivl kan identificeres de ovenstående variable. Den anden årsag er, at stedfamilier i sig selv er et bredt felt, og at der kan identificeres beslutninger i disse familier, der adskiller sig væsentlig fra beslutninger truffet i "kernefamilier", som der endnu er udforsket. Det kan være at parret måske ønsker at konsolidere deres parforhold med et nyt barn, eller at den ene af parterne ikke har børn i forvejen (dette gælder især, hvis kvinden ikke har børn i forvejen), og derfor kan deres incitament være anderledes end hos de, der har den samme partner (Alich 2010:164). Sådant en kortlægning ville være et speciale værdigt i sig selv, men bliver ikke medtaget her på grund af omfanget af sådan en problemstilling.

² Bliver beskrevet i afsnit "2.2.1 Teoretisk inspiration"

Rent praktisk har det dog desværre ikke været muligt for mig at udelukke, om faren i familien har fået børn i et tidligere parforhold, men jeg kan med sikkerhed fastslå, at kvinden ikke har fået børn tidligere (det er altså hendes første, andet og tredje barn, der er i fokus), og det er samme far til henholdsvis de to eller tre børn. Dette er problematisk, da man kan forestille sig, at mandens eventuelt tidligere børn kan påvirke beslutningerne. Jeg mener, at det trods alt er den bedste løsning, at udelukke at kvinden ikke har fået børn tidligere end omvendt, da det, jævnfør ovenstående, hovedsagligt par, hvor kvinden ikke tidligere har fået børn, der har fertilitet lignende par, hvor ingen har et barn i forvejen.

Data som disse er indsamlet på forskellige tidspunkter, og når der anvendes tidsperspektiv (være sig tidsanalyser eller kohorteanalyser som denne), må det overvejes om respondenternes informationer er tilstrækkelige over tid, eller de tilgår eller udgår fra datasættet på en uhensigtsmæssig måde. Hvad angår datasættet, så har jeg informationer om, hvilket nummer barn, der er tale om ved alle fødsler, og familierne har derfor ikke kunnet tilgå mit datasæt med mindre de med sikkerhed har fået deres andet barn i perioden. Det burde derfor ikke give anledning til problemer i forhold til analysens validitet. Hvad angår afgang fra datasættet opstår det problem, at jeg ikke kan være sikker på, at familierne har fået alle de børn, de potentielt kan få, da datasættet stopper i 2008. Dette problem gælder især de yngre mænd og kvinder. Dette problem håndteres ved at jeg har anvendt udvalgte kohorter til analysen, der med sikkerhed er færdige med at få børn, da datasættet slutter.

Hvad data imidlertid ikke kan svare på, er *hvorfor* personerne i datasættet gør som de gør. Jeg kan dermed ikke svare på, hvad der har været deres personlige overvejelser, hvad der har været deres motiver, om de er tilfredse med deres valg og så videre. Konkret i forhold til problemstillingen, kan jeg dermed ikke svare på, om de for eksempel har fået det antal børn, de ønskede, om deres børn var planlagte, hvilke motiver, der ligger til grund for deres valg med videre. Ønskede jeg at besvare denne type af spørgsmål, kunne man anvende en spørgeskema eller interviewe par eller personer, der har fået et tredje barn.

Analysen vil have to elementer: Den ene del af analysen vil indeholde alle familier i datasættet, der lever op til de ovennævnte kriterier, hvilket består af 754.757 par, jævnfør tabel 13. Datasættets samling gennemgås i afsnit "3.3 Tilskæring af datasæt". Derudover vil der være en analyse af udvalgte fødselskohorter. De udvalgte kohorter udgør alle personerne født i henholdsvis 1940/1941, 1950/1951, 1960/1961 og 1970/1971.

2.2 Teoriens rolle

Som tidligere nævnt vil jeg anvende en abduktiv tilgang til undersøgelsen. Dette betyder, at teorien både har fungeret som inspiration til analysen, men også vil virke som forslag til forklaringsmekanismer i den kommende analyse. I dette afsnit vil jeg præsentere de teoretiske tanker, der har fungeret som inspiration til projektets design.

Derudover vil jeg i løbet af analysen løbende præsentere den teori, som jeg bringer i anvendelse i de enkelte delanalyser. Det handler om teori om forskelle mellem sociale klasser, som formuleret af Pierre Bourdieu, teori om kønsforskelle, forklaringsmekanismer forbundet med den anden demografiske transition og teori omkring livsforløb. Som en del af det teoretiske apparat vil jeg desuden bringe de forklaringsmekanismer op, som jeg gennemgik i afsnit "1.3 Udvalgt forskning om fertilitet, uddannelse og branche".

2.2.1 Teoretisk inspiration

Til at konstruere analysen af de statistiske data, har jeg som nævnt fundet inspiration i to eksisterende, sociologiske teorier.

Teorien om intersektionalitet er den første teoriretning, jeg har fundet inspiration i. Intersektionalitet kan forstås både som en teori, og som inspiration til metodeovervejelser, og det er den sidste del af feltet, jeg bringer i spil her. Det engelske ord *intersection* betyder kryds eller overlap, og med dette menes, at...:

"(...) det er i krydset, overlappet eller sammenvævningen af forskellige kategorier (køn, klasse, etnicitet, alder etc.), der sker en betydningsdannelse eller forskelssættelse." (Jensen og Christensen 2011:72).

Med dette menes, at de kategorier, med hvilke vi normalt inddeler personer, ikke kan analyseres uden at de andre bringes i spil, eller uden at man som forsker i det mindste forholder sig til dem. "Køn" kan ikke betragtes som én dækkende enhed, uden at forstå, at der er forskellige betingelser til stede for kvinder alt efter deres klasse, etnicitet og race. På samme vis kan "klasse" ikke forstås uden at vide, at dette bringer forskellige muligheder for mænd og kvinder og forskellige muligheder for personer af forskellig etnicitet (Jensen og Christensen 2011:72ff).

Der kan skelnes mellem tre typer af tilgange hos de forskere, der anvender intersektionalitet som til inspiration til metode. Den anti-kategoriale tilgang forsøger at dekonstruere opdelingerne og hævder, at de forskellige kategorier er under konstant forandring. Den intra-kategoriale tilgang forsøger at sammenligne indenfor en kategori, for eksempel at sammenligne mænd i forskellige sociale lag. Den inter-kategoriale tilgang betyder, at undersøgelserne må skelne mellem alle typer af kategorier for at opnå det fulde billede af nuancerne. Det betyder, at man betragter for eksempel kvinder med lange uddannelser som én gruppe, kvinder uden uddannelser som en anden gruppe, mænd med lange uddannelser som en tredje gruppe og så videre. Alle disse grupper har specifikke egenskaber, muligheder eller begrænsninger, og disse ses bedst ved at se dem helt adskilt (Jensen og Christensen 2011:80ff). Det er den inter-kategoriale tilgang, jeg finder anvendeligt i dette projekt, fordi jeg mener, at det giver mest værdi til mit undersøgelsesdesign at undersøge mænd og kvinder i hver sin delanalyse, og det giver mest værdi at dele uddannelse og branche op i forskellige kategorier, så jeg kan placere alle individer i en gruppe, der giver oplysninger om køn, uddannelsesniveau og branche.

Samtidig er jeg også meget bevidst om, at der i parrene findes en relation, der gør, at mænd og kvinder i en familiemæssig kontekst ikke kan betragtes uden at medtænke deres partners indflydelse. Derfor vælger jeg at inddrage partnerens karakteristika angående uddannelse og branche i min analyse af overgangen fra to til tre børn.

I bogen "Intimitetens forandring" fra 1992 har Anthony Giddens teoretiseret over seksualitet, forhold og forplantning. Han beskriver, hvordan sex tidligere var uløseligt forbundet med forplantning, men i ønsket om at kunne begrænse familiens størrelse, og med præventionen som middel, skabte mennesket en seksualitet. Seksualiteten er lysten til sex, og er ikke nødvendigvis knyttet til ønsket om at få børn. Om denne seksualitet, som han benævner plastisk seksualitet, siger han:

"Plastisk seksualitet er en decentreret seksualitet, befriet for forplantningens krav. Den har sin oprindelse i den tendens der startede engang sidst i det attende århundrede, med det klare formål at begrænse familiens størrelse, men den blev videreudviklet siden hen som et resultat af udbredelsen af moderne svangerskabsforebyggende midler og ny forplantningsteori." (Giddens 1992:10)

Når seksualiteten løsriver sig fra reproduktionen, løsriver reproduktionen ligeledes sig fra seksualiteten. At sætte børn i verden er ikke et nødvendigt produkt af sex, og individet efterlades med ansvaret og mulighederne for både at styre seksualiteten og reproduktionen, uafhængigt af hinanden. Derfor bliver ønsket om at sætte børn i verden det enkelte individs valg.

"Når man begynder omhyggeligt at begrænse familiens størrelse – noget der hovedsagelig udvikler sig inden for familiens egne rammer – ender forplantningen med primært at lade sig styre af ønsket om at sætte børn i verden som en autonomt anliggende. Opfindelsen af barndommen og moderskabet har deres oprindelse heri." (Giddens 1992:172)

Ud fra denne tanke, virker det derfor rimeligt at antage, at individer (eller par) sætter børn i verden ud fra et ønske om at få netop det barn, der vil være resultatet af den nærværende graviditet. Individet (eller parret) former familiens størrelse som de finder det ønskværdigt, fordi de rimelig præcist kan til- eller fravælge en graviditet, uagtet hvordan deres seksuelle aktiviteter eller er. Dette støttes af de to tiltag Giddens nævner i det første citat, nemlig muligheden for at begrænse børnefødslerne, men i ligeså høj grad muligheden for at tilskynde dem. Prævention og provokeret abort virker som en begrænsende faktor for børnefødslerne i de tilfælde, hvor et barn ikke er ønsket, og fertilitetsbehandling kan hjælpe til en graviditet, hvor denne er ønsket, men ikke fysisk muligt. Uden at disse faktorer kan påstås at være perfekte, da prævention ikke altid sikrer fuldstændigt mod graviditet eller kan blive brugt forkert, og fertilitetsbehandlinger kan ikke altid garantere en graviditet, har individet altså næsten fuldstændig kontrol over antallet af børn i familien.

Jeg er imidlertid godt klar over, at det ikke altid kan være et fuldstændigt bevidst valg at få (endnu) et barn, da en kvinde kan være blevet gravid ved et uheld. Men siden der i Danmark er adgang til fri abort, hvor hun i så tilfælde kan *fravælge* et tredje barn, vælger jeg at antage, at hun i det mindste ikke har gjort sig et bevidst fravalg af at få tre børn.

3. Databehandling og operationalisering

I dette afsnit vil jeg gennemgå, hvordan jeg har arbejdet med data. Mine bearbejdnings af data kan inddeles i fire faser:

1. Samling af datasæt
2. Rekodning af variable
3. Tilskæring af datasæt
4. Statistiske analyser

Dette afsnit vil følge denne opbygning, og jeg vil derfor først beskrive, hvordan jeg har samlet et datasæt med de relevante oplysninger, derefter hvordan jeg har rekodet variable og hvilke karakteristika mine udvalgte variable har, hvordan jeg har tilskåret datasættet og slutteligt, hvilke statistiske analyser, jeg har anvendt til analysen. Som bilag 4 er vedlagt den SAS-Editor jeg har udført, og som bilag 5 er alle resultaterne af de statistiske analyser.

3.1 Samling af datasæt

Det første skridt af databehandlingen er, at samle de informationer, der er nødvendige for analysen, i ét datasæt. I Den socio-demografiske Database er de forskellige informationer opdelt i mindre datasæt, der emnemæssigt har en sammenhæng. Der er for eksempel et datasæt med alle informationer om "børn", et datasæt om "uddannelse", et datasæt om "pariteter" og så videre.

Mit ønske var at opnå et datasæt, hvor alle informationer hver enkelt familie skulle stå på én vandret række i SAS. Informationerne om familien skulle være de følgende:

- Kvinden og mandens identitetsnummer
- Kvinden og mandens fødselsår
- Kvinden og mandens indvandrerstatus, jævnfør Danmarks Statistisk inddelinger
- Kvindens og mandens højeste fuldførte uddannelse i 2008
- Kvinden og mandens branche i 2008
- Markering af, at parret har fået deres første barn
- Det første barns fødselsdato
- Identitetsnummer på det første barns far
- Kvinden og mandens alder ved første barns fødsel
- Markering af, at parret har fået deres andet barn
- Det andet barns fødselsdato
- Identitetsnummer på det andet barns far
- Markering af, at parret har fået deres tredje barn
- Det tredje barns fødselsdato
- Identitetsnummer det tredje barns far

Jeg blev nødt til at tage udgangspunkt i enten den ene eller den anden forælders paritetsoplysninger, og valgte at tage udgangspunkt i kvindens paritetsfil. Det første skridt for at opnå de oplysninger, jeg har listet ovenfor var, at tage samle informationer om hvert enkelt barn, og fastholde disse informationer. Derfor sorterede jeg børnefilen og paritetsfilen for kvinder efter barnets identitetsnummer og samlede de to. Jeg udelukkede her alle børn, der var dødfødte eller døde i det første leveår. Derefter dannede jeg tre midlertidige datasæt, ét med de førstefødte, ét med andenfødte og ét med tredjefødte. I datasættet for de førstefødte dannede jeg fem variable: en markering af, at dette barn var førstefødt, den førstefødtes fødselsdato, identitetsnummeret på den førstefødtes far samt morens alder og farens alder. For det andet barn dannede jeg tre nye variable: En markering af, at dette var det andenfødte barn, det andenfødte barns fødselsdato samt identitetsnummeret på den andenfødtes far. For alle de tredjefødte børn dannede jeg samme variable som ved de andenfødte. Jeg samlede derefter de tre datasæt, og sortede dem efter kvindernes identitetsnummer, hvilket fik søskende til at stå på én samlet række sammen med deres mor.

For hver kvinde havde jeg en identitetsnummer på det yngste barns far. Dette identitetsnummer blev anvendt til at bringe informationer om faren ind på samme række. Skulle børnene vise sig ikke at have den samme far, ville denne familie blive frasorteret senere hen.

Derefter hentede jeg (trinvist) informationer angående mænds og kvinders: indvandrerstatus i filen om indvandrere, information om højest fuldførte uddannelse i filen om uddannelse og personlig branche i filen om beskæftigelse. Metoden til indhentning af disse data fulgte den samme form: Først startede jeg med at sortere mit eksisterende datasæt efter mandens identitetsnummer. Derefter gik jeg ind i datasættet, hvor jeg skulle hente supplerende data fra. Her dannede jeg forskellige variable, der indeholdt informationen i den variabel, jeg ønskede at bruge, men som i navnet angav, at det var manden, jeg hentede oplysninger for. Jeg sorterede ligeledes dette datasæt efter mandens identitetsnummer. Derefter samlede jeg disse to datasæt. Slutteligt lavede jeg de samme skridt for kvinden.

3.2 Rekodning af variable

I dette afsnit jeg vil gennemgå de variable, jeg vil anvende til den statistiske analyse. Der vil både være beskrivelser af, hvordan variablen er konstrueret, og beskrivelser af, hvordan variablen er fordelt i den endelige population i undersøgelsen³.

Generelt har jeg i rekodningerne haft for øje at konstruere variable, der har haft så få kategorier som muligt, da jeg ønskede at anvende "class"-kommandoen i SAS i den følgende analyse. Denne kommando tester hvert enkelt mulige udfald i variablen mod en valgt referencegruppe, og derfor er den efterfølgende fortolkning mest overskuelig, såfremt man har inddelt ens variabel i en

³ De viste frekvensfordelinger er lavet efter jeg har tilskåret datasættet. Denne proces beskrives i afsnit "3.3 Tilskæring af datasæt".

begrænset mængde kategorier. Med denne kommando er det desuden heller ikke afgørende at anvende numeriske variable (altså med en ensartet afstand mellem sig), hvilket har lettet konstruktionen af variable.

3.2.1 To eller tre børn

Analysens afhængige variabel er familiens antal børn. Jeg har med udgangspunkt i oplysninger om kvindernes paritet markeret alle første-, anden- og tredje- levendefødte børn, som kvinderne i datasættet har fået. Ud fra dette har jeg skabt en diktonom variabel, der angiver, om hun har fået to eller tre børn. Det er muligt, at kvinderne med tre børn senere hen har fået flere børn, men det vælger jeg ikke at fokusere på her. Det er overgangen mellem to og tre børn, der er i fokus.

Tabel 2. To eller (mindst) tre børn i familien. Antal. Andel.

Antal børn i familien	Antal	Andel
To børn	531.816	70,5%
Mindst tre børn	222.941	29,5%
I alt	754.757	100%

Missing:0

I tabel 2 ses, hvor mange familier, der har henholdsvis to eller tre børn, ud fra denne variabel. Der er flest familier, der har fået to børn: 70,5%, mens de resterende har fået tre børn: 29,5%.

Udviklingen i, hvor mange familier, der, over tid, får et tredje barn, kan ses i tabel 3 herunder. Jeg har valgt blot at vise udviklingen over tid for de kvinder, der er født i de forskellige kohorter, da denne opgørelse er stort set ens med den, jeg har lavet for mændene i de forskellige kohorter. Opgørelsen over mænd kan ses i bilag 6, der er en samling af de resultater, der ikke er præsenteret i selve projektet.

Tabel 3. To eller (mindst) tre børn i familien. Kvinder født i 1940/1941, 1950/1951, 1960/1961 og 1970/1971. Antal. Andel.

Antal børn i familien	1940/1941	1950/1951	1960/1961	1970/1971
To børn	15.543	25.175	25.580	26.299
	59,3%	73,9%	70,4%	73,1%
Mindst tre børn	10.688	8.878	10.774	9.688
	40,7%	26,1%	29,6%	26,9%
I alt	26.231	34.053	36.354	35.987
	100%	100%	100%	100%

Der var flest familier, der fik et tredje barn, blandt de, hvor kvinden er født i kohorten 1940/1941. Der var der 40,7% af familierne, der fik et tredje barn. Dernæst kommer familierne, hvor kvinden er

født i 1960/1961, hvor 29,6% har fået et tredje barn. Slutteligt kommer familierne, hvor kvinden er født i enten 1950/1951 eller 1970/1971, hvor henholdsvis 26,1% og 26,9% fik et tredje barn.

3.2.2 Uddannelse

Uddannelse er den første af de uafhængige variable. For alle mænd og kvinder har jeg markeret deres højst fuldførte uddannelsesniveau. Der har tidligere i forskning angående fertilitet og uddannelse været anvendt flere metoder til indsamling af informationer omkring uddannelse. Gerster et al (2007) har for eksempel valgt at bruge kvindens højst fuldførte uddannelse ved 35 år. Jeg har valgt at hente informationerne om uddannelse for alle personer i år 2008, hvorfra informationerne om antal børn også stammer. Den højst fuldførte uddannelse er ikke noget, der ændrer sig frem og tilbage gennem livet (som branche for eksempel kan gøre, den gennemgår jeg nedenfor), men er en information/tilstand, der kun har et fremadskridende potentiale, så derfor ønskede jeg blot at hente de informationer, der var af den nyeste dato. Dermed kan jeg være sikker på, at jeg havde den reelt højst fuldførte uddannelse for alle personer, der kendes ved datasættets slutning.

Den største ulempe ved dette valg var imidlertid, at personerne skulle være i live og bosættende i Danmark i 2008 for at komme med i den videre analyse, og dette derfor naturligt har medført et frafald, især for de ældste personer. Jeg valgte dog at gennemføre analysen med disse begrænsninger, og der var vist sig at være et frafald på 3.383 kvinder og 6.164 mænd i denne analyse i forhold til den mulige population, hvilket jeg mener er acceptabelt. Jeg forventer desuden at frafaldet har været tilfældigt fordelt mellem de personer, der har fået to børn, og de personer, der har fået tre børn, og at dette derfor ikke påvirker de statistiske analyser i en u hensigtsmæssig retning.

Jeg har taget udgangspunkt i Danmarks statistiks opdelinger i hovedgrupper, der opdeler til 12 overordnede uddannelsesgrupper, men jeg har foretaget en yderligere rekodning af disse, da jeg ønskede en variabel færre grupper. I nedenstående tabel kan ses en oversigt over rekodningen.

Tabel 4. Rekodning af uddannelsesgrupper.

Hovedgrupper jævnfør Danmarks Statistik	Egne rekodninger
Førskoleuddannelse	
Grundskole	→ Ingen videregående uddannelse
Forberedende uddannelse	
Almindelige gymnasiale uddannelser	
Erhvervsfaglige grundforløb	
Erhvervsfaglige praktik og hovedforløb	→ Faglært
Efteruddannelse af specialarbejdere og faglærte	
Kort videregående uddannelse	→ Kort videregående uddannelse
Mellemlang videregående uddannelse	→ Mellemlang videregående uddannelse
Bachelor	
Lang videregående uddannelse	→ Lang videregående uddannelse
Forskeruddannelse	

Nedenfor ses en oversigt over hvor mange henholdsvis mænd og kvinder i datasættet, der har hvilke uddannelsesniveauer.

Tabel 5. Højest fuldførte uddannelse. Alle mænd. Antal og andel.

Højest fuldførte uddannelse	Mænd	Kvinder
Ingen videregående uddannelse	190.818 25,5%	216.040 28,8%
Faglært	340.104 45,4%	295.071 39,3%
Kort videregående uddannelse	52.839 7,1%	34.035 4,5%
Mellemlang videregående uddannelse	96.084 12,8%	163.038 21,7%
Lang videregående uddannelse	68.748 9,2%	43.190 5,8%
I alt	748.593 100%	751.374 100%

Missing, mænd: 6.164. Missing, kvinder: 3.383

Der er flest kvinder og mænd, der har en faglært uddannelse. Dernæst er der flest med ingen videregående uddannelse, så mellemlang videregående uddannelse, lang videregående uddannelse og slutteligt kort videregående uddannelse. Der er flere mænd end kvinder, der er

faglærte og har en kort eller lang videregående uddannelse. Der er flest kvinder med ingen videregående uddannelse eller med mellemlange videregående uddannelser.

Den højest fuldførte uddannelse har ændret sig meget for de kohorter, jeg vælger at se på i de kommende analyser. Derfor præsenterer jeg også her en række tabeller, hvor det højest fuldførte uddannelsesniveau kan ses for de kohorter, jeg har udvalgt til analysen.

Tabel 6. Højest fuldførte uddannelse. Mænd og kvinder født i 1940/1941. Antal. Andel.

Højest fuldførte uddannelse	Mænd	Kvinder
Ingen videregående uddannelse	9.847 34,1%	12.667 48,6%
Faglært	12.565 43,5%	8.994 34,5%
Kort videregående uddannelse	1.246 4,3%	728 2,8%
Mellemlang videregående uddannelse	3.409 11,8%	3.202 12,3%
Lang videregående uddannelse	1.803 6,3%	456 1,8%
I alt	28.870 100%	26.047 100%

Tabel 7. Højest fuldførte uddannelse. Mænd og kvinder født i 1950/1951. Antal. Andel.

Højest fuldførte uddannelse	Mænd	Kvinder
Ingen videregående uddannelse	7.263 21,5%	9.385 27,7%
Faglært	17.146 50,7%	14.189 41,9%
Kort videregående uddannelse	1.792 5,29%	1.459 4,3%
Mellemlang videregående uddannelse	4.669 13,8%	7.471 22,1%
Lang videregående uddannelse	2.983 8,8%	1.370 4,0%
I alt	33.853 100%	33.874 100%

Tabel 8. Højest fuldførte uddannelse. Mænd og kvinder født i 1960/1961. Antal. Andel.

Højest fuldførte uddannelse	Mænd	Kvinder
Ingen videregående uddannelse	8.114 23,1%	8.034 22,2%
Faglært	15.846 45,0%	14.981 41,3%
Kort videregående uddannelse	3.273 9,3%	1.837 5,1%
Mellemlang videregående uddannelse	4.508 12,8%	9.070 25,0%
Lang videregående uddannelse	3.459 9,8%	2.327 6,4%
I alt	35.200 100%	36.249 100%

Tabel 9. Højest fuldførte uddannelse. Mænd og kvinder født i 1970/1971. Antal. Andel.

Højest fuldførte uddannelse	Antal	Andel
Ingen videregående uddannelse	5.613 18,0%	5.277 14,7%
Faglært	13.462 43,3%	14.659 40,8%
Kort videregående uddannelse	3.381 10,9%	2.304 6,4%
Mellemlang videregående uddannelse	4.619 14,8%	9.626 26,8%
Lang videregående uddannelse	4.023 13,0%	4.072 11,3%
I alt	31.098 100%	35.938 100%

Dette overblik bekræfter det faktum, at der har været en generet stigning i uddannelsesniveaet. Andelen af mænd og kvinder med ingen videregående uddannelse er faldet støt gennem hele perioden. Andelen af faglærte mænd steg først lidt, men er for kohorten fra 1970/1971 på samme niveau som kohorten født i 1940/1941. Andelen af faglærte kvinder er steget gennem hele perioden. Der har været en stigende andel af både mænd og kvinder med korte og lange videregående uddannelser. Vedrørende mellemlange uddannelser har der været en stigning for både mænd og kvinder, dog har kvindernes stigning været størst.

3.2.3 Branche

Den næste uafhængige variabel er branche. Hos Danmarks statistik er branchen er baseret på en kategorisering af alle virksomheder og offentlige institutioner, men er knyttet til hvert individ, som arbejder der (www.dst.dk a). Branchekoderne gennemgik en omfattende ændring i 2006 og 2007, og de nye opdelinger var tilgængelige 1. Januar 2008. Der havde været mindre ændringer gennem 1990'erne, men erhvervsstrukturen synes ikke tidssvarende. Mellem 8% og 19% af virksomhederne passede ikke ind i den gamle hovedgruppegruppe, da man gennemførte en spørgeskemaundersøgelse om deres virksomheds karakteristika, og opdelte dem i nye grupper (www.dst.dk b). På grund af disse ændringer har jeg valgt blot at indhente oplysninger om branche i 2008. Det mest ideelle havde for denne undersøgelse havde efter min vurdering været at indhente oplysninger for hver person i perioden, hvor de har fået børn, men da data ikke umiddelbart kan forventes at være sammenlignede og da data ej heller rækker så langt tilbage, er dette ikke muligt. Indhentningen af data i år 2008 rummer imidlertid også nogle udfordringer, da jeg ikke kan forvente, at mændene og kvinderne ikke har skiftet branche i løbet af livet, og at den branche angivet i 2008 ikke nødvendigvis svarer til den, de har været i, da de fik børn.

Jeg vælger at løse denne problemstilling ved udelukkende at analysere branchens indflydelse på overgangen fra to til tre børn for kohorten født i 1970 og 1971. Denne kohorte er dermed 37/38 år, da informationerne hentes, og dermed i et passende mellemniveau for, at de er så tæt på den livsfase, hvor de har fået børn, at man kan håbe, at de ikke har skiftet branche, og de fleste af dem er færdige med at få børn. I bilag 7 ses, hvor mange børn, der er født som det tredje barn af mødre i forskellige aldersgrupper. For de seneste fem år ses det, at mellem 12% og 14% af de tredje børn fødes af en mor ældre end 37 år. Der er dermed en andel familier fra denne kohorte, der vil få et tredje barn senere, og derfor vil være registreret uretmæssigt som havende to børn, og dette forbehold må tages i den kommende analyse.

En oversigt over branche for mænd og kvinder født i 1970 og 1971 kan ses herunder.

Tabel 10. Branche i 2008. Mænd og kvinder født i 1970/1971. Antal og andel.

Branche	Mænd		Kvinder	
Landbrug, jagt, skovbrug og fiskeri	841	2,9%	285	0,9%
Råstofindvinding	102	0,4%	16	0,1%
Fremstillingsvirksomhed	5.961	20,2%	3565	11,1%
El-, gas- og fjernvarmeforsyning	220	0,8%	116	0,4%
Vandforsyning: kloakvæsen, affaldshåndtering og rensning af jord og grundvand	141	0,5%	70	0,2%
Bygge- og anlægsvirksomhed	3.757	12,8%	546	1,7%
Engroshandel og detailhandel: reparation af motorkøretøjer og motorcykler	5.210	17,7%	4053	12,7%
Transport og godshåndtering	1.631	5,5%	704	2,2%
Overnatningsfaciliteter og restaurationsvirksomhed	234	0,8%	447	1,4%
Information og kommunikation	1.998	6,8%	857	2,7%
Pengeinstitut- og finansvirksomhed, forsikring	1.040	3,5%	1004	3,1%
Fast ejendom	347	1,2%	310	1,0%
Liberale, videnskabelige og tekniske tjenesteydelser	2.023	6,9%	1876	5,9%
Administrative tjenesteydelser og hjælpetjenester	963	3,3%	1153	3,6%
Offentlig forvaltning og forsvar; socialsikring	1.340	4,6%	1843	5,8%
Undervisning	1.672	5,7%	3585	11,2%
Sundhedsvæsen og sociale foranstaltninger	1.232	4,2%	10.336	32,3%
Kultur, forlystelser og sport	265	0,9%	301	1,0%
Andre serviceydelser	370	1,3%	844	2,6%
Private husholdninger med ansat medhjælp	7	0,1%	17	0,1%
Ekstraterritoriale organisationer og organer	119	0,4%	119	0,4%
I alt	29.473	100%	31.928	100%

Der var flest mænd, der arbejder med fremstillingsvirksomhed, bygge og anlæg samt detail- og engroshandel (inklusive reparation af motorkøretøjer og motorcykler). Kvinderne var hovedsagelig beskæftigede indenfor sundhedsvæsen og sociale foranstaltninger, detail- og engroshandel, fremstillingsvirksomhed og undervisning.

Modsat de andre variable har jeg ikke foretaget yderligere rekodninger af denne variabel om branche end de hovedgrupper, jeg fandt hos Danmarks Statistik. Årsagen til dette er, at jeg ikke har haft tilstrækkelig viden omkring området til at inddele brancherne i yderligere undergrupper, som jeg mente kunne udgøre et passende sammenligningsgrundlag. Derfor står denne med så mange

kategorier. I analysen har jeg kun valgt at vise de branchegrupper, hvor resultatet har været signifikant.

3.2.4 Manden og kvindens alder ved første barns fødsel

Den tredje uafhængige variabel, jeg ønsker at inddrage i analysen er mandens og kvindens alder ved første barns fødsel. Ved hvert barn er der angivet forældrenes alder, og til denne variabel har jeg blot fastholdt den alder, der var markeret af Danmarks Statistik for det første barn. Derefter har jeg rekodet variabelen, således at jeg har opdelt mændene og kvinderne i 5 års aldersintervaller, dog med første og sidste interval som åbne kategorier.

En oversigt over forældrenes alder ved første barns fødsel kan ses i tabel x herunder.

Tabel 11. Alder ved første barn. Alle mænd og kvinder. Andel. Antal

Alder ved første barn	Mænd	Kvinder
Til og med 19 år	15.756 2,0%	67.483 8,9%
20 år – 24 år	197.716 26,2%	308.833 40,9%
25 år – 29 år	328.341 43,5%	282.638 37,4%
30 år – 34 år	159.059 21,1%	83.438 11,1%
35 år -40 år	41.439 5,5%	12.120 1,6%
Over 40 år	12.446 1,6%	245 0,1%
I alt	754.757 100%	754.757 100%

De fleste af mændene i mit datasæt er blevet fædre første gang, da de var mellem 25 og 29 år gamle, det var 43,5%. De fleste af kvinderne blev mødre første gang, da de var mellem 20 og 24 år gamle, det blev 40,9%.

3.2.5 Afstand mellem første og andet barn

Den fjerde (og sidste) uafhængige variabel, jeg ønsker at bringe ind i analysen er afstanden mellem det første og det andet barn. For at skabe en variabel, der kunne angive tiden mellem familiens første to børn, har jeg anvendt børnenes fødselsdatoer, der hos Danmarks Statistik er markeret med en SAS dato-kode. Denne angiver hvor mange dage, datoen er fra 1. januar 1960. Jeg har med denne variabel udregnet forskellen mellem første og andet barn i dage, dernæst har jeg divideret

med 365 for at få forskellen i år, og slutteligt har jeg inddelt afstanden mellem børnene i fire intervaller.

En oversigt over forskellen mellem familiernes to første børn kan ses i tabel 12 herunder.

Tabel 12. Forskel mellem første og andet barn. Antal og andel.

Forskel mellem første og andet barn	Antal	Andel
9 måneder – 2 år	136.349	18,4%
2 år – 3 år	415.483	56,0%
4 år – 5 år	132.576	17,9%
Mere end 5 år	56.645	7,7%
I alt	741.053	100%

Missing: 13.704

De fleste familier i datasættet har fået deres andet barn mellem 2 og 3 år efter det første barn, det har 56,0%. Der er næsten lige mange familier, der har fået børnene indenfor 2 års afstand og mellem 4 og 5 års afstand, henholdsvis 18,4% og 17,9%. Der er færrest, der har fået børnene med mere end 5 års afstand, det er blot 7,7%.

3.3 Tilskæring af datasæt

Samlingen af en stor mængde oplysninger, som beskrevet i afsnit "3.1 Samling af datasæt", efterlader mig med et datasæt, der er for det første er meget stort, og som for det andet rummer en mængde familier, som jeg har valgt at udelade fra denne statistiske analyse. Derfor er det nødvendigt at tilskære datasættet, så det rummer den population, jeg ønsker i forhold til de karakteristika, jeg har beskrevet i afsnit "2.1 Præsentation af datamaterialet og udvælgelse af population".

For at kunne tilskære datasættet, havde jeg brug for en klar markering af fire forhold, som jeg ønskede opfyldt for den enkelte familie:

1. Familien skulle have 2 børn
2. Manden eller kvinden måtte ikke være indvandrere eller efterkommere
3. Familien måtte ikke have fået tvillinger i anden graviditet
4. Der skulle være samme far til kvindens to eller tre børn

Det første og andet forhold havde jeg på dette tidspunkt allerede løst, da jeg havde informationer om antal børn, og jeg havde informationer om invandrerstatus, jævnfør Danmarks Statistik, og disse var umiddelbart applicerbare til dette skridt.

For at kunne udelukke de familier, der havde fået tvillinger i anden graviditet (punkt 3) konstruerede jeg en variabel svarende til den, der målte afstanden mellem første og andet barn.

Jeg tog udgangspunkt i børnenes fødselsdatoer, og beregnede forskellen mellem det andet og det tredje barn. Hvis der var mindre end 9 måneder mellem børnene, blev de udelukket fra analysen. Rent praktisk betød dette, at alle med tvillinger, der enten er født samme dag eller eventuelt med én dags forskel blev udelukket.

Derudover ønskede jeg at udelukke de familier, hvor der ikke var den samme far til kvindens tre børn (punkt 4). Dette kunne jeg gøre ved at markere farens ID-nummer ved alle børn, og så efterfølgende danne en diktonom variabel, der havde værdien 0, hvis der var forskellige fædre til kvindens to eller tre børn og værdien 1, hvis der var den samme far til kvindens to eller tre børn. Jeg skelnede mellem, hvorvidt kvinden havde fået to eller tre børn for at vurdere, hvor mange af børnene der skulle være samme far til. Kvinder der har fået to børn med én mand, og et barn med en anden mand er altså ikke med i analysen, selvom alle kvinder, der har fået to børn med én mand, men ikke flere børn, er med.

Selve tilskæringen af datasættet er sket trinvist. Først udelukkede jeg alle, der ikke havde fået to børn. Dernæst udelukkede jeg alle, der ikke var etniske danskere. Så udelukkede jeg alle, der havde fået tvillinger i anden graviditet, og slutteligt alle, hvor der ikke var samme far til alle kvindens børn. Nedenfor kan ses en oversigt over, hvor mange familier, der blev udelukket i hvert trin, og hvor mange familier, den endelige population endte på.

En oversigten over antal inkluderede og ekskluderede familier kan ses i tabel 13 herunder.

Tabel 13. Oversigt over familier i analysen.

	Antal
Antal familier inkluderet med to børn	1.261.265
Frasortering af ikke-etniske danskere	370.737
Antal tilbage	890.528
Frasortering af familier med tvillinger i anden graviditet	11.855
Antal tilbage	878.673
Frasortering af familier med forskellige fædre	123.916
Antal tilbage (endeligt datasæt)	754.757

Den endelige population til analysen blev dermed 745.757 familier, der alle var etniske danske, hvor man ikke havde fået tvillinger i anden graviditet, og hvor der var samme far til kvindens to eller tre børn.

3.4 Statistiske analyser

Til analysen anvender jeg logistisk regression. Det drejer sig konkret om kommandoen "proc logistic" i SAS. I logistisk regression ønsker man at undersøge sandsynligheden for "succes" frem for

"fiasko" (Agresti og Finlay 2009:483). I dette tilfælde vil det betegnes som "succes", såfremt familien har fået det tredje barn, hvorimod "fiasko" vil være en respondent med to børn. Det må understreges, at ordene "succes" og "fiasko" i dette tilfælde ikke er værdiladede begreber, men er de ord, man traditionelt anvender i statistik. For at tolke logistisk regression anvendes odds ratio, som angiver forholdet mellem den gruppe, der har opnået "succes" og den gruppe, der har oplevet "fiasko" (Agresti og Finlay 2009:235).

Jeg har valgt, at SAS skal vise odds ratio for de enkelte grupper af respondenter i de uafhængige variable ved hjælp af "class" kommandoen. Her vælges en referencegruppe, der tildeles sandsynlighed 1, hvorefter SAS udregner odds ratio for de andre grupper ud fra denne. Hvis odds ratio er større end 1, vil det betyde, at der i den pågældende gruppe er større sandsynlighed for succes (3 børn) end i referencegruppen. Hvis odds ratio er mindre end 1 betyder, at sandsynligheden for succes er mindre i den pågældende gruppe. Jo større afstand, der er fra 1, jo større henholdsvis mindre er chancen for succes. Forholdet er relationelt på den måde, at hvis odds ratio for eksempel er 0,500, så vil denne gruppe have 50% chance for succes i forhold til referencegruppen. Hvis odds ratio er 1,500, så er der 50% større chance i for succes i denne gruppe i forhold til referencegruppen (Agresti og Finlay 2009:235).

Reference-gruppen er valgt som den gruppe, der havde højest sandsynlighed for at få tre børn. Denne er fundet ved hjælp af indledende krydstabuleringer eller viden fra tidligere undersøgelser.

4. Analyse

Med analysen vil jeg svare på den problemformulering, jeg præsenterede i afsnit "1.5 Problemformulering", der lyder:

Hvilken betydning har uddannelse og branche for henholdsvis mænd og kvinder overgang fra to til tre børn, og hvordan kan det forklares?

Hvilken effekt har alder ved første fødsel og afstand mellem første og andet barn for uddannelsens og branchens betydning, og hvordan kan dette forklares?

Sker der ændringer over tid, og hvordan kan disse forklares?

Analysen vil bestå af flere delafsnit. Der vil være to afsnit, der hvert beskæftiger sig med de to uafhængige variable, som præsenteret i problemformuleringen: uddannelse og branche. I disse vil jeg løbende kommentere på de to baggrundsvariable: afstand mellem det første og andet barn samt alderen ved første barns fødsel. Derudover vil jeg have to afsnit, der kort samler op på de kontrollerende variable. I de relevante dele af analysen vil de to bagvedliggende forskelle blive bragt i spil. Det handler om forskellen mellem mænd og kvinder, og det handler om forskellen over tid.

Jeg har valgt at præsentere relevant teori i analyseafsnittet, efterhånden som jeg bringer den i anvendelse. Det er mit håb, at dette bringer læseren en sammenhængende opfattelse af teori og analyse.

Inden jeg går i gang med analysen vil jeg godt understrege, at der ikke findes nogen "simpel sammenhæng" mellem uddannelse, branche og sandsynligheden for at få et tredje barn. Det jeg kan præsentere her knytter sig som nævnt tidligere til forklaringsmuligheder, der angår socio-økonomiske og velfærdsbaserede forskelle, samt de demografiske determinanternes indflydelse herpå. Eventuelt socio-sociale forklaringsmekanismer bringes ikke i spil i dette projekt.

4.1 Uddannelsens betydning for overgangen til et tredje barn

Denne delanalyse vil fokusere på uddannelsens betydning for overgangen fra to til tre børn. Jeg vil først præsentere resultaterne fra den statistiske analyse, derefter vil jeg præsentere relevant teori og fortolkninger af udvalgte resultater.

I tabel 14 herunder ses modellen for uddannelsens betydning for overgangen fra to til tre børn. Model 1a er en test af uddannelsens betydning for kvinder uden inddragelse af kontrollerende variable. Model 1b er en test af uddannelsens betydning for mænd uden inddragelse af kontrollerende variable. Model 2 inddrager kvindens og mandens uddannelse i én analyse, og der kontrolleres dermed for partneres uddannelse for både mænd og kvinder. I model 3 er inddraget kvindens og mandens uddannelse, kvindens og mandens alder ved første barns fødsel samt forskellen mellem første og andet barn, og alle disse variable er kontrolleret for hinanden. Dette betyder, at man for eksempel kan betragte, hvilken betydning en kvindes uddannelse har for

overgangen fra to til tre børn, uafhængigt af den betydning hendes partners uddannelse, kvindens alder, partnerens alder og afstanden mellem de to første børn, kunne have for sammenhængen.

Tabel 14. Odds ratio for hyppigheden for et tredje barn ved "stepwise" model. Kvindens uddannelse, mandens uddannelse, kvindens alder ved første fødsel, mandens alder ved første fødsel, afstand mellem de to første børn. Alle kvinder og mænd i par.

	Model 1a	Model 1b	Model 2	Model 3
Kvindens uddannelse				
Ingen videregående uddannelse (ref.)	1		1	1
Faglært	0,574***		0,607***	0,736***
Kort videregående uddannelse	0,510***		0,524***	0,767***
Mellemlang videregående uddannelse	0,779***		0,790***	1,158***
Lang videregående uddannelse	0,645***		0,604***	1,106***
Mandens uddannelse				
Ingen videregående uddannelse (ref.)		1	1	1
Faglært		0,656***	0,726***	0,763***
Kort videregående uddannelse		0,805 IS	0,917***	1,076***
Mellemlang videregående uddannelse		0,754***	0,839***	1,029 IS
Lang videregående uddannelse		0,842***	0,979***	1,306***
Kvindens alder ved første fødsel				
Til og med 19 år (ref.)				1
20 – 24 år				0,661***
25 – 29 år				0,380***
30 – 34 år				0,183***
35 – 39 år				0,072***
Over 40 år				0,002***
Mandens alder ved første fødsel				
Til og med 19 år (ref.)				1
20 – 24 år				0,797***
25 – 29 år				0,695***
30 – 34 år				0,562***
35 – 39 år				0,437***
Over 40 år				0,323***
Afstand mellem første og andet barn				
9 måneder – 2 år (ref.)				1
2 år – 3 år				0,478***
4 år – 5 år				0,225***
Mere end 5 år				0,129***

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001 IS = Ikke signifikant

Af model 1a ses det, at kvinder hyppigst har fået et tredje barn, hvis de ingen videregående uddannelse har. Dernæst kommer kvinderne med en mellemlang videregående uddannelse, der har odds ratio 0,779 for at få et tredje barn i forhold til referencegruppen (og dermed 77% så hyppigt). Dernæst er det kvinderne med en lang videregående uddannelse, der hyppigst har fået et tredje barn med odds ratio 0,645 i forhold til referencegruppen. Slutteligt er det de faglærte kvinder og kvinderne med en kort videregående uddannelse, med henholdsvis odds ratio 0,574 og 0,510, der hyppigst har fået et tredje barn.

Mændenes uddannelse har også betydning for hyppigheden af det tredje barn, men effekten viser sig anderledes end for kvinderne. I model 1b ses det, at mændene uden videregående uddannelse den største hyppighed for at overgå til et tredje barn. Denne gruppe er referencegruppe og har odds ratio 1. Derefter kommer mændene med lange videregående uddannelser, disse har odds ratio 0,842 i forhold til referencegruppen. Slutteligt kommer mændene med lang videregående uddannelse og de faglærte mænd, der har henholdsvis 0,754 og 0,656 i odds ratio forhold til referencegruppen⁴.

Når kvindens uddannelse kontrolleres for effekten af hendes partners uddannelse, i model 2, ændrer effekten sig en smule. Det er stadig kvinderne der ingen videregående uddannelse har, som hyppigst har fået et tredje barn, og derefter kvinderne med mellemlang videregående uddannelse med odds ratio 0,790. For kvinderne med lang videregående uddannelse falder hyppigheden en smule, og for de faglærte stiger den lidt, hvilket gør, at disse har næsten lige stor sandsynlighed, henholdsvis 0,604 og 0,607. Det er stadig kvinderne med kort videregående uddannelse, der mindst hyppigt får et tredje barn. De har odds ratio 0,524.

Når mændenes uddannelse kontrolleres for effekten af hans partners uddannelse, i model 2, ses der mindre ændringer. Det er stadig mændene i referencegruppen, der hyppigst har fået et tredje barn. Derefter er det mændene med lange videregående uddannelser, der hyppigst har fået et tredje barn med odds ratio 0,979. Så kommer mændene med korte videregående uddannelser med odds ratio 0,917 og mænd med mellemlange videregående uddannelser med 0,839. Slutteligt findes mændene med korte videregående uddannelser med odds ratio 0,726.

I model 3, hvor mandens uddannelse, mandens og kvindens alder ved første fødsel og afstanden mellem de første to børn inddrages, ændres betydningen af kvindens uddannelse betragteligt. Der er det kvinder med mellemlange videregående uddannelser, der hyppigst har fået et tredje barn med odds 1,158 i forhold til referencegruppen. Dernæst er det kvinderne med lange videregående uddannelser med odds 1,106 og derefter kvinderne med ingen videregående uddannelse, der er referencegruppe. Derefter ses kvinderne med korte videregående uddannelser med odds ratio 0,767 og slutteligt faglærte kvinder med odds ratio 0,736.

⁴ Mændene med kort videregående uddannelse har ikke en signifikant odds ratio, men denne gruppe placerer sig umiddelbart imellem grupperne med kort videregående uddannelse og de faglærte mænd.

I model 3 ændres betydningen af uddannelse, når der kontrolleres for partnerens uddannelse, mandens og kvinders alder ved første barns fødsel og forskellen mellem første og andet barn. Her bliver det mændene med lang videregående uddannelse, der hyppigst har fået et tredje barn, de har odds ratio 1,306 i forhold til referencegruppen. Dernæst kommer mændene med kort videregående uddannelse og mændene uden videregående uddannelse, der har næsten lige stor hyppighed, henholdsvis 1,079 og 1. Slutteligt er de faglærte mænd med odds ratio 0,763.⁵

Af det ovenstående må fremhæves to aspekter, som jeg vil udfolde i de kommende delafsnit. Det første er, at der kan ses forskelle mellem uddannelsesgrupperne. I det følgende vil der blive præsenteret forklaringsmuligheder, der til dels tager udgangspunkt i forklaringerne fra afsnit "1.3 Udvalgt forskning om fertilitet, uddannelse og branche" og teori om sociale klasser, som vil blive præsenteret i det følgende. Det andet aspekt er, at uddannelse ikke har den samme betydning for mænd og kvinder, og at mænd med lange videregående uddannelser og kvinder med mellemlange videregående uddannelser hyppigt får et tredje barn, modsat de omvendte uddannelsesgrupper. Hertil kommer, at uddannelse har større betydning for kvinder end mænd. Dette vil jeg også følge op på i det kommende afsnit, hvor jeg inddrager teori om køn og kønsroller, samt forklaringsmuligheder fra afsnit "1.4". Slutteligt vil jeg i afsnit "4.1.3 Uddannelsens betydning over tid" præsentere de samme modeller som tabel 14 for udvalgte kohorter, og vurdere betydningen af disse ved hjælp af teori om den anden demografiske transition og livsforløb.

4.1.1 Uddannelse som forskelle mellem sociale klasser

I dette afsnit omkring uddannelses som forskelle mellem sociale klasser, vil jeg først præsentere teori, der kan bringe forklaringer af sammenhængen mellem uddannelse og overgangen til det tredje barn.

Uddannelse kan forstås som: "*... a measure of talent, income potential and social status or class.*" (Hoem et al 2001:249). Uddannelse er dermed et mål, der både kan give et indtryk af, hvilke *økonomiske* muligheder personen har efterfølgende, men også hvilken *social status eller klasse*, personen vil tilhøre efterfølgende, og måske også en indikation af, hvilke værdier, der er tilknyttet de forskellige klasser, jævnfør Bourdieus tanker om kapitaler og habitus. Begge disse områder finder jeg relevante i forhold til diskussionen omkring uddannelse og antal børn.

Bourdieu mener at det sociale rum er organiseret omkring to differentieringsprincipper. Det ene princip handler om mængden af samlet kapital, det andet princip skelner mellem mængden af kulturel og økonomisk kapital. Den økonomiske kapital defineres som mængden af materielle ressourcer. Kulturel kapital defineres dels som mængden af uddannelse, men handler også om en forståelse af og indlevelse i de kulturelle og samfundsmæssige relevante aktiviteter. Derudover

⁵ Mændene med mellemlang videregående uddannelse har ikke en signifikant odds ratio, men ville placere sig mellem gruppen med kort videregående uddannelse og referencegruppen uden videregående uddannelse.

opererer Bourdieu også med den sociale kapital, der kan koges ned til en persons netværk eller gode forbindelser (Järvinen 2007:352). Det er ikke usandsynligt, at denne sidste kapitalform kan tænkes at indvirke på overgangen fra to til tre børn, men da jeg ikke har mulighed for at analysere netværk med disse data, vil jeg ikke anvende denne kapitalform i nærværende analyse.

Forskelle grupperinger i samfundet kan inddeles i forhold til disse to differentieringsprincipper, og det væsentlige for deres indplacering er relationerne i mellem dem. Indenfor gruppernes menes personerne at dele livsstil og smag. Grupperingerne skal ikke nødvendigvis forstås som skarpe skel, hvor der eksisterer en klar klasse, klassebevidsthed eller klassemobilitet. Overgangene er løbende og nogen af grupperne kan have ting til fælles med andre, især dem, de ligger tæt på i differentieringssystemet. (Järvinen 2007:352f). Relationen mellem den sociale positionering og en persons handlinger, betegner Bourdieu som habitus.

"Habitus er det samlende princip, som omsætter en persons relationelle karakteristika til de positioner, der kendetegner en specifik livsstil" (Järvinen 2007:353)

Traditionelt har Bourdieu (og andre empiriske forskere, der anvendes hans teorier) brugt uddannelseskategorier og brancher til at placere personer indenfor disse differentieringskategorier. Med dette menes, at han har fundet væsentlige ligheder mellem for eksempel læger og advokater, og placerer dem begge som havende en høj mængde af både økonomisk og kulturel kapital. I et andet tæt fællesskab findes specialarbejdere og ufaglærte arbejdsmænd, der begge har en lav grad af økonomisk og kulturel kapital (Järvinen 2007:351).

Med udgangspunkt i dette syn på uddannelse, virker det som om, at der kan findes en forskel i kulturel og økonomisk kapital, hvilket kan afspejle sig i overgangen fra to til tre børn, da der ses signifikante forskelle mellem, hvilke uddannelsesgrupper, der hyppigst får et tredje barn.

Med udgangspunkt i model 1a/b og 2 kan jeg overordnet identificere tre grupperinger i forhold til uddannelsens betydning for fertilitet, der har sammenhæng med social klasse.

- Der er gruppen af mænd og kvinder uden videregående uddannelse, der hyppigst har fået et tredje barn.
- Der er gruppen af mænd og kvinder med mellemlange og lange videregående uddannelser (i det kommende benævnt "høje" uddannelser), der næsthypigst har fået et tredje barn.
- Slutteligt er der gruppen af mænd og kvinder, der er faglærte og med en kort videregående uddannelse (i det kommende benævnt "mellem" uddannelser), der mindst ofte har fået et tredje barn.

Ifølge Bourdieus tanker om forskelle i kulturel og økonomisk kapital samt habitus virker det ikke sandsynligt at det er de samme forklaringsmekanismer, der skal bringes i spil for at forklare, hvorfor sammenhængen ser sådan ud. Altså, det kan ikke blot være for eksempel muligheden for at forsørge en stor familie, der bidrager til et øget fertilitet, da det er gruppen, der umiddelbart har

det mindste potentiale for en god indtægt, der oftest har fået et tredje barn. Derfor vil jeg forklare effekterne for de tre grupper adskilt herunder.

Ligesom det pointeres i afsnit "1.5 Udvalgt forskning om fertilitet, uddannelse og branche", så kan grunden til, at personer med mellemlange og lange uddannelser oftere får et tredje barn end faglærte og personer med korte videregående uddannelser være, at disse har økonomisk kapital til rådighed, der muliggør forsørgelsen af endnu et barn, såfremt familien skulle ønske det (Kravdal 2007:212,216) (Gerster et al 2007:196), hvilket er en forklaringsmulighed, der støttes af de statistiske analyser i model 1a/b og 2. Men det er især på baggrund model 3, at jeg kan sandsynliggøre, at der kan være en økonomisk indflydelse, og at uddannelse i sig selv ikke kan tænkes at begrænse flere børn, da grupperne med disse "høje" uddannelser har den største sandsynlighed for at få et tredje barn, når der kontrolleres for mandens og kvindens alder ved første barns fødsel samt forskellen mellem de to første børn, og de har dermed større hyppighed for at tredje barn end referencegruppen uden videregående uddannelse. Det tyder dermed på, at den egentlige begrænsning, som de "høje" uddannelser skulle afføde, hænger sammen med, at mænd og kvinder med "høje" uddannelser oftere får det første barn senere i livet, samt at de ikke får børnene så tæt, sammenlignet mænd og kvinder med kortere uddannelser. Dette bekræftes for det første at, at personer under uddannelse sjældnere får et barn end personer udenfor uddannelse (Lappegård og Rønsen 2005:31), og dernæst af, at der ses en klar negativ sammenhæng mellem alder ved første barns fødsel og endeligt antal børn (Kravdal 2007:212) (Andersson et al 2007:326). En mulig sammenhæng kunne dermed være, at det er denne gruppe, der egentligt har den største præference for at få et tredje barn, hvilket sandsynligvis hænger sammen med deres øgede økonomiske muligheder, men at mange familier finder begrænsninger, hvis de ikke har prioriteret at få det første barn tidligt eller at få de to første børn tæt.

Jeg er imidlertid godt klar over, at jeg ikke fuldstændigt kan ligestille alle mænd og kvinder med mellemlange og lange videregående uddannelser. For dette eksempel tjener de som repræsentanter for "høje" uddannelser, men jeg behandler forskellene mellem kønnene i det kommende afsnit: "4.1.2 Uddannelse påvirker mænd og kvinder forskelligt".

Årsagen til, at det er personerne uden videregående uddannelse, der oftest får et tredje barn, kan som nævnt ovenfor, næppe forklares med, at disse har høj økonomisk kapital, og dermed bedre mulighed end andre grupper, for at forsørge endnu et barn. Det er min vurdering, at en af årsagerne til, at denne gruppe oftere får flere børn skal findes i, at deres biologiske muligheder for at opfylde et eventuelt ønske om flere børn er bedre, da denne gruppe oftere starter tidligt med at få det første barn, og derfor befinder sig flere år i den reproduktive periode, efter de er startet på at danne familie (Andersson et al 2007:330). Det ses da også, at når jeg i model 3 kontrollerer for forældrenes alder ved første fødsel og afstanden mellem det første og det andet barn, at det så er grupperne med de "høje" uddannelser, der oftere får et tredje barn. Dette forstærker min antagelse om, at det er i de øgede biologiske muligheder, at gruppen uden uddannelses fordel skal findes.

En anden mulighed, der bekræftes af de statistiske analyser, er, at årsagen til, at denne uddannelsesgruppe oftere får et tredje barn end de andre grupper er, at denne gruppe har en livsstil, der prioriterer en stor familie, og som strækker sig tilbage til før uddannelsen skulle vælges. Det skulle især gælde for kvinderne, at de med store præferencer for at få en familie foretrækker en hurtigt overstået uddannelse og et job med begrænsede forventninger til karriere (Kravdal 2007:219) (Hoem et al 2006:398) (Martín-García og Baizán 2006:260).

Fra min egen tidligere forskning vedrørende fertilitet og familiedannelse blandt unge (hovedsaglig uuddannede) kvinder, kan jeg desuden tilføje, at årsagen til at få et barn tidligt i livet, kan være mange, og at unge kvinder, der får et barn, sjældent har planlagt graviditeten, men alligevel ikke har lyst til at afbryde graviditeten med en abort. For disse kvinder galt det nærmere, at de tilpassede livet til den situation, de var havnet i, også hvad angik uddannelse. Når jeg kiggede på de statistiske analyser af unge mødres generelle uddannelsesniveau, var dette mindre end niveauet for ældre mødre, men i interviews med unge mødre virkede alle de unge mødre motiverede for uddannelse, og havde enten på interviewtidspunktet eller efterfølgende forfulgt deres uddannelsesmål⁶. De opfattede dermed ikke sig selv som dårlig uddannede, og flere gav også udtryk for, at deres motivation var øget efter de var blevet forældre, fordi de gerne ville være gode rollemodeller for deres børn, og bidrage økonomisk til at give barnet/børnene gode opvækstvilkår. Det er dermed sandsynligt at årsagen til både en tidlig graviditet og en (sammenlignet med andre kvinder) "lav" uddannelse skal findes i deres sociale baggrund, og for disse kvinder ikke nødvendigvis i det faktum, at de er blevet tidligt mødre (Kristensen 2009) (Kristensen 2012).

I lyset af, at flere unge end ældre kvinder oplyser, at deres graviditet ikke var planlagt (Kristensen 2009:27), virker det ikke usandsynligt, at en medvirkende årsag til den højere fertilitet blandt gruppen uden uddannelse kan findes i, at gruppen har en større hyppighed af ubeskyttet sex på grund af manglende adgang til eller ukorrekt brug af prævention, hvilket er en af de forklaringsmekanismer, der knytter sig til denne gruppe (Træen 2009:90).

Der er umiddelbart ingen eksisterende litteratur, der kan bidrage til forklaringen af, hvorfor det netop er gruppen med "mellem" uddannelser (i denne opdeling), der mindst hyppigt får et tredje barn. Min vurdering er, at forklaringen kan findes i et spændingsfelt mellem de to ovenstående forklaringer. For dette er netop en gruppe, der ikke har det store potentiale for en høj indtægt. Men det er heller ikke en gruppe, der har foretaget de store fravalg i forhold til uddannelse, så der skulle være plads til familie. Og det er heller ikke en gruppe, der nødvendigvis skulle være specielt udfordret i forhold til prævention.

En mulighed for indramme denne gruppe kunne findes i det, der kaldes to-barns-normen. Det er diskuteret, at nogle grupper føler et stort pres for at leve op til en norm, der favoriserer to børn i

⁶ Jeg havde mulighed for at følge flere af de interviewede unge kvinder efterfølgende, gennem de netværk, hvorfra jeg havde fået kontakten til dem.

familien, og at det er tænkeligt, at det for denne gruppe skulle være svært at bryde med denne norm (Alich 2010:141). Danske og europæiske kvinder har da også de seneste kohorter oftest fået to børn (Knudsen 1999:4).

Det kan også tænkes, at forskellen her egentlig skal findes i forskelle i brancher, da faguddannelserne og de korte videregående uddannelser leder mod brancher, der umiddelbart ikke har særlig familievenlige, hvilket for eksempel kan være detailhandlen. Denne betragtning vil jeg udvide i afsnit "4.2 Branchens betydning for overgangen til et tredje barn".

Det er vigtigt at pointere, at jeg ikke fuldstændigt kan svare på folks motiver, hvad angår overgangen fra to til tre børn, og at disse kan være meget forskelligartede, og indeholde flere elementer end jeg har præsenteret her. Men jeg mener det er sandsynligt at forskelle mellem uddannelsesgrupperne kan tilskrives forskelle i økonomisk kapital og forskelle i værdier.

4.1.2 Uddannelse påvirker mænd og kvinder forskelligt

I dette afsnit vil jeg fokusere på, at uddannelse har forskellig betydning for mænd og kvinder. Dette handler konkret om, at kvindens uddannelse har større betydning for hyppigheden af et tredje barn end manden, at når jeg kontrollerer for partnerens uddannelse er effekten større hos mænd end hos kvinder, og slutteligt, at det er forskelligt, hvilke uddannelsesniveauer, der har effekt på mænd og kvinder.

Først vil jeg gerne beskrive, hvilken teori omkring køn, som jeg anvender til at forklare disse forskelle. Kønsforskning og de teorier, der er udledt heraf, har mange forskelle facetter, og har udviklet sig langt og bredt siden Durkheims beskrivelser af mænds og kvinders nytte af ægteskabet i slutningen af det 19. århundrede, over de radikale teorier om ulighed og kvindefrigørelse, der startede i 1970'erne til den nyeste forskning om mænd og maskuline værdier (Christensen 2006:371) (Widerberg 2007:598).

Et af de centrale omdrejningspunkter er, hvorfra man mener, mænds og kvinders særegne egenskaber stammer⁷. Man kan forestille sig et kontinuum, hvor forståelsen af kønnet i yderpunkterne enten kan være, at kønnet består fuldstændig af "essens" eller fuldstændig af "konstruktion". Fortalerne for, at kønnet er en essens vil mene, at kvinder fødes som kvinder og mænd fødes som mænd, og at de forskellige, der findes mellem mænd og kvinder fuldstændig beror sig på en essens i kønnet, og derfor er u-nedbrydelige og deterministiske (Christensen 2006:372ff). På den anden side står fortalerne for, at kønnet er fuldstændig konstrueret i den italesættelse, vi gør af mænd og kvinder, og at kønnene oplæres indenfor hver deres virkelighed,

⁷ Et andet centralt omdrejningspunkt for kønsforskningen er magtfordeling og ulighed mellem kønnene. Det er ikke et perspektiv, jeg ønsker at bringe i spil, i forhold til denne problemstilling, da jeg mener, det nødvendigt at kende til folks motiver og oplevelsen af andres handlinger, for at kunne vurdere ulighed og magtforhold, hvilket jeg ikke har mulighed for med denne type af data.

og at det i virkeligheden er muligt at nedbryde og dekonstruere den måde, vi opfatter mænd og kvinder på (Christensen 2006:380ff).

En af fortalerne for kønnet som essens er Talcott Parsons. Parsons så familien som det grundlæggende samlingspunkt i samfundet, og kernefamilien med mor, far og børn var for ham universel. Kvinder og mænd komplementerede hinanden, og fordelingen mellem deres roller var: *"naturlig, biologisk begrundet og funktionel for samfundet"* (Christensen 2006:375). I sin rene form finder jeg ikke Parsons teori specielt relevant i forhold til at forklare forskelle mellem mænd og kvinder. De fleste mennesker i de vestlige samfund har i dag langt større muligheder for selv at konstruere deres liv og virkelighed, og mange vælger et helt anden familieform end kernefamilien, ligesom omdrejningspunktet for den danske (og nordiske) velfærdsstat ligger hos individet, ikke hos familien. Men jeg kan alligevel tilslutte mig tanken om, at mænd og kvinder har et forskelligt biologisk udgangspunkt, og at mænd og kvinder i en familie har forskellige, men ligeværdige roller og funktioner. Netop i forhold til dette projekt virker dele af Parsons teori relevant, fordi den population, jeg ønsker at analysere her netop er par, der har fået to børn sammen, og man derfor kan retfærdiggøre, at der må være en eller anden form for tiltrækning til kernefamiliens værdier hos dem.

Nogle af fortalerne for, at kønnet udelukkende konstrueres i de sociale praksisser i hverdagsnære kontekster, er for eksempel Judith Butler eller den danske Dorte Marie Søndergård, der både i forskning og formidling ønsker at dekonstruere forskellen mellem kønnene, og ophæve forskellen mellem kønnene til udelukkende at eksistere diskursivt (Christensen 2006:281). Jeg kan tilslutte mig, at mange af de forskelle, der findes mellem mænd og kvinder udelukkende eksisterer i italesættelsen af kønnene, og at mænd og kvinder i mange af livets forhold kan betragtes som biologisk ligestillede (for eksempel i forhold til, at det biologisk set er muligt for både mænd og kvinder at uddanne sig til tømrere eller sygeplejersker). Men i dette projekt mener jeg, at der er tale om en problemstilling, som fordrer en kønsteori, der erkender, at kønnene er biologisk forskellige, for det er netop i forhold til børnefødsler, at kønnene må betragtes som biologisk ulige, da det kun biologisk muligt for kvinder at føde børn.

Ann-Dorte Christensen forsøger i en oversigt over kønsforskningens historie at indramme følgende problemstilling for kønsforskningen:

"Udfordringen i kønsforskningen i dag er at opbygge en forskningsmæssig position, som på den ene side fastholder kønnet i en betydningsbærende og differentierende samfundsmæssig faktor, men som også på den anden side bryder med essentialistiske og dualistiske kønsforståelser." (Christensen 2006:383)

Dette bliver dermed inspiration til et teoretisk midterpunkt, hvor jeg på den ene side mener, at mænd og kvinder rummer en forskellig essens, fordi kønnene har forskellige muligheder for at føde børn. Men på den anden side erkender jeg, at denne essens i høj grad påvirkes af de konstruktioner, der gøres af kønnet, både i en individnær kontekst, men især også i en politisk og

samfundshistorisk kontekst. En eksempel på dette samspil mellem essens og konstruktion er kvindens og mandens barselsorlov. Der er nemlig forskel på de betingelser henholdsvis manden og kvinden kan tage barselsorlov på. I den nuværende barselsorlov er kvinden forpligtet til at holde 4 uger før og 14 uger efter fødslen, hvor manden kan holde 2 uger efter fødslen af deres fælles barn, og herefter kan parret deles (www.denstoredanske.dk c). Dette vidner om en forskel i essens, da mænd og kvinder tildeles forskellige pligter og rettigheder på baggrund af deres køn. Men betingelserne for barselsorlov er løbende blevet ændret, og det er især efter ændringerne sket i 2006 (som beskrevet i afsnit "1.2 Uddannelse, arbejdsliv og fertilitet i et politisk og samfundsmæssigt perspektiv"), at manden har fået udvidet sine muligheder for at holde barselsorlov. Dette vidner om, at den konstruktion af barselsorlov, der følger kønnenes essens, kan ændres.

I tillæg til de ovenstående overvejelser vælger jeg at inddrage andre antagelser om køn, der fungerer i denne kontekst, og som er fundet i den demografiske forskning om køn, uddannelse og branche, der er gengivet i afsnit "1.3 Udvalgt forskning om fertilitet, uddannelse og branche".

Kvindens uddannelse betyder mere end mandens

Som nævnt tidligere er der større forskelle mellem uddannelsesgrupperne for kvinder end for mænd. Med udgangspunkt i model 1 i tabel 14 ses det for eksempel at den uddannelsesgruppe, der er tættest på referencegruppen for mænd har odds ratio 0,842 (og dermed 84% chance for at få et tredje barn i forhold til referencegruppen) og for kvinder har odds ratio 0,770 (og dermed 77% chance for at få et tredje barn i forhold til referencegruppen). Generelt har mændene odds ratio tættere omkring 1 end kvinder.

Denne forskel vidner om, at kvindernes uddannelse generelt betyder mere for familiedannelsen end mandens. Forskellen må tilskrives en høj grad af essens i kønnene. Det er nødvendigvis kvinden, der må være gravid, føde barnet og holde barsel, og det er dermed tænkeligt, at det er hendes sociale muligheder og begrænsninger, som de er beskrevet ovenfor, der betyder mest for overgangen til (endnu) et barn.

Der er også flere faktorer omkring kvindens nære forhold til det familiære, der støtter denne forklaring. For eksempel havde mænd og kvinder i 2010 en højere erhvervsfrekvens, hvis de havde børn – på nær gruppen af kvinder mellem 30 og 34 år, der som er den gruppe af kvinder, der hyppigst får et barn (Danmarks Statistik 2011 b:11f) (Danmarks Statistik 2012:42). Derudover har kvinder dobbelt så stort fravær på grund af børns sygdom end mænd, hvilket gælder både i den offentlige og den private sektor (Danmark Statistik 2011 b:11f). Dette vidner om, at kvinderne har den største betydning for familiedannelsen.

Det er dog bemærkelsesværdigt, at der ikke er større forskel på mændenes uddannelsespositioner, især i lyset af, de menes at være dem, hvor der eksisterer den største forskel mellem lønniveauet, hvor kvinderne er mere jævnt centreret omkring gennemsnittet (Danmarks Statistik 2011 b:12),

men dette må betyde, at de økonomiske forklaringsmekanismer i forhold til fertilitet i hvert fald ikke kan forklare forskellene alene.

Kontrol af partnerens uddannelse

Det fremgik af afsnit "1.5 Udvalgt forskning om fertilitet, uddannelse og branche", at det kunne være relevant at kontrollere betydningen af uddannelse hos mænd og kvinder for deres partners uddannelse. Af studierne kunne jeg identificere to forskellige forklaringsmuligheder, enten: at effekten af kvinders uddannelse egentlig var et udslag af en partnerselektion, og at det egentlig var mændenes uddannelse, der gav udslag i analyserne af kvinders uddannelses betydning for at få endnu et barn (Kravdal 2008:218) (Hoem et al 2001:257f), eller: at kvinders og mænds uddannelse havde en særskilt effekt (Gerster et al 2007:194). Jeg kan konkludere fra model 2, at selvom der sker justeringer i forhold til model 1a/b, så har både mænds og kvinders uddannelse en særskilt effekt på sandsynligheden for at få et tredje barn for danske par.

Årsagen til, at både mænds og kvinders uddannelse har betydning for de danske par, kan måske findes i, at det danske velfærdssystem er fokuseret omkring rettigheder og pligter, der er knyttet til individet, ikke familien som helhed (Knudsen 1999:12). Hertil kommer, at der er en høj erhvervstilknytning (Knudsen 1999:13f) og et stadigt stigende uddannelsesniveau for kvinder (Borchorst og Dahlerup 2003:222), der gør, at disse har en særskilt position på uddannelserne og arbejdsmarkedet, der gør, at kvinder udvikler forskellige familiepræferencer. Som jeg har nævnt i det foregående virker det endda sandsynligt, at det er kvindernes uddannelsesniveau, der har den største betydning for overgangen til et tredje barn.

Uddannelse har forskellige betydning for mænd og kvinder

Uddannelse viser sig at have en forskellig betydning for mænd og kvinder. De forskelle, jeg har identificeret, viser sig for grupperne med mellemlange og lange videregående uddannelser, og jeg vælger derfor at fokusere denne delanalyse på forskellen mellem disse uddannelsesgrupper. Både i model 1a/b, 2 og 3 ses, hvordan kvinder med mellemlange videregående uddannelser hyppigere har fået et tredje barn end kvinder med lange videregående uddannelser, hvorimod mændene med lange videregående uddannelser hyppigere har fået et tredje barn end mænd med mellemlange videregående uddannelser⁸, og det tyder dermed på, at der eksisterer en forskel på dette niveau for mænd og kvinder, der ikke umiddelbart kan forklares med for eksempel partnerens uddannelse eller alder.

Det er sandsynligt at der er forskellige elementer på spil for kønnene. Dette bekræftes især af tankerne bag teorien omkring intersektionalitet. De karakteristika, der øger sandsynligheden for at

⁸ Overgangen mellem de andre uddannelsesgrupper ligner hinanden for mænd og kvinder, og det er derfor disse grupper denne delanalyse vil omhandle.

en mand får tre børn er ikke nødvendigvis de samme som de, der øger sandsynligheden for kvinder, da klasse og social status påvirker mænd og kvinder forskelligt.

Disse tanker blev også bragt i spil i gennemgangen af den eksisterende forskning i afsnit "1.5 Udvalgt forskning om fertilitet, uddannelse og branche", og her var en af konklusionerne, at mænd med lange uddannelser havde større sandsynlighed for at få endnu et barn end mænd med korte uddannelser, og at årsagen hertil kan findes i, at mænd med lange uddannelser har et større indkomspotentiale end mænd med korte uddannelser, og derfor har bedre mulighed for at forsørge et tredje barn end en mand med en lavere uddannelse (Gerster et al 2007:196) (Kravdal 2007:212,216). Denne konklusion bekræftes af de statistiske analyser, jeg har foretaget, og den teori, jeg har bragt i spil, da mændene med lange videregående uddannelser har større sandsynlighed for et tredje barn end de grupperne under, når der kontrolleres for den forsinkende effekt alder ved første fødsel og afstanden mellem første og andet barn har for sammenhængen.

Interessant er det dog, at effekten for kvinder ikke er så klar, for kvinder med lange videregående uddannelser burde have lige så gode muligheder for at forsørge endnu et barn, og derfor tilskyndes til at få det, men umiddelbart virker dette ikke til at have den samme påvirkningskraft som det har for mændene. Som nævnt tidligere kan denne forskel til dels forklares ved, at kvinder med mellemlange og lange videregående uddannelser bliver bremset i forhold til de øvrige grupper af deres alder, men som det ses i model 3 har kvinderne med mellemlange videregående uddannelser stadig en større hyppighed for at få det tredje barn, når der kontrolleres for disse faktorer, end kvinderne med lange videregående uddannelser. Det er dermed ikke sandsynligt, at det skal være den øgede økonomiske mulighed, der kunne tilskynde kvinder.

Årsagen til forskellen mellem disse to kvindegrupper skal nok finde i tre forklaringsårsager. For det første er det nævnt, at kvinder med lange videregående uddannelser har større reelle økonomiske og karrieremæssige omkostninger ved at få endnu et barn end kvinder med mellemlange videregående uddannelser, og at dette begrænser hendes incitament, hvilket er en betragtning, jeg kan bekræfte med mine statistiske undersøgelser (Lappegård og Rønsen 2005:31) (Andersson et al 2009:326) (Hoem et al 2001:253). En anden forklaringsmulighed i tæt forbindelse hermed kunne være, at disse kvinder oplever større forventninger i forbindelse karriere, har mere krævende jobs eller i det hele taget bruger flere timer på job, hvilket gør hendes lyst til at få (endnu) et barn mindre.

Den anden mulighed er forskelle i brancher. Denne analyse vil jeg vænne tilbage til i det kommende afsnit "4.2 Branchens betydning for overgangen til et tredje barn". Men kort handler det om, at størstedelen af de mellemlange videregående uddannelser retter sig mod brancher, der traditionelt er mere fokuserede på omsorgsgivende funktioner, og det derfor kan tænkes, at det at få et tredje barn i højere grad er et personligt og socialt værdimål for denne gruppe kvinder, at de kan udleve et behov for at være omsorgsgivere.

Slutteligt er der sammenhængen mellem parrene. Selvom jeg har kontrolleret for partnerens uddannelse i analysen, så kunne man forestille, at bestemte par-sammensætninger har særligt høje præferencer for at få tre børn eller særligt gode muligheder for at få kabalen med familieliv og forsørgelse af (endnu) et barn til at få op. I tabel 15 herunder præsenteres hyppigheden for at få et tredje barn ud fra parrets uddannelsessammensætning.

Tabel 15. Sandsynligheden for et tredje barn for alle parsammensætninger. Alle par. Odds ratio. Signifikans.

Kvindens uddannelse	Mandens uddannelse	Odds ratio
Ingen videregående uddannelse	Ingen videregående uddannelse	1***
Ingen videregående uddannelse	Faglært	0,617***
Ingen videregående uddannelse	Kort videregående uddannelse	0,758***
Ingen videregående uddannelse	Mellemlang videregående uddannelse	0,577***
Ingen videregående uddannelse	Lang videregående uddannelse	0,660***
Faglært	Ingen videregående uddannelse	0,502*
Faglært	Faglært	0,407***
Faglært	Kort videregående uddannelse	0,524 IS
Faglært	Mellemlang videregående uddannelse	0,456***
Faglært	Lang videregående uddannelse	0,493 IS
Kort videregående uddannelse	Ingen videregående uddannelse	0,417***
Kort videregående uddannelse	Faglært	0,345***
Kort videregående uddannelse	Kort videregående uddannelse	0,435***
Kort videregående uddannelse	Mellemlang videregående uddannelse	0,404***
Kort videregående uddannelse	Lang videregående uddannelse	0,484 IS
Mellemlang videregående uddannelse	Ingen videregående uddannelse	0,583***
Mellemlang videregående uddannelse	Faglært	0,524 IS
Mellemlang videregående uddannelse	Kort videregående uddannelse	0,637***
Mellemlang videregående uddannelse	Mellemlang videregående uddannelse	0,619***
Mellemlang videregående uddannelse	Lang videregående uddannelse	0,686***
Lang videregående uddannelse	Ingen videregående uddannelse	0,383***
Lang videregående uddannelse	Faglært	0,367***
Lang videregående uddannelse	Kort videregående uddannelse	0,397***
Lang videregående uddannelse	Mellemlang videregående uddannelse	0,450***
Lang videregående uddannelse	Lang videregående uddannelse	0,554***

I denne analyse er referencegruppen de, hvor både manden og kvinden ingen videregående uddannelse har. Disse har den største sandsynlighed for at få et tredje barn. Hvis vi nøjes med at fokusere på kvinderne med mellemlange og lange videregående uddannelser, så ses det her, hvordan kvinder med mellemlange uddannelser har større hyppighed i alle partner sammensætninger, men de sær sammen med mænd med lange videregående uddannelser. Har parrene derimod begge en lang videregående uddannelse, har de en lavere hyppighed. Man kan sige, at det i et økonomisk perspektiv burde være parrene med lange videregående uddannelser, der havde den største mulighed for at få et tredje barn af disse to, men det er højest sandsynligt kombinationen af en mand med potentiale for en god indtægt og en kvinde med familieære værdier, der højner denne parsammensætnings sandsynlighed.

Slutteligt kan jeg derfor konkludere, at de effekter der ses for mænd og kvinder ikke har baggrund i de samme årsager. Dette mener jeg til dels hænger sammen med forskellene i de kulturelle værdier, vi traditionelt tillægger mænd og kvinder, men jeg mener også det er reelt at mene, at forskellene skyldes de fysiske forskelle der er i, at det nødvendigvis må være kvinderne, der skal føde det eventuelle tredje barn, med de fordele i hendes sociale status eller begrænsninger af hendes karriere, der følger af dette, ligesom det øger hendes mulighed for at være omsorgsgiver, såfremt hun ønsker dette. Mænds betydning for hyppigheden af det tredje barn virker derimod mest fokuseret på de økonomiske muligheder eller begrænsninger.

4.1.3 Uddannelsens betydning over tid

I tabellerne 16 til 21 herunder ses de statistiske analyser for enkelte kohorter. Først præsenterer jeg kohorterne for kvinder, dernæst for mændene. Jeg vil knytte en beskrivelse til hver tabel, der beskriver udviklingen for denne kohorte, samt hvordan denne kohorte adskiller sig fra den overordnede analyse i tabel 14. Jeg har valgt at gemme præsentationen af modellerne for kohorten fra 1970/1971 til afsnit "3.2.3 Branche". Dette skyldes at model 3 for disse kohorter også er kontrolleret for branchens betydning, hvilket gør, at jeg ikke fuldstændig kan sammenligne disse med analysen for de andre kohorter.

Model 1 er en analyse af enten kvindernes eller mændenes uddannelses betydning for den enkelte kohorte. I model 2 har jeg medtaget den pågældende kohortes partners uddannelse (partneren kan være født i et andet år). I model 3 er inddraget mandens og kvindens alder ved første barns fødsel og afstanden mellem første og andet barn.

Tabel 16. Odds ratio for hyppigheden for et tredje barn ved "stepwise" model. Kvindens uddannelse, mandens uddannelse, kvindens alder ved første fødsel, mandens alder ved første fødsel, afstand mellem de to første børn. Familier, hvor kvinden er født i 1940/1941.

	Model 1	Model 2	Model 3
Kvindens uddannelse			
Ingen videregående uddannelse (ref.)	1	1	1
Faglært	0,493***	0,563***	0,702***
Kort videregående uddannelse	0,531**	0,580*	0,831 IS
Mellemlang videregående uddannelse	0,749***	0,807***	1,153***
Lang videregående uddannelse	0,540 *	0,545*	0,889 IS
Mandens uddannelse			
Ingen videregående uddannelse (ref.)		1	1
Faglært		0,644***	0,632***
Kort videregående uddannelse		0,777 IS	0,833 IS
Mellemlang videregående uddannelse		0,726 IS	0,881 IS
Lang videregående uddannelse		0,852*	1,117***
Kvindens alder ved første fødsel			
Til og med 19 år			1
20 – 24 år			0,579 IS
25 – 29 år			0,264 IS
30 – 34 år			0,091 IS
35 – 39 år			0,054 IS
Over 40 år			<0,001 IS
Mandens alder ved første fødsel			
Til og med 19 år			1
20 – 24 år			0,640***
25 – 29 år			0,537 IS
30 – 34 år			0,493 IS
35 – 39 år			0,429*
Over 40 år			0,221**
Afstand mellem første og andet barn			
9 måneder – 2 år			1
2 år – 3 år			0,446***
4 år – 5 år			0,189***
Mere end 5 år			0,096***

* p < 0,05 ** p < 0,01 ***p < 0,001 IS = Ikke signifikant

For kvinderne født i 1940/1941 er det gruppen uden videregående uddannelse, der hyppigst har fået et tredje barn, når der ikke kontrolleres for andre variable. Dernæst har kvinderne med

mellemlang videregående uddannelse fået et tredje barn, de har odds ratio 0,749. Slutteligt kommer kvinderne med lang videregående uddannelse, kort videregående uddannelse og faglærte, med henholdsvis 0,540, 0,531 og 0,493. Når jeg kontrollerer for mandens uddannelse ses der blot mindre ændringer. I model 3 har kvinderne med mellemlang videregående uddannelse den største hyppighed for at få et tredje barn med odds ratio 1,153, dernæst kvinderne med ingen videregående uddannelse, der er referencegruppe og derfor har odds ratio 1, og slutteligt de faglærte kvinder. Kvinderne med kort og lang videregående uddannelse har ikke signifikante odds ratio, hvilket højst sandsynligt skyldes, at der ikke er ret mange kvinder i disse uddannelsesgrupper for denne kohorte, jævnfør tabel 6.

For denne kohorte ses der en lidt større forskel mellem referencegruppen og de øvrige grupper end i tabel 14, der indeholder analysen med alle mænd og kvinder. Dette gælder især for kvinderne med lange videregående uddannelser, der blot har odds ratio 0,540 mod 0,645 i analysen med alle kvinder. Dette indikerer, at effekten for gruppen uden videregående uddannelse er mere stærk for denne kohorten end generelt.

Tabel 17. Odds ratio for hyppigheden for et tredje barn ved "stepwise" model. Kvindens uddannelse, mandens uddannelse, kvindens alder ved første fødsel, mandens alder ved første fødsel, afstand mellem de to første børn. Familier, hvor kvinden er født i 1950/1951.

	Model 1	Model 2	Model 3
Kvindens uddannelse			
Ingen videregående uddannelse (ref.)	1	1	1
Faglært	0,636***	0,667***	0,826***
Kort videregående uddannelse	0,589***	0,613***	0,895***
Mellemlang videregående uddannelse	0,898***	0,942***	1,390***
Lang videregående uddannelse	0,828 IS	0,827 IS	1,494***
Mandens uddannelse			
Ingen videregående uddannelse (ref.)		1	1
Faglært		0,723***	0,766***
Kort videregående uddannelse		0,805 IS	0,924 IS
Mellemlang videregående uddannelse		0,749 **	0,962 IS
Lang videregående uddannelse		0,869 IS	1,227***
Kvindens alder ved første fødsel			
Til og med 19 år			1
20 – 24 år			0,552 IS
25 – 29 år			0,357 IS
30 – 34 år			0,221 IS
35 – 39 år			0,099 IS
Over 40 år			<0,001 IS
Mandens alder ved første fødsel			
Til og med 19 år			1
20 – 24 år			0,813***
25 – 29 år			0,705*
30 – 34 år			0,564 IS
35 – 39 år			0,510*
Over 40 år			0,368**
Afstand mellem første og andet barn			
9 måneder – 2 år			1
2 år – 3 år			0,509***
4 år – 5 år			0,230***
Mere end 5 år			0,148***

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001 IS = Ikke signifikant

For kvinderne født i 1950/1951 er det i modellen uden kontrollerende variable kvinderne uden videregående uddannelse, der hyppigst har fået et tredje barn, dernæst er det kvinderne med

mellemlange videregående uddannelser med 0,898. Slutteligt er det de faglærte kvinder og kvinderne med kort videregående uddannelse med henholdsvis odds ratio 0,636 og 0,589. Når der kontrolleres for mændenes ses der en mindre ændring, hvor der generelt er mindre forskel mellem referencegruppen og de øvrige uddannelsesgrupper. I model 3, hvor jeg kontrollerer yderligere for alder ved første barns fødsel og afstand mellem de to første børn, viser det sig at være kvinderne med lange videregående uddannelser, der har den største hyppighed for et tredje barn med odds ratio 1,494. Kvinder med mellemlange uddannelser har odds ratio 1,390, derefter kommer referencegruppen, kvinder uden videregående uddannelse med odds ratio 1. Slutteligt er det kvinderne med kort videregående uddannelse og de faglærte kvinder med odds ratio 0,895 og 0,826.

For denne kohorte er der i model 1 mindre forskelle mellem referencegruppen og de øvrige uddannelsesgrupper. For eksempel har gruppen med mellemlang videregående uddannelse odds ratio 0,898 mod 0,779 i analysen af alle kvinderne. Men især i den kontrollerende analyse ses en forskel. De faglærte kvinder og kvinder med kort videregående uddannelse, er odds ratio tættere på referencegruppen end i den oprindelige analyse, men stadig under 1. Kvinderne med mellemlang videregående uddannelse og lang videregående uddannelse har i denne analyse også større hyppighed for at få et tredje barn, og afstanden til referencegruppen er betydelig større, ligesom forholdet mellem dem er omvendt, så det nu er kvinderne med lange videregående uddannelser, der hyppigst har fået et tredje barn.

Tabel 18. Odds ratio for hyppigheden for et tredje barn ved "stepwise" model. Kvindens uddannelse, mandens uddannelse, kvindens alder ved alder ved første fødsel, mandens alder ved første fødsel, afstand mellem de to første børn. Familier, hvor kvinden er født i 1960/1961.

	Model 1	Model 2	Model 3
Kvindens uddannelse			
Ingen videregående uddannelse (ref.)	1	1	1
Faglært	0,831***	0,821***	0,949***
Kort videregående uddannelse	0,747***	0,691***	0,912***
Mellemlang videregående uddannelse	1,128***	1,141***	1,511***
Lang videregående uddannelse	1,232***	0,947 IS	1,582***
Mandens uddannelse			
Ingen videregående uddannelse (ref.)		1	1
Faglært		0,949***	0,989***
Kort videregående uddannelse		1,446***	1,576***
Mellemlang videregående uddannelse		1,106 IS	1,388*
Lang videregående uddannelse		1,311***	1,727***
Kvindens alder ved første fødsel			
Til og med 19 år			1
20 – 24 år			0,746 IS
25 – 29 år			0,469 IS
30 – 34 år			0,231 IS
35 – 39 år			0,086 IS
Over 40 år			<0,001 IS
Mandens alder ved første fødsel			
Til og med 19 år			1
20 – 24 år			0,637***
25 – 29 år			0,521**
30 – 34 år			0,426**
35 – 39 år			0,322***
Over 40 år			0,258***
Afstand mellem første og andet barn			
9 måneder – 2 år			1
2 år – 3 år			0,496***
4 år – 5 år			0,223***
Mere end 5 år			0,133***

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001 IS = Ikke signifikant

For kvinderne født i 1960/1961 ses en væsentlig anderledes betydning af uddannelsen. Kvinderne med de lange videregående uddannelser har hyppigst fået det tredje barn med odds ratio 1,232,

efterfulgt af kvinderne med mellemlang videregående uddannelse med odds ratio 1,128. Dernæst kommer referencegruppen med odds ratio 1, og slutteligt de faglærte kvinder og kvinderne med kort videregående uddannelse med henholdsvis odds ratio 0,831 og 0,747. Når jeg kontrollerer for deres partners uddannelse sker der blot mindre ændringer. For model 3 ses den samme rækkefølge mellem kvinderne i forhold til, hvor hyppigt de har fået deres tredje barn. Kvinderne med lang videregående uddannelse og kvinderne med mellemlang videregående uddannelse har hyppigst fået et tredje barn med henholdsvis odds ratio 1,582 og 1,511.

Forskellen fra den oprindelige analyse er stor. I delanalysen uden kontrol har kvinderne med lang og mellemlang videregående uddannelse større sandsynlighed for at få et tredje barn end alle de øvrige grupper, hvilket adskiller sig væsentligt fra den oprindelige analyse. I model 3, hvor der er kontrolleret for alle baggrundsvariable, ses der både i den oprindelige analyse og analysen for kohorten den samme rækkefølge af hvilken uddannelsesgruppe, der hyppigst har fået et tredje barn, men der er væsentligt større forskel mellem kvinderne med lange og mellemlange videregående uddannelser og referencegruppen, mens de øvrige uddannelsesgrupper, faglært og kort videregående uddannelse, har odds ratio meget tæt på referencegruppen.

I det kommende følger samme gennemgang for mændenes kohorter.

Tabel 19. Odds ratio for hyppigheden for et tredje barn ved "stepwise" model. Mandens uddannelse, kvindens uddannelse, mandens alder ved første fødsel, kvindens alder ved første fødsel, afstand mellem de to første børn. Familier, hvor manden er født i 1940/1941.

	Model 1	Model 2	Model 3
Mandens uddannelse			
Ingen videregående uddannelse (ref.)	1	1	1
Faglært	0,564***	0,640***	0,636***
Kort videregående uddannelse	0,654 IS	0,752 IS	0,833 IS
Mellemlang videregående uddannelse	0,685 IS	0,703 IS	0,858 IS
Lang videregående uddannelse	0,610***	0,828**	1,123***
Kvindens uddannelse			
Ingen videregående uddannelse (ref.)		1	1
Faglært		0,612**	0,780***
Kort videregående uddannelse		0,537***	0,802*
Mellemlang videregående uddannelse		0,867***	1,283***
Lang videregående uddannelse		0,510***	0,862 IS
Mandens alder ved første fødsel			
Til og med 19 år (ref.)			1
20 – 24 år			0,464***
25 – 29 år			0,316*
30 – 34 år			0,194***
35 – 39 år			0,147***
Over 40 år			0,132***
Kvindens alder ved første fødsel			
Til og med 19 år (ref.)			1
20 – 24 år			0,739 IS
25 – 29 år			0,432 IS
30 – 34 år			0,276 IS
35 – 39 år			0,118 IS
Over 40 år			<0,001 IS
Afstand mellem første og andet barn			
9 måneder – 2 år (ref.)			1
2 år – 3 år			0,465***
4 år – 5 år			0,198***
Mere end 5 år			0,106***

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001 IS = Ikke signifikant

For mændene fra kohorten født i 1940/1941 er der ikke signifikante odds ratio uddannelsesgrupperne med kort og mellemlange videregående uddannelser, hvilket højest

sandsynligt skyldes, at der ikke findes mange mænd med disse uddannelser i denne kohorte, jævnfør tabel 6. Disse uddannelsesgrupper bliver derfor ikke beskrevet.

I model 1 er det referencegruppen, mændene uden videregående uddannelse, der har hyppigst har fået et tredje barn, dernæst er det mændene med lange videregående uddannelser med odds ratio 0,842 og slutteligt er det de faglærte mænd med odds ratio 0,656. Når jeg kontrollerer for partnerens uddannelse nærmer odds ratio sig referencegruppen, men rækkefølgen på hyppigheden forbliver den samme. I model 3 er det mændene med lang videregående uddannelse, der har den største hyppighed for at få et tredje barn med odds ratio 1,123, derefter referencegruppen, mændene uden videregående uddannelse og slutteligt de faglærte mænd med odds ratio 0,636.

Denne kohorte adskiller sig fra den generelle analyse ved at der er større afstand mellem referencegruppen og de øvrige uddannelsesgrupper. For eksempel har mændene med lang videregående uddannelse odds ratio 0,842 i den generelle analyse mod blot 0,610 for denne kohorte. I model 3 bliver det både i analysen af hele populationen og denne kohorte mændene med lange videregående uddannelser, der hyppigere får et tredje barn, om end disse har en odds ratio tættere på referencegruppen i denne kohorte end i analysen med alle mænd.

Tabel 20. Odds ratio for hyppigheden for et tredje barn ved "stepwise" model. Mandens uddannelse, kvindens uddannelse, mandens alder ved første fødsel, kvindens alder ved første fødsel, afstand mellem de to første børn. Familier, hvor manden er født i 1950/1951.

	Model 1	Model 2	Model 3
Mandens uddannelse			
Ingen videregående uddannelse (ref.)	1	1	1
Faglært	0,813***	0,838***	0,923***
Kort videregående uddannelse	0,762***	0,778**	0,939**
Mellemlang videregående uddannelse	0,904 IS	0,872 IS	1,137 IS
Lang videregående uddannelse	1,032***	1,004**	1,443***
Kvindens uddannelse			
Ingen videregående uddannelse (ref.)		1	1
Faglært		0,721***	0,814***
Kort videregående uddannelse		0,697***	0,907**
Mellemlang videregående uddannelse		1,019***	1,338***
Lang videregående uddannelse		0,836 IS	1,342***
Mandens alder ved første fødsel			
Til og med 19 år (ref.)			1
20 – 24 år			0,785 IS
25 – 29 år			0,760 IS
30 – 34 år			0,734 IS
35 – 39 år			0,646*
Over 40 år			0,575*
Kvindens alder ved første fødsel			
Til og med 19 år (ref.)			1
20 – 24 år			0,626 IS
25 – 29 år			0,385 IS
30 – 34 år			0,184 IS
35 – 39 år			0,053 IS
Over 40 år			<0,001 IS
Afstand mellem første og andet barn			
9 måneder – 2 år (ref.)			1
2 år – 3 år			0,498***
4 år – 5 år			0,219***
Mere end 5 år			0,149***

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001 IS = Ikke signifikant

Mændene med mellemlang videregående uddannelse har for denne kohorte ikke signifikante odds ratio, derfor vil jeg ikke bruge disse i beskrivelsen.

For kohorten fra 1950/1951 har mændene i model 1 næsten lige hyppigt fået et tredje barn, hvis de har en lang videregående uddannelse og inden videregående uddannelse. Derefter følger de faglærte mænd med odds ratio 0,813 og slutteligt mændene med kort videregående uddannelse med odds ratio 0,762. Når jeg kontrollerer for partnerens uddannelse sker der en mindre forskel, hvor alle uddannelsesgrupperne nærmer sig referencegruppen en smule. I model 3 har mændene med lange videregående uddannelser hyppigere fået et tredje barn end nogle af de andre grupper med odds ratio 1,443, hvor de tre andre grupper nogenlunde lige hyppigt har fået et tredje barn, de faglærte mænd med odds ratio 0,923 mændene med kort videregående med odds ratio 0,939 og mændene uden videregående uddannelse med odds ratio 1.

Denne kohorte adskiller fra analysen af alle mænd ved at mændene med lange videregående uddannelser i model 1 hyppigere har fået et tredje barn. Derudover er der lidt større forskel mellem referencegruppen og mændene med lang videregående uddannelse for denne kohorte end for mænd generelt. Mændene med korte videregående uddannelser har lidt lavere hyppighed for et tredje barn end mænd generelt, mens de faglærte mænd har en lidt højere hyppighed.

Tabel 21. Odds ratio for hyppigheden for et tredje barn ved "stepwise" model. Mandens uddannelse, kvindens uddannelse, mandens alder ved første fødsel, kvindens alder ved første fødsel, afstand mellem de to første børn. Familier, hvor manden er født i 1960/1961.

	Model 1	Model 2	Model 3
Mandens uddannelse			
Ingen videregående uddannelse (ref.)	1	1	1
Faglært	0,928***	0,946***	1,036***
Kort videregående uddannelse	1,349***	1,364***	1,591***
Mellemlang videregående uddannelse	1,101 IS	1,059 IS	1,390 IS
Lang videregående uddannelse	1,312***	1,276***	1,781***
Kvindens uddannelse			
Ingen videregående uddannelse (ref.)		1	1
Faglært		0,800***	0,947***
Kort videregående uddannelse		0,701***	0,995**
Mellemlang videregående uddannelse		1,050***	1,482***
Lang videregående uddannelse		0,861***	1,535***
Mandens alder ved første fødsel			
Til og med 19 år (ref.)			1
20 – 24 år			0,951***
25 – 29 år			0,768***
30 – 34 år			0,585 IS
35 – 39 år			0,452***
Over 40 år			0,221***
Kvindens alder ved første fødsel			
Til og med 19 år (ref.)			1
20 – 24 år			0,547 IS
25 – 29 år			0,328 IS
30 – 34 år			0,173 IS
35 – 39 år			0,068 US
Over 40 år			<0,001 IS
Afstand mellem første og andet barn			
9 måneder – 2 år (ref.)			1
2 år – 3 år			0,467***
4 år – 5 år			0,215***
Mere end 5 år			0,115***

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001 IS = Ikke signifikant

Mændene med mellemlang videregående uddannelse har ej heller for denne kohorte signifikante odds ratio, derfor beskriver jeg ikke denne gruppe.

I analysen af kohorten fra 1960/1961 er det mændene med korte videregående uddannelser, der hyppigst har fået et tredje barn. De har odds ratio 1,349. Dernæst er det mændene med lange videregående uddannelser med odds ratio 1,312. Dernæst kommer mændene i referencegruppen uden videregående uddannelse og slutteligt de faglærte med odds ratio 0,928. Der ses næsten ingen forskelle på betydningen af uddannelse, når jeg kontrollerer for partnerens uddannelse. I model 3, hvor alle variable er inddraget, er det det mændene med lange videregående uddannelser, der hyppigst har fået et tredje barn, med odds ratio 1,781. Dernæst kommer mændene med korte videregående uddannelser med odds ratio 1,591, så de faglærte mænd med odds ratio 1,036. Slutteligt kommer referencegruppen, mænd uden videregående uddannelse.

Af disse gennemgange kan jeg konkludere, at der er sket betydelige ændringer for den betydning uddannelse har fået for hyppigheden af det tredje barn over tid.

For kvinderne fra 1940/1941 havde kvinderne uden videregående uddannelse hyppigst fået et tredje barn, og analysen, hvor jeg kontrollerer for baggrundsvariablene alder og afstand mellem første og andet barn, er det kvinderne med mellemlange videregående uddannelser, der viser den største hyppighed. For kvinderne fra 1950/1951 var det i den oprindelige analyse kvinderne uden videregående uddannelse, der hyppigst havde fået et tredje barn, men i den kontrollerende analyse, var det kvinderne med de lange videregående uddannelser, der hyppigst havde fået et tredje barn. For kvinderne fra 1960/1961 var det både i den oprindelige og i den kontrollerende analyse, kvinderne med lang videregående uddannelse og mellemlang videregående uddannelse, der hyppigst havde fået et tredje barn.

For mændene fra 1940/1941 havde mændene uden videregående uddannelse hyppigst fået et tredje barn, og i den kontrollerende analyse, var der blot en lille forskel til mændene med lange videregående uddannelser. For mændene født i 1950/1951 havde mændene med uden videregående uddannelse og med lang videregående uddannelse næsten lige stor sandsynlighed for at få et tredje barn, og sandsynligheden var størst for mændene med lange videregående uddannelser i den kontrollerende analyse. For mændene født i 1960/1961 havde både grupperne med kort og lang videregående uddannelse en større hyppighed end gruppen uden videregående uddannelse.

Generelt set kan jeg altså sige, at det at have en uddannelse over tid er blevet mere en mere betydningsfuld faktor i hyppigheden af det tredje barn.

De teorier, jeg vil bringe i spil at til forklare udviklingen over kohorter, er teori om den anden demografiske transition og om livsforløb.

Den anden demografiske transition og forklaring af forandringer, formuleret af Tomás Sobotka

Det, der benævnes som "den anden demografiske transition" var en forandring i fertilitets- og familiemønstre, der startede i slutningen af 1960'erne og de fleste vestlige lande. Som nævnt i afsnit "1.2 Uddannelse, arbejdsliv og fertilitet i et politisk og samfundsmæssigt perspektiv"

handlede det om en højere alder for første fødsel, flere der levede sammen uden at være gift (og dermed flere børn født udenfor ægteskab, men af samlevende forældre) og mange år med et en fertilitet under reproduktionsniveau (Sobotka 2008:180). Årsagen til den anden demografiske transition kan linkes til forandringer på flere plan, der kan opgøres til sociale forandringer, kulturelle forandringer og teknologiske forandringer.

“(The second demographic transition) has been broadly linked to numerous social changes (modernization, the growth of the service economy and the welfare state, the expansion of higher education), cultural changes (secularization, the rise of individualistic values, the importance of self-expression and self-fulfilment) and technological changes (the adoption of modern contraception, the advances in assisted reproduction, the explosion of new information technologies)” (Sobotka 2008:172)

Selvom der sker store forandringer i tilgangen til familie, børn og samliv, så er det de færreste, der helt fravælger børn og ægteskab/samliv, og at danne sin egen familie er stadig forbundet med stor værdi. Børn er ikke længere forbundet med en pligt for samfundet eller noget, der er uløseligt forbundet med sex, men opfattes som et skridt mod individuel selvudvikling og glæde (Sobotka 2008:177ff). Giddens bog ”Intimitetens forandring”, som jeg også har fundet inspiration i, menes at være et udspring af et andet felts (sociologien frem for demografiens) forsøg på at forklare de forandringer, der kunne spores i mange samfundsvidenskaber sammen med flere andre bidrag, der ønskede at forklare forandringerne, og han fremhæver især reproduktionen som individualiseret (Sobotka 2008:175).

De begreber, der kan hentes fra Sobotka og viden om den anden demografiske transition er begreberne: *“readiness, willingness and ability”*, hvilket kaldes RWA-modellen (Sobotka 2008:194) Sobotka har fundet inspiration til modellen hos Lesthaeghe m.fl, men fortolker og anvender den selv (Sobotka 2008:210). Ideen med modellen er, at forandringer kun kan forekomme, hvis disse tre elementer er til stede samtidigt. De betyder:

“‘Readiness’ (R) reflects the ‘cost-benefit calculation,’ namely, the economic, social and psychological advantages of adopting a new behaviour. ‘Willingness’ (W) refers to the cultural and ethical acceptability, and thus also the legitimacy of the new form of behaviour. Finally, the ‘ability’ (A) refers to the technical or legal means that enable individuals to adopt new behaviour.” (Sobotka 2008:194)

Sobotka mener endvidere, at de højtuddannede er ”fore-runners” for nye tendenser, og at den større frihed for at træffe egne valg nøje følger uddannelsesniveau. I de fleste lande, de har gennemgået den anden demografiske transition finder Sobotka, at kvinder med høje uddannelser har større barnløshed, men har de først fået ét barn, får de oftere deres andet eller tredje barn, sammenlignet med kvinder med lavere uddannelser. Denne forskel menes at have mindre indflydelse for de yngste kohorter. Alt dette påvirkes dog også af, hvilke muligheder, der stilles til

rådighed af staten, for eksempel hvad angår børnepasning, og er derfor forskellig i de europæiske lande (Sobotka 2008:201ff).

Sobotka mener, at det forhold, som var mest indflydelsestungt på forandringerne under den anden demografiske transition, var det, han kalder "gender revolution".

"The 'gender revolution' was marked by a huge expansion of higher education among women, their increasingly perfect ability to prevent unwanted pregnancies, women's massive and almost universal participation in the labour market and their resulting economic independence, and also their higher aspirations, in which an employment career constitutes an expected and essential part of their life biographies." (Sobotka 2008:211)

Det er især den forandring, der betyder, at kvinder ikke længere opdrages til, og forventes at tage, rollen som ægtefælle (kone) og husmor, der har skubbet til forandringerne. Sobotka mener, at den store udvikling i ligestilling mellem kønnene kan være linket mellem de strukturelle forandringer og den faldende fertilitet (Sobotka 2008:211f).

Forklaringsmekanismerne tilknyttet den anden demografiske transition har fundet anvendelse i mange typer af studier, der angår forandringer i fertilitet, forældreskab og familieformer. Det største problem med teorien er måske, at navnet hentyder, at der skulle være sket en transition, der havde en klart defineret start og slutning (Sobotka 2008:213). For de vestlige lande ses der ganske vist en rimelig klart defineret "start" (i Danmark i midten af 1960'erne), men de enkelte lande har haft meget forskellige forløb, og det er ligeledes svært at definere en "slutning". Hos de lande, hvor udvikling er sket tidligst (især de nordiske lande) ses det, at selvom den samlede fertilitet i nogle år har været meget lav, viser studierne af kohorternes kummelerede fertilitet et begrænset fald i gennemsnitligt antal børn, når den fertile alder er ovre. Dette ses også af afsnit "1.2 Fertilitetsudviklingen i Danmark". Desuden tyder det på, at de yngre kohorter vil få lidt flere børn end de kohorter, der havde deres ungdom i starten af den anden demografiske transition, også jævnfør afsnit "1.2 Fertilitetsudviklingen i Danmark", hvilket kan tyde på, at der er sket en "slutning" i de nordiske lande.

Jeg vil anvende de ovenstående begreber til at forklare, hvilke forandringer der er sket på området omkring uddannelse og det tredje barn. Jeg anvender de engelske begreber "readiness", "willingness" og "ability" (RWA-modellen) samt begrebet "forerunners".

Readiness betyder, at der skal være en økonomisk, psykologisk eller social fordel ved forandringer, der kan forklare folks motivation for forandringen. Det er ikke sandsynligt, at det at få (endnu) et barn skulle virke som en økonomisk fordel. Hverken på kort eller lang sigt, når den danske velfærdsmodel er rettet mod individets rettigheder og pligter, og man derfor ikke forventer, at ens børn skal forsørge én, når man bliver gammel (Knudsen 1999:12). Den anden forklaring kunne være, at oplevelsen af et tredje barn har fået forøget social og psykologisk betydning for personer med lange videregående uddannelser. Det virker sandsynligt i forhold til, at denne gruppe, især

kvinderne, er blevet væsentlig mindre selektiv over kohorterne, jævnfør tabel 6, 7 og 8, hvor der ses, hvordan andelen af personer med lange videregående uddannelser er vokset betydeligt. De mænd og kvinder, der er født i 1940/1941 og har fået en lang videregående uddannelse kan altså tænkes at have helt andre karakteristika end de født i 1950/1951 og 1960/1961, fordi tilgangen til uddannelse dels har været nemmere og dels større.

Den anden forklaring er willingness, med hvilket, der menes, at ny adfærd skal være kulturelt og etisk accepteret. Her må ændringer i arbejdsliv og den øgede muligheden for børnepasning trækkes frem. Som nævnt i afsnit "1.2 Uddannelse, arbejdsliv og fertilitet i et politisk og samfundsmæssigt perspektiv" er mulighederne for især en udearbejdende mor blevet væsentlig bedre over tid. Den officielle arbejdstid er løbende blevet mindre og mindre, hvilket kan tolkes som et signal fra politisk side om at tilgodese både arbejde og børn (Lausten og Sjørup 2003:32f) (Knudsen 1999:13). Mere klart er dog forandringen i de øgede kommunale pasningsmuligheder. De personer, der har fået børn tidligst fra kohorten fra 1940/1941, har fået dem i løbet af 1960'erne, hvor pasningsmulighederne var meget begrænsede, men i løbet af 1960'erne startede man med at udvide pasningsmulighederne og andelen af børn er kun forøget siden da (Borchorst og Dahlerup 2003:225). Hvor hvert skift i kohorte er det dermed kun blevet mere og mere udbredt at have sine børn i offentlig pasning.

Det sidste aspekt i RWA-modellen er ability, der handler om de tekniske muligheder for forandring. I forhold til en øget hyppighed af det tredje barn ved mænd og kvinder, som har en lang videregående uddannelse, og dermed sandsynligvis får børnene senere i livet end personer med lavere uddannelsesniveau (Andersson et al 2009:330), er det sandsynligt, at den øgede mulighed for fertilitetsbehandling har haft en positiv påvirkning for deres muligheder for at få netop det tredje barn. Forandringen for denne gruppe kan dermed forklares med, at der har været øgede muligheder for de yngre end for de ældre generationer.

Hvad angår de højtuddannede som forerunners, kan dette umiddelbart ikke genkendes med de statistiske data, der er præsenteret her, da det ville betyde, at ændringer, der foregår for de højt uddannede grupper, skulle overtages af de andre over tid, hvilket ikke er sket. Indtil videre ses der blot en tendens til, at de kvinder og mænd med lange videregående uddannelser hyppigst får et tredje barn. Det kan dog tænkes, at der vil være ændringer i fremtiden, hvor man senere vil kunne konkludere, at denne gruppe var forerunners, men sammenhængen kan også tænkes at være af blivende karakter. Det må fremtidige analyser fastslå.

Det virker dermed sandsynligt, at det har været ændringer i opfattelsen af børn som et psykologisk og socialt gode, ændringer i arbejdsbetingelser og muligheder for børnepasning samt øgede muligheder for behandling af fertilitetsproblemer, der har ændret betingelserne for fødslen af det tredje barn, således at dette over tid er blevet mere attraktivt for personer med lange videregående uddannelser at få et tredje barn.

Livsforløb

Den anden teori, jeg vil trække ind i forbindelse med udviklingen over tid, er teori om livsforløb. Livsforløb omhandler den form for planlægning, der kan knyttes til de demografiske transitioner (for eksempel at flytte sammen, ægteskab, få børn, skilsmisse) og kan bruges til at forklare, hvorfor og hvordan personer går fra en fase til en anden. Den kan også bruges til at beskrive, hvilke med hvilken livsmæssig baggrund, beslutninger træffes.

Teorien om livsforløb er tæt forbundet med alder. Grundideen er nemlig, at der ofte forventes et bestemt livsforløb og bestemte livsindstillinger eller roller for bestemte aldre (Settersten 2003:81) (Blenstrup 2010:83). Livet inddeles efter denne tanke ofte i tre faser:

"... an early segment devoted to education and training for work; a middle segment devoted to continuous work activity; and a final segment devoted to leisure and retirement." (Settersten 2003:82, forfatterens markeringer)

I moderne tider er der set tendenser til, at alder betyder mindre og mindre, for især skillelinjen mellem uddannelse og arbejde, da folk uddanner sig hele livet igennem. Ligeledes er seniorordninger forsøg på at udviske den klare forskel, der kan findes mellem arbejdsliv og pension. Familielivet menes (ligesom tidligere nævnt) at være påvirket af de politiske beslutninger, der påvirker forholdene for uddannelse og arbejde, men aldersbegrænsninger menes i sig selv at være mindre betydningsfuld i familiedannelse end i uddannelses- og arbejdssfæren, og beslutningen om familieliv er i meget højere grad et personligt anliggende (Settersten 2003:82f). Det betragtes ofte som en forudsætning for at kunne forsørge en familie, at mindst én af forældrene har et job, selvom grænset er mere udvisket i dag end tidligere. I Danmark kan dette tilskrives det sociale sikkerhedsnetværk, der tilgodeser for eksempel studerende, førtidspensionister og arbejdsløse, der ønsker at være forældre.

Der kan knyttes fire forklaringsmuligheder til teorien om livsforløb, der beskriver, hvilke strategier, der kan bringes i spil, som livet formes. Disse skulle forestille at fungere sideløbende med hinanden, og de forskellige aspekter kan spille ind samtidigt, men individet bevæger sig ikke nødvendigvis i en social position, hvor alle er lige vigtige. Normalt betragter man kronologisering og institutionalisering som samlet værende en del af standarteringen og individualiseringen eller standarteringen som værende en modpol til disse tre (Settersten 2003:84)

Kronologisering handler om, at forskellige forventninger og normer er tæt knyttet til bestemte livsperioder, hvilket var et udspring af det industrialiserede samfund. Denne forståelse af overgange knytter identitet, sociale forventninger og forpligtelser meget tæt til de tre ovennævnte faser (Settersten 2003:83f) (Blenstrup 2010:87f).

Institutionalisering omhandler de rettigheder og forpligtelser, der statsligt er knyttet til bestemte tidspunkter i livet, bestemte aldre. For eksempel er retten til (almindelig, ikke sygdomsbetinget) pension politisk bestemt og betinget af alder. Man mener, at i takt med at individet i mindre grad

bliver objekt for social kontrol, har de statslige virkemidler en indvirkning på de valg, individerne træffer. Velfærdstatens fordeling af goder bliver dermed en konstruktion af den førnævnte trefoldige organisering af livsforløbet, fordi bestemte goder er knyttet til specifikke aldre (Settersteen 2003:84) (Blenstrup 2010:88).

Standartisering omhandler, at livsforløbet opfattes som ordnet og forudsigeligt af individet, og sker i samfund, hvor der er en høj grad af de foregående to aspekter. Især personer fra samme kohorte oplever ensrettede forventninger, men disse kan også gå på tværs af kohorter, hvis ydre livsbetingelser, for eksempel velfærdsordninger som barsel eller uddannelseslængde, fastholdes over tid (Settersten 2003:83) (Blenstrup 2010:88f).

Den fjerde forklaringstype er individualisering eller afstandartisering, der opfattes som en konsekvens af det moderne samfund og som giver en øget variation i individets handlerum, hvad angår transitionerne. Hvor de tre øvrige mekanismer er tæt forbundet, står denne alene i sin forklaring. Individerne opfattes i højere grad som planlæggere af deres eget livsforløb, og de kan for eksempel imødegå krav fra en sfære, imens de befinder sig i en anden, ligesom faserne kan overlappe hinanden. Der siges herom, at der siges herom at det er *"the crumbling of the modernist, three-phase life course model"* (Vinken i Blenstrup 2010:89). Dette sker, fordi individet ikke længere føler forpligtelser, formuleret af familie og traditioner. Hvis individet skal forestille sig at udvikles, er det dog stadig nødvendigt at gennemgå visse faser i livsforløbet. Selvom individet kan tillægges stor autonomi i disse faser synes der stadig at en opfattelse af, at hvis der er sammenhæng mellem de personlige præferencer og de sociale normer, er det nemmest at navigere i samfundet og opnå anerkendelse for valgene i ens livsforløb (Settersten 2003:84f) (Blenstrup 2010:89ff). Dette spændingsfelt kan formuleres sådan: *"Individuals approach age deadlines as flexible developmental markers that guide the life course, not as widely shared and firmly enforced age norms that dictate it"* (Settersten 2003:91)

Men denne type af data er det ikke muligt at vurdere, hvorvidt danske mænd og kvinder føler forventninger til et bestemt livsforløb, men jævnfør gennemgangen af den samfundsmæssige udvikling i afsnit "1.2 Uddannelse, arbejdsliv og fertilitet i et politisk og samfundsmæssigt perspektiv", samt udviklingen i hyppigheden for at få et tredje barn, at det er sandsynligt at der for de yngre kohorter er sket en højere grad af afstandartisering, da det er blevet nemmere at foretage individuelle valg.

Først og fremmest må trækkes frem, at tilgangen til de forskellige uddannelser både er væsentligt mere spredt og på et generelt højere niveau for kohorten fra 1960/1961 end for kohorten født i 1940/1941, jævnfør tabel 6 til 8, hvilket vidner om en større grad af personligt valg i forhold til valg af uddannelse. For eksempel var andelen af kvinder med lange videregående uddannelser steget fra 1,8% i kohorten fra 1940/1941 til 6,4% i kohorten fra 1960/1961. Andelen af mænd med lange videregående uddannelser var for samme steget fra 6,3% til 9,8%. Hvad angår de mellemlange uddannelser, så var kvindernes andel steget fra 12,3% til 25% for samme kohorter. Grupperne med disse uddannelserne er dermed ikke så særegne som tidligere.

Der er ligeledes sket flere ændringer på strukturelt niveau, der kan trækkes frem som eksempel på afstandartisering. Kvinderne, der er født i 1940/1941 er begyndt at få børn i 1960'erne, hvor langt de fleste af kvinderne har været husmødre, mens kvinderne født 10 og 20 år senere har dels haft et ønske om at kombinere arbejdsliv og moderskab, dels mødt et samfund, der i højere grad har haft forventninger om deltagelse på arbejdsmarkedet (Knudsen 1999:14,18). Ligeledes er mulighederne for børnepasning blevet væsentligt udvidet (Borchorst og Dahlerup 2003:225).

Alderens betydning er ligeledes blevet mindre betydningsfuld over tid. I modellerne, hvor der er kontrolleret for en mængde variable, er analyserne af alderens betydning desværre ikke alle signifikante over tid, men der ses alligevel en udvikling, hvor odds ratio for aldersgrupperne er tættere på 1 i de yngste kohorter i forhold til de ældre. Dette kan skyldes de øgede muligheder for fertilitetsbehandling, der dermed giver parrene mere frit valg i forhold til, hvornår i livet, de får deres børn.

På familienært niveau kan også fremhæves den øgede ligestilling mellem det tidsmæssige forbrug hos de danske par. Der er over tid sket en øgning i kvindernes tid på arbejde og fald i tiden brugt i hjemmet. Ligeledes bruger manden mindre tid på arbejde og mere tid i hjemmet (Lausten og Sjørup 32ff). Over tid er mænds kvinders erhvervsfrekvens ligeledes blevet mere og mere lige (Danmarks Statistik 2011:11).

Alle disse ændringer i vilkår, vidner om, at det i højere grad er muligt for de yngste kohorter, at foretage individuelt bestemt valg end de ældre kohorter, og at disse kohorter dermed former deres liv med en højere grad af afstandartisering end standardisering.

4.2 Branchens betydning for overgangen til et tredje barn

Denne delanalyse vil udelukkende fokusere på kohorten fra 1970/1971, da det var den kohorte, hvor der var den bedste mulighed for at analysere branchens betydning. I præsentationen af de statistiske analyser har jeg valgt udelukkende at præsentere de odds ratio, hvor mindst én odds ratio fra de tre modeller er signifikant. Alle grupperne som præsenteret i tabel x (fordeling af branche) har været del af den statistiske analyse, og den fulde tabel kan ses i bilag x (de ekstra tabeller).

Først vil jeg præsentere og beskrive de statiske modeller for henholdsvis kvinder og mænd fra 1970/1971. Dernæst vil jeg knytte nogle kommentarer til forskellene ud fra teori om Bourdieu og kønsroller samt inddrage forklaringsmodeller fra afsnit "1.3 Udvalgt forskning om fertilitet, uddannelse og branche".

Model 1a viser betydning af uddannelse for denne kohorte. Model 1b viser betydningen af branche. I model 2 er samlet kvindens uddannelse, kvindens branche og mandens uddannelse. I model 3 er yderligere inddraget kvindens og mandens alder ved første barns fødsel og afstanden mellem det første og det andet barn.

Tabel 22. Odds ratio for hyppigheden for et tredje barn ved "stepwise" model. Kvindens uddannelse, kvinders branche, mandens uddannelse, kvindens alder ved første fødsel, mandens alder ved første fødsel, afstand mellem de to første børn. Familier, hvor kvinden er født i 1970/1971. Fortsættes på næste side.

	Model 1a	Model 1b	Model 2	Model 3
Kvindens uddannelse				
Ingen videregående uddannelse (ref.)	1		1	1
Faglært	0,741***		0,793*	0,981***
Kort videregående uddannelse	0,638***		0,707***	1,212 IS
Mellemlang videregående uddannelse	1,050***		0,939***	1,577***
Lang videregående uddannelse	0,880 IS		0,812 IS	1,699***
Kvindens branche				
Landbrug, jagt, skovbrug og fiskeri		1	1	1
Fremstillingsvirksomhed		0,333*	0,333*	0,365*
Bygge- og anlægsvirksomhed		0,444 IS	0,465*	0,464 IS
Engroshandel og detailhandel		0,261***	0,267***	0,305***
Transport og godshåndtering		0,296*	0,297*	0,375 IS
Information og kommunikation		0,251***	0,239***	0,315**
Pengeinstitut- og finansvirksomhed, forsikring		0,266***	0,265***	0,342*
Fast ejendom		0,229**	0,238**	0,259**
Liberale, videnskabelige og tek. tjenesteydelser		0,292***	0,279***	0,340**
Undervisning		0,500***	0,447**	0,476 IS
Sundhedsvæsen og sociale foranstaltninger		0,485***	0,461***	0,483*
Private husholdninger med ansat medhjælp		1,587**	1,524**	1,693**
Ekstraterritoriale organisationer og organer		0,700**	0,665**	0,842***
Mandens uddannelse				
Ingen videregående uddannelse (ref.)			1	1
Faglært			0,917***	1,007***
Kort videregående uddannelse			1,226**	1,485***
Mellemlang videregående uddannelse			1,108 IS	1,453**
Lang videregående uddannelse			1,311***	1,790***
Kvindens alder ved første fødsel				
Til og med 19 år				1
20 – 24 år				0,536***
25 – 29 år				0,317***
30 – 34 år				0,091***
35 – 39 år				0,004***
Over 40 år				-

Mandens alder ved første fødsel	
Til og med 19 år	1
20 – 24 år	0,734***
25 – 29 år	0,626***
30 – 34 år	0,478 IS
35 – 39 år	0,317***
Over 40 år	0,272***
Afstand mellem første og andet barn	
9 måneder – 2 år	1
2 år – 3 år	0,471***
4 år – 5 år	0,219***
Mere end 5 år	0,103***

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001 IS = Ikke signifikant

Angående kvindens alder ved første fødsel: Da kvinderne fra 1970/1971 endnu ikke var fyldt 40 år i 2008 er der ingen data i denne aldersgruppe.

I model 1b ses analysen af kvindens branche uden kontrollerende variable. Det er kvinderne, der er beskæftiget i private husholdninger, der oftest har fået et tredje barn. De har odds ratio 1,587. Dernæst er det referencegruppen, kvinder beskæftiget i landbrug, jagt og fiskeri, der har odds ratio 1, så kvinder i ekstraterritoriale organisationer og organer med odds ratio 0,700. Herefter kommer to af de grupper, der beskæftiger mange kvinder, jævnfør tabel 10, kvinderne beskæftiget med undervisning og sundhedsvæsen og sociale foranstaltninger med odds ratio på henholdsvis 0,500 og 0,485. Kvinderne i fremstillingsvirksomhed kommer herefter, de har odds ratio 0,333. Resten af kvinderne i de forskellige brancher, har næsten lige hyppigt fået et tredje barn, det er kvinderne i transport og godshåndtering (0,296), kvinderne videnskabelige, tekniske og liberale tjenesteydelser (0,292), kvinderne i pengeinstitut og forsikring (0,266), kvinderne i engroshandel og detailhandel (0,261), kvinderne i information og kommunikation (0,251), kvinderne der arbejder med fast ejendom (0,229).

Når jeg kontrollerer for kvindens og mandens uddannelse sker der næsten ingen ændringer. Kvinder, der er beskæftiget i bygge og anlæg bliver statistisk signifikante og har odds ratio 0,465, hvilket er tæt på niveauet for kvinder beskæftiget i undervisning og sundhedsvæsen. Ellers er niveauet og rækkefølgen for brancherne den samme.

Der sker lidt større ændringer, når jeg inddrager kvindens og mandens alder, samt afstanden mellem første og andet barn, men rækkefølgen i hyppigheden er stort set den samme. Kvinderne i de private husholdninger har hyppige fået et tredje barn, odds ratio er steget til 1,693. Herefter kommer stadig referencegruppen, kvinder der er beskæftiget med landbrug, jagt og fiskeri med odds ratio 1. Gruppen af kvinder beskæftiget i ekstraterritoriale organisationer og organer har odds ratio tættere på referencegruppen, 0,842. Herefter følger kvinderne beskæftiget i sundhedsvæsenet med odds ratio 0,483. De øvrige kvinder i de forskellige brancher har generelt

odds ratio, der er lidt højere end i den oprindelige analyse, og ligger mellem 0,365 for kvinder i beskæftiget i fremstillingsvirksomhed og 0,259 for kvinder beskæftiget med fast ejendom.

Tabel 23. Odds ratio for hyppigheden for et tredje barn ved "stepwise" model. Mænds uddannelse, mænds branche, kvinders uddannelse, mandens alder ved alder ved første fødsel, kvindens alder ved første fødsel, afstand mellem de to første børn. Familier, hvor manden er født i 1970/1971. Fortsættes på næste side

	Model 1a	Model 1b	Model 2	Model 3
Mandens uddannelse				
Ingen videregående uddannelse (ref.)	1		1	1
Faglært	0,917***		0,982***	1,096***
Kort videregående uddannelse	1,149 IS		1,131 IS	1,479 IS
Mellemlang videregående uddannelse	1,248 **		1,157 IS	1,582***
Lang videregående uddannelse	1,178***		1,351***	1,942***
Mandens branche				
Landbrug, jagt, skovbrug og fiskeri		1	1	1
Fremstillingsvirksomhed		0,415**	0,416*	0,405**
Engroshandel og detailhandel		0,354***	0,367***	0,375***
Transport og godshåndtering		0,410*	0,421 IS	0,436 IS
Overnatningsfaciliteter og restauration		0,298**	0,316*	0,357 IS
Information og kommunikation		0,392**	0,358***	0,390**
Liberale, videnskabelige og tek. tjenesteydelser		0,452 IS	0,402*	0,440 IS
Offentlig forvaltning og forsvar; socialsikring		0,420 IS	0,384*	0,390*
Undervisning		0,586 **	0,491 IS	0,472 IS
Kvindens uddannelse				
Ingen videregående uddannelse (ref.)			1	1
Faglært			0,772*	0,926***
Kort videregående uddannelse			0,580***	0,939***
Mellemlang videregående uddannelse			1,041***	1,660***
Lang videregående uddannelse			0,780 IS	1,487***
Mandens alder ved første fødsel				
Til og med 19 år				1
20 – 24 år				1,003 IS
25 – 29 år				0,724 IS
30 – 34 år				0,243 IS
35 – 39 år				<0,001 IS
Over 40 år				-

<i>Kvindens alder ved første fødsel</i>	
Til og med 19 år	1
20 – 24 år	0,503***
25 – 29 år	0,324 IS
30 – 34 år	0,185 IS
35 – 39 år	0,071***
Over 40 år	0,136 IS
<i>Afstand mellem første og andet barn</i>	
9 måneder – 2 år	1
2 år – 3 år	0,440***
4 år – 5 år	0,184***
Mere end 5 år	0,115***

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001 IS = Ikke signifikant

Angående mandens alder ved første fødsel: Da mændene fra 1970/1971 endnu ikke var fyldt 40 år i 2008 er der ingen data i denne aldersgruppe.

De er mændene beskæftiget med landbrug, jagt og fiskeri, der hyppigst har fået et tredje barn. De er referencegruppe og har odds ratio 1. Herefter kommer mændene, der er beskæftiget i undervisning med odds ratio 0,586. Derefter følger mændene, der er beskæftiget i fremstillingsvirksomhed og transport og godshåndtering med odds ratio henholdsvis 0,415 og 0,410. Slutteligt er det mænd i detailhandel og engroshandel (der også inkluderer reparation af biler og motorcykler) med odds ratio 0,354, mænd beskæftiget med kommunikation og information med odds ratio 0,392 og overnatningsfaciliteter og restauration med odds ratio 0,298.

Når jeg kontrollerer for mandens og kvindes uddannelse, model 2, sker der små forandringer. Mænd beskæftiget indenfor undervisning og transport og godshåndtering bliver insignifikante og mænd beskæftiget med liberale, videnskabelige og tekniske tjenesteydelser samt offentlig forvaltning og forsvar bliver signifikante, med odds ratio på henholdsvis 0,402 og 0,384. Resten af branchegrupperne ligger på næsten samme niveau som i den oprindelige analyse.

I model 3 sker der heller ikke de store ændringer i den betydning branche har for hyppigheden af det tredje barn. Mænd beskæftiget med liberale, videnskabelige og tekniske tjenesteydelser samt overnatningsfaciliteter og restauration bliver insignifikante. De øvrige brancher har lidt højere værdier, men på næsten samme niveau og i samme rækkefølge.

Disse analyser bekræfter dermed antagelsen om, at branche skulle have betydning for antal børn. Kvinder og mænd, der er beskæftiget indenfor undervisning (og for kvinderne) sundhedssektoren, har oftere fået et tredje barn, end kvinder og mænd i for eksempel handel og tekniske fag, som det var foreslået i afsnit "1.3 Udvalgt forskning om fertilitet, uddannelse og branche". Dette kan skyldes, at betingelserne på disse typer af arbejdspladser er mere familievenlige (for eksempel fleksible arbejdstider), men det kan også skyldes, at der sker forskelligartede værdiskabelser på

denne typer af arbejdspladser, jævnfør tankerne om habitus, der tilgodeser eller favoriserer store familier, fordi personerne ansat indenfor disse fag påvirker hinanden i den samme retning, og det dermed bliver betragtet som en væsentlig værdi at have (mange) børn. Lige så kan det forestilles, at der indenfor brancherne, der ikke så hyppigt får et tredje barn, i højere grad mangles familievenlige vilkår (det kan for eksempel være sene åbningstider for personer, der arbejder i butik).

Hvad der ellers er interessant for de ovenstående modeller er, at personer beskæftiget indenfor landbrug, jagt og fiskeri, private husholdninger og (for kvinder) ekstraterritoriale organisationer og organer hyppigst har fået et tredje barn. Dette findes der umiddelbart ingen forklaringer på i den eksisterende litteratur, men årsagen kan findes i, at det er jobtyper, hvor jobbet ofte udføres i forbindelse med personernes eget hjem, og derfor skaber gode muligheder for fleksibilitet i forhold til for eksempel børnepasning, men også kan hænge sammen med at det er brancher, hvor der traditionelt har eksisteret høje familieværdier, og hvor der traditionelt har været født mange børn.

Modsat analyserne af uddannelse, virker tendenserne over de forskellige modeller nogenlunde stabil. Dermed kan jeg konkludere, at hverken uddannelse, alder ved første barns fødsel og afstanden mellem de to første børn har nogen nævneværdig indflydelse på betydningen af branche for det tredje barns fødsel, men at denne har en effekt selvstændigt at disse.

Denne type af analyse kunne dog med fordel udvides, således at man havde en model, hvor der blev kontrolleret for partnerens branche. For det første kan det i det ovenstående ikke udelukkes, at partnerens branche har en betydning for både mænd og kvinder, der ville kunne identificeres ved en kontrollerende analyse.

4.3 Alderens betydning for overgangen til et tredje barn

I dette afsnit vil jeg følge op på den første af de variable, jeg anvendte som baggrundsvariable i model 3 analyserne. Det handler om alderen ved første barns fødsel, hvilken der også yder god forklaring på forskellen mellem de familier, der får to eller tre børn.

Her præsenteres først en tabel, hvor jeg blot har gengivet værdierne for kvindens og mandens alder ved første barns fødsel, fra analysen med alle kvinder og mænd. Jeg har også analyseret alderens betydning selvstændigt for de enkelte kohorter, men stort set alle værdierne for kvinderne er ikke signifikante, derfor er det ikke muligt at kunne forklare udviklingen over tid.

Tabel 24. Odds ratio for et tredje barn for aldersgrupper. Kontrolleret for kvindens uddannelse, mandens uddannelse, afstanden mellem det første og det andet barn samt partnerens alder ved første barns fødsel. Alle mænd og kvinder.

Kvindens/mandens alder ved første barns fødsel	Odds ratio
Kvindens alder ved første fødsel	
Til og med 19 år (ref.)	1
20 – 24 år	0,661***
25 – 29 år	0,380***
30 – 34 år	0,183***
35 – 39 år	0,072***
Over 40 år	0,002***
Mandens alder ved første fødsel	
Til og med 19 år (ref.)	1
20 – 24 år	0,797***
25 – 29 år	0,695***
30 – 34 år	0,562***
35 – 39 år	0,437***
Over 40 år	0,323***

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$ IS = Ikke signifikant

For både mænd og kvinder gælder det, at jo yngre manden eller kvinden er, når de får deres første barn, jo hyppigere overgår de fra to til tre børn. For kvinder er hyppigheden dog væsentligt mindre i de ældre aldersgrupper end hos mændene. For eksempel har kvinder knap 2 ud af 10 kvinder fået et tredje barn, hvis de har fået deres første barn i aldersgruppen 30-34 år (odds ratio 0,183), modsat lidt over halvdelen af mændene i samme aldersgruppe (odds ratio 0,562). Analysen er kontrolleret for mandens og kvindens uddannelse samt afstanden mellem det første og det andet barn.

Alderens betydning for hyppigheden af det tredje skal først og fremmest findes, at jo tidligere en kvinde har fået det første barn, jo flere år har foran sig, til at få flere børn, inden hendes fertile alder er ovre. Denne sammenhæng eksisterer imidlertid ikke for mænd, da de biologisk har mulighed for at få børn hele livet. Når der alligevel er en negativ sammenhæng mellem høj alder ved første fødsel og hyppigheden af et tredje barn, hænger dette sammen med, at mænd, der har den samme partner gennem hele livet, bliver begrænset af partnerens alder. Dette gælder i princippet i alle typer af analyser for alderens sammenhæng mellem overgange i pariteter, men netop ved denne analyse ved jeg, at alle parrene har fået deres henholdsvis to eller tre børn sammen, og derfor bliver manden begrænset af den partner, han også har fået det første barn med. Foretog man en analyse af alle mænd, kunne der tænkes at være mindre forskelle mellem grupperne, da mændene i princippet kunne skifte partners undervejs i pariteterne, og få en yngre partner til de yngste børn. Når der så stadig eksisterer ovennævnte sammenhæng, så dette

tilskrives, at de danske mænd generelt er en smule ældre end deres partnere (Danmarks Statistik 2012:14f) (Christoffersen 2004:48).

Der er også den mulighed, at de personer, der starter tidligt med at få børn gør dette, fordi de kan tænkes at have høje familieværdier (Alich 2010:147). Dermed bliver en tidlig familiedannelse et bevidst valg i forhold til, at man ønsker at fastholde muligheden for at få mange børn. Eller ligeledes kan det tænkes, at hvis man ikke har en bestemt præference for et bestemt (højt) antal børn, så behøver man måske ikke være så fokuseret på, hvornår man starter med at få det første barn.

4.4. Afstanden mellem første og andet barns betydning for overgangen til det tredje barn

Jeg har løbende præsenteret, hvilken betydning afstanden mellem det første og det andet barn har som kontrollerende variabel gennem analysen. Jeg vil dog gerne afslutte analysen her med at samle op på denne variabel, der også giver værdifuld viden om naturen af det tredje barns fødsel.

Her præsenteres først en tabel, hvor jeg har samlet udvalgte værdier af denne variabel fra de forskellige analyser. Jeg har valgt at præsentere værdierne fra den overordnede analyse samt udvikling over kvindernes kohorter. Odds ratio for mændenes kohorter er stort set ens med kvindernes.

Tabel 25. Odds ratio for hyppigheden for det tredje barn ved afstanden mellem første og andet barn, kontrolleret for mandens og kvindens uddannelse samt kvindens og mandens alder ved første barns fødsel. Alle mænd og kvinder samt udvalgte kohorter.

Fra hvilken analyse samt eventuel kohorte	Afstand mellem første og andet barn	Odds ratio
Tabel 14. Alle kvinder og mænd	<i>Afstand mellem første og andet barn</i>	
	9 måneder – 2 år	1
	2 år – 3 år	0,478***
	4 år – 5 år	0,225***
	Mere end 5 år	0,129***
Tabel 16. Kvinder født i 1940/1941	<i>Afstand mellem første og andet barn</i>	
	9 måneder – 2 år	1
	2 år – 3 år	0,446***
	4 år – 5 år	0,189***
	Mere end 5 år	0,096***
Tabel 17. Kvinder født i 1950/1951	<i>Afstand mellem første og andet barn</i>	
	9 måneder – 2 år	1
	2 år – 3 år	0,509***
	4 år – 5 år	0,230***
	Mere end 5 år	0,148***
Tabel 18. Kvinder født i 1960/1961	<i>Afstand mellem første og andet barn</i>	
	9 måneder – 2 år	1
	2 år – 3 år	0,496***
	4 år – 5 år	0,223***
	Mere end 5 år	0,133***
Tabel 22. Kvinder født i 1970/1971	<i>Afstand mellem første og andet barn</i>	
	9 måneder – 2 år	1
	2 år – 3 år	0,471***
	4 år – 5 år	0,219***
	Mere end 5 år	0,103***

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001 IS = Ikke signifikant

Hvad der er bemærkelsesværdigt ved denne delanalyse er, at der stort set ikke sker nogen ændringer over tid. De par, der har fået det andet barn 2-3 år efter det første, har odds ratio på mellem 0,446-0,509 (og har dermed fået et tredje barn omtrent halvt så hyppigt) i forhold referencegruppen, der har fået et andet barn inden 2 år efter de første. De par, der har fået det andet barn 4-5 år efter det første har odds ratio på mellem 0,189 og 0,230, og de par, der har mere end 5 år mellem de to første børn har odds ratio på mellem 0,096 og 0,148.

Forklaringen på, hvorfor afstanden mellem de to første børn har betydning for hyppigheden af det tredje barn, skal som ved analysen for alder, ses i forhold til de biologiske muligheder og

begrænsninger, der sker i livsforløbet. Jo tættere, de to første børn er født, jo flere år har en kvinde foran sig, hvor det er muligt at føde det tredje barn.

Denne tendens bliver desuden af nogle tolket som et bevidst valg i planlægningen af familie, hvad angår størrelse og udvikling, og dermed som havende høje familieværdier. Hvis man får børnene tæt menes dette desuden at nedbringe omkostningerne ved at få endnu et barn, hvilket kan øge incitamentet (Alich 2010:147).

I den analyse, jeg foretog i 2011 viste der sig en udvikling over tid, hvor betydningen af afstanden mellem de to første børn blev mindre i de yngre kohorter end den havde været i de ældre (Kristensen 2011:23). Forskellen mellem analysen i 2011 og denne analyse er, at analysen dengang medtog stedfamilier, hvilket kan være årsagen til disse forskelle. Som nævnt i afsnit "4.1.3 Uddannelsens betydning over tid" kan der være tale om en afstandarterisering over tid, og det er muligt, at der er sket en højere grad af afstandarterisering i de yngste kohorter i form af nye familiedannelser, men at denne analyse ikke medtager dette aspekt, da her kun analyseres på familier, hvor der er samme far til kvindens børn.

5. Konklusion

Formålet med dette speciale har været at udvide eksisterende analyser af uddannelsens og branchens betydning for overgangen fra to til tre børn. Nogle af fundene fra denne analyse bekræfter antagelserne fra tidligere, andre bidrager med ny viden.

Uddannelse har den betydning for overgangen fra to til tre børn, at mænd og kvinder med ingen videregående uddannelse hyppigst får et tredje barn. Derefter kommer mænd og kvinder med mellemlange og lange videregående uddannelser. Mænd og kvinder, der er faglærte eller har korte videregående uddannelser får mindst hyppigt et tredje barn. Dette bekræfter resultaterne fra tidligere. Nyt er, at når der kontrolleres for alder ved første barns fødsel samt forskellen mellem første og andet barn, så har kvinder med en mellemlang uddannelse og mænd med en lang uddannelse den største hyppighed for et tredje barn.

Uddannelse påvirker mænd og kvinder forskelligt, især hvad angår de, der har lange og mellemlange videregående uddannelser. Hvor det er mænd med lange videregående uddannelser, der har den største hyppighed for et tredje barn, er det modsat kvinderne med mellemlange videregående uddannelser. Dette bekræfter de tidligere undersøgelser. Nyt er, at jeg kan konkludere, at uddannelse har en særskilt betydning for både mænd og kvinder, og at kvindens uddannelse har størst betydning for overgangen fra to og tre børn.

Uddannelsens betydning har ændret karakter over tid, og mænd og kvinder med uddannelser får hyppigere et tredje barn. Dette kunne også bekræftes af de tidligere analyser. Nyt er, at analyserne er kontrolleret for afstand mellem første og andet barn og alder ved første fødsel og viser, at disse for alle kohorter har en stor effekt på uddannelsens betydning.

En ny analyse viser, at mænd og kvinder beskæftiget indenfor langbrug, jagt og fiskeri har hyppigst fået et tredje barn. Derudover gælder det, at mænd og kvinder indenfor undervisning, og kvinder indenfor sundhedssektoren hyppigt har fået et tredje barn end for eksempel mænd og kvinder handel. Dette gælder også, når der kontrolleres for uddannelsesniveau.

Hvad angår de demografiske forklaringsmekanismer, så kan jeg bekræfte, at jo yngre en person er, ved første barns fødsel, jo større er sandsynligheden for at få et tredje (gælder i højere grad for kvinder end mænd), og at jo mindre afstand, der er mellem familiens første og andet barn, jo større sandsynlighed er der for at få et tredje barn. Fertilitet kan dermed forklares ud fra socio-økonomiske og velfærdsbaserede forklaringsmekanismer, men det er klart, at de demografiske determinanter har et tæt sammenspil med disse.

Imidlertid spiller mange faktorer ind på fertilitet, og overgangen fra det andet til det tredje barn kan påvirkes af mange flere elementer end de, jeg bringer i spil her. Dette gælder for eksempel de socio-sociale forklaringstyper, hvilket for eksempel for eksempel gælder personlige motivationer så som eget antal søskende.

6. English summary

In this Master Thesis the purpose was to extend a previously analysis on the effekt that education and field of industry have for the transition from two to three children amongst Danish couples. Furthermore, I wanted to test the effekt of age at first childbirth, and the distance in years between the first and second child on this connection. These are effects that refers respectively to socio-economic and welfare determinants and demographic determinants.

The study was designed partly as a comparative studie, and partly as an longitudinal studie. The comparative study focuses on the transition from two to three children, and is operationalized, as a comparison between those who have two children and those who have (at least) three children. The characteristics with which the two groups differ from each other, will be interpreted as characteristics that are associated with whether a specific group passes from two to three children. The longitudinal study is done by selecting four cohorts: 1940/1941, 1950/1951, 1960/1961 and 1970/1971, which have been analyzed separately. Thus, the differences between the four cohorts can contribute to explain how the development has been over time.

The method to examine the transition from two to three children will be a quantitative method. The dataset is obtained from the Socio-Demographic Database at the Department of Sociology and Social work – Aalborg University Denmark, which is based on Statistics Denmark's complete registers. I have examined the statistical differences between the families who have two children, and the families who have at least three children. The statistical method employed to examine the differences is logistic regression, and correlations are reported as odds ratios. The study includes 754.757 Danish Couples, who are not immigrants or descendants, who did not have twins as their second and thirt child, and where the same man was fahter for the womens two or three children.

The results are as follows:

Education has an effect for the transition from two to three children. Men and women with no further education most frequently have a third child. Second most are the men and women with medium and higher education. Men and women who are skilled workers or have short further educations are the least frequent to have a third child.

The reason why men and women without any further education frequently have a third child, can be found in the fact that they have their first child early in life, and that they therefore have more years ahead in the fertile years. In addition, it is believed that this group has strong family values. The reason that men and women with medium and higher educations, second most frequently get a third child, can be found in the fact that this group has the greatest potential for economic capital to support another child (ct. Bourdieu). When I control for the age at first childbirth, and the distance between the first and second child, this group has the highest probability for having a third child.

Education length has a different effect on men and women for those who have medium and higher educations. Where for men it is the ones with long higher educations that have the highest incidence for fathering a third child, it is oppositely the women with medium-length higher education that are most likely to have a third child. It is quite likely the men's potential for high economic capital associated with the length of their education, which accounts for their likelihood to have a third child. Contrary, women with higher educations may feel limitations towards what they bring a greater financial and career "sacrifice" than the women who have a slightly lower education. And the women who have medium education often have jobs in industries that are aimed at health care, reflecting a lifestyle with strong family values, and a greater desire for a large family. Education has an impact on the probability of having a third child for both men and women, when controlling for the partners education.

The Importance of education has changed over time, and men and women who educate themselves, more frequently have a third child. This trend can be explained by the general change that far more men and women in the younger cohorts obtain an education compared to the older. In addition, there has been a change in respect to the RWA model, associated with the second demographic transition, which can make it probable that the above changes are due to the fact, that children are increasingly seen as a social and psychological good amongst the educated groups. Second that it is seen as more legitimate to have their children cared for in institutions and thus have a family with two working parents, and that it's become easier to have children late in life with the help of fertility treatments. Furthermore, there has been a destandardisation over time, according to the theory of life course.

Men and women engaged in the industries of farming, hunting and fishing most frequently have three children or more. In addition, it applies that men and women in education, and women in health care more frequently have a third child than, than for example men and women engaged in sales and commerce. This effect does not change, even when controlled for education length. The reason of these differences can be, that there is a difference in familyfriendly conditions in the different fields of industry, and that the persons employed in care-taking positions have higher family values.

Regarding the demographic determinants, I have confirmed, that the younger a person is, at first child birth, the greater the likelihood is of having a third child (applies more to women than men), and the shorter the distance in years between the family's first and second child, the more likely it is to have a third child. Fertility can thus be explained with socio-economic og welfare determinants, but the demographic determinants have an effect on those.

7. Litteraturliste

Agresti, Alan og Barbara Finlay (2009): *Statistical methods for the social sciences*. London: Pearsons.

Alich, David (2010): "The third child – A comparison between West Germany and Norway" i Knudsen, Lisbeth B. og Annemette Lindhart Olsen (red.): *Our Demographic Future – a Challenge. On the Need for Demographic Analyses*. Skandinavian Population Studies, Volume 14. Aalborg: Aalborg University Press.

Andersson, Gunnar, Marit Rønsen, Lisbeth B. Knudsen, Trude Lappegård, Gerda Neyer, Kari Skrede, Kathrin Teschner, Andres Vikat (2009): "Cohort fertility patterns in the Nordic countries" in *Demographic Research*, volume 20, article 14:313-352.

Blenstrup, Lene Tølbøll (2010): *Family histories – A register-based socio-demographic life course analysis of the family formation process in young adulthood within a Danish birth cohort*. Aalborg University: Department of Sociology, Social Work and Organisation.

Borchorst, Anette og Drude Dahlerup (2003): *Ligestillingspolitik som diskurs og praksis*. København: Samfundslitteratur.

Christensen, Ann-Dorte (2006): "Kønssociologi: Fra kønsroller til kønskonstruktioner" I Jacobsen, Michael Hviid, Mikael Carleheden og Søren Kristiansen (red.): *Tradition og fornyelse. En problemorienteret teoriehistorie for sociologien*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.

Christoffersen, Mogens Nygaard (2004): *Familiens udvikling i det 20. århundrede. Demografiske strukturer og processer*. København: Socialforskningsinstituttet.

Danmarks Statistik (2011 a): *Befolkningens udvikling 2010*. København: Danmarks Statistik.

Danmarks Statistik (2011 b): *Kvinder og mænd 2011*. København: Danmarks Statistik.

Danmarks Statistik (2012): *Befolkningens udvikling 2011*. København: Danmarks Statistik.

Gerster, Mette, Niels Keiding, Lisbeth B. Knudsen og Kathrine Strandberg-Larsen (2007): "Education and second birth rates in Denmark, 1981-1994." *Demographic Research*, volume 17, article 8:181-210

Giddens, Anthony (1992): *Intimitetens forandring*. København: Hans Reitzels forlag.

Hoem, Jan M., Alexia Prskawetz og Gerda Neyer (2001): "Autonomy or Conservative Adjustment? The Effekt of Public Policies and Educational Attainment on Third Births in Austria, 1975-96" in *Population Studies*, Vol. 55, No 3 (November 2001):249-263

Hoem, Jan M., Gerda Neyer og Gunnar Andersson (2006): "Educational attainment and ultimate fertility among Swedish born women in 1955-59" in *Demographic Research: Volume 14, Article 16:381-404*

Järvinen, Margaretha (2007): "Pierre Bourdieu" i Andersen, Heine og Lars Bo Kaspersen (red.): *Klassisk og moderne samfundsteori*. København: Hans Reitzels Forlag.

Jensen, Sune Qvotrup og Ann-Dorte Christensen (2011): "Intersektionalitet som sociologisk begreb" i *Dansk Sociologi* nr. 4/22. Årgang:71-88

Knudsen, Lisbeth B. (1999): *Recent Fertility Trends in Denmark – A discussion of the Impact of Family Policy in a Period with Increasing Fertility*. Research Report 11 1999. Odense: Danish Center for Demographic Research.

Knudsen, Lisbeth B. (2004): "Nye familieformer og færre børn" i Ploug, Niels, Ingrid Henriksen og Niels Kærgård (red.) *Den danske velfærdsstats historie*. København: Socialforskningsinstituttet.

Knudsen, Lisbeth B. (2007): *Introduktion til demografisk metode. Metodeserie for social- og samfundsvidenskaberne, bind 1*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Kravdal, Øystein (2007): "Effect of current education on second- and third-birth rates among Norwegian women and men born in 1964" i *Demographic Research*, volume 17, article 9:211-246.

Kristensen, Mette (2009): *Ens liv stopper jo ikke, fordi man får børn – Fertilitet og familiedannelse blandt unge kvinder*. Bachelorprojekt. Aalborg Universitet.

Kristensen, Mette Wiik (2011): *Det tredje barn – En sociologisk undersøgelse af overgangen fra to til tre børn*. Semesterprojekt, Aalborg Universitet.

Kristensen, Mette Wiik (2012): *The importance of distinguishing between correlation and causality when dealing with young motherhood*. Præsentation ved den Nordic Demographic Associations symposium i Tønsberg, september 2012

Langagergaard, Luise Li, Søren Barlebo Rasmussen, Asger Sørensen (2006): *Viden, videnskab og virkelighed*. København: Forlaget Samfundslitteratur.

Lappegård, Trude og Marit Rønsen (2005): "The multifaceted impact of education on entry into motherhood" in *European Journal of Population*, 21:31-49

Lausten, Mette og Karen Sjørup (2003): *Hvad kvinder og mænd bruger tiden til – om tidsmæssig ligestilling i danske familier*. København: Socialforskningsinstituttet.

Martín-García, Teresa og Pau Baizán (2006): "The Impact of the Type of Education and of Educational Enrolment on First Births" in *European Sociological Review*, Volume 22, Number 3, Juli 2006:259-275

Preston, Samuel H, Patrick Heuveline og Michel Guillot (2001): *Demography. Measuring and Modeling Population Processes*. Oxford: Blackwell Publishing.

Settersten, Richard A. (2003): "Age Structuring and the Rhythm of the Life Course" i Mortimer, Jeylan T og Michael J. Shanahan (red.): *Handbook of the life course*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Sobotka, Tomás (2008): "The diverse faces of the Second Demographic Transition in Europe" i *Demographic Research*, volume 19, article 8:171-224

Træen, Bente, Hein Stigum og Anne Eskild (2002): "Contraception and STC protection among urban Norwegians" i *Culture, Health and Sexuality*, 4,1:85-102

Widerberg, Karin (2007): "Køn og samfund" i Andersen, Heine og Lars Bo Kaspersen (red.): *Klassisk og moderne samfundsteori*. København: Hans Reitzels Forlag.

Hjemmesider:

[http://www.denstoredanske.dk/Krop,_psyke_og_sundhed/Sundhedsvidenskab/Graviditet_og_foedsel/abort/abort_\(Historie\)](http://www.denstoredanske.dk/Krop,_psyke_og_sundhed/Sundhedsvidenskab/Graviditet_og_foedsel/abort/abort_(Historie)) (a)

http://www.denstoredanske.dk/Sprog,_religion_og_filosofi/Religion_og_mystik/Religionsfilosofi/skularisering (b)

http://www.denstoredanske.dk/Samfund%2c_jura_og_politik/Jura/Arbejdsret/barselsorlov (c)

<http://www.dst.dk/~media/Kontorer/23%20-%20Erhvervsregistre/Notat%20om%20brancheomkodning.pdf> (b)

<http://www.dst.dk/da/Statistik/dokumentation/Times/ida-databasen/ida-ansaetelser/persbrc.aspx> (a)

Epilog

Michael er ikke så vild med ideen om at få et barn til. Han var ked af at dele værelse med sin bror, da han var barn, og han kan ikke se, hvordan familien skal kunne få råd til at flytte, så de får et ekstra børneværelse. Det er også dyrt at købe udstyr og have de små i vuggestue, og Michael ville så gerne snart have råd til snart at tage ungerne med flyveren sydpå. Og når Helle tænker sig om, så synes hun jo også hun er rigtig heldig med de to børn, hun har i forvejen.

Jesper synes det lyder som en dejlig ide at få et barn til. De kan lave gæsteværelset om til et børneværelse til den lille ny, og det meste af babyudstyret har haft Anne gemt på loftet, så det kan hives ned igen. De skal nok have en større bil, men den gamle ville Jesper gerne have haft skiftet ud alligevel. Både Anne og Jesper har drømt om, at det næste barn kunne blive en lillesøster til de to drenge.